

**Közösségi Kapcsolódások
tanulmányok kultúráról és oktatásról**

**A Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző
Kar KAPOCS Kutatócsoportjának online folyóirata**

Impresszum

Közösségi Kapcsolódások – tanulmányok kultúráról és oktatásról

A Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar KAPOCS Kutatócsoportjának online folyóirata

III. évfolyam 2. szám (2023)

Felelős kiadó: Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

Kiadó székhelye: 6723 Szeged, Boldogasszony sgt. 6.

Felelős kiadó személy: Szegedi Tudományegyetem JGYPK dékánja

Felelős szerkesztő: Szirmai Éva

Tördelőszerkesztő: Szigeti Márton

Címlap: Toldi Gergő

ISSN 2786-3484 (Online)

Tartalomjegyzék

Ajánlás4

Kultúra

Dergez-Rippl Dóra: Feketedoboz effektus, avagy a Mesterséges Intelligencia filozófiája a pedagógiában5

Jászay Tamás: „A kultúrába ágyazott politikai rendszerek tartósan velünk maradnak”
Beszélgetés az *Éneklő fiatalok* című előadás alkotóival 14

Fejős Sándor: Identitáskérdések megjelenítése a kortárs szerb filmalkotásokban..... 21

Bozsó Renáta, Patkósné Hanesz Andrea: Unalom? Nyugalom? Izgalom? Szegedi gimnazisták olvasási szokásai és azok változásai egy évtized alatt.....29

Urbanik Tímea: Generációs olvasmányok? Irodalmi pedofília? A 2022-es szegedi olvasáskutatás toplistái..... 40

Hevesi Tímea Mária: „... a vízben kell elmerítenem majd feloldanom a verset” Haiku értelmezés középiskolásoknál49

Bánkutiné Mihalcsik Márta: Érték és közösség Helyi kézműves alkotóközösségek és helyi értéktárak szerepe a Balaton-felvidéki kistelepüléseken65

A munka világa

Juhász Tímea, Czeglédi Csilla, Varga Erika: Különböző generációk a munkahelyeken74

Borsos Aranka Viktória: Munkaerő-toborzás és -megtartás generációs megközelítésben..... 84

Császtu Lilla: Multigenerációs munkahelyek a gyakorlatban Avagy mi lehet a megoldás a generációs különbségekre? 98

Ajánlás

A *Közösségi Kapcsolódások* 2023-as számai – még az Újvári Edit 60. születésnapjára összeállított különszám is – a változatos tematika ellenére három, egymásra épülő kulcsfogalommal írhatók le: *kor*, *korszak*, *generáció*. Tavaszi konferenciánk (*Generációk – egymás közt*) előadói beépítették a prezentációkat követő viták tanulságait tanulmányaikba, így mind a *Kultúra*, mind a *Munka világa* rovatunk sajátos folytonosságra épül.

Őszinte örömünkre az első szám elméleti(bb) jellegű tanulmányai után a KAPOCS kutatócsoport 2022-es olvasáskutatásának változatos szempontú elemzéseivel az empirikus megközelítések kaptak jelentősebb hangsúlyt. Jelen szám írásai, amelyek egyértelműen reflektálnak a 2011-es szegedi, illetve a 2017-es és 2019-es országos felmérésekre, arról a változásról adnak képet, amelyek a fiatal generációk olvasáshoz való viszonyában nyomon követhetők, legyen szó akár magáról az attitűdről, a kötelező és kedvtelésből olvasott irodalmi művek listájának változásairól, akár az olvasás hatásáról az absztrakt gondolkodásra.

Ugyancsak a *Kultúra* rovatban kap helyet a Mesterséges Intelligencia filozófiai és pedagógiai szempontú értelmezése, amely – mint Mitnyán Lajos tanulmánya a születésnapjára összeállított különszámokban – olyan dilemmákat vet fel, amelyek a 21. század 20-as éveiben megkerülhetetlenek, és korábban legfeljebb a tudományos fantasztikus irodalom tárgyául szolgáltak. A politika és a kultúra összefüggései jelennek meg a szerb filmművészetben a 90-es évek polgárháborús időszakában megjelenő identitáskonstrukciók kapcsán, mint ahogy az első számban elemzett *Éneklő fiatalok* című kortárs mű alkotóival készült interjúban is.

Szintén a folytonosságot képviselik a *Munka világa* rovat tanulmányai: a korábbiakhoz hasonlóan központi kérdésük a különböző generációk együttműködésének, elérésének, motiválásának és megtartásának lehetőségei.

Szándékunk szerint ezt a fajta folytonosságot a következőkben is érvényesítjük, meggyőződésünk ugyanis, hogy a világunkról való gondolkodás – legyen szó kultúráról vagy oktatásról – elengedhetetlen feltétele annak, hogy a múltunkról és jelenünkéről alkotott képünkben kirajzolódjék a jövőnk meghatározó vízióink. Tartozunk ezzel tanítványainknak, fiatalabb kollégáinknak, a következő generációnak.

Szeged, 2023

főszerkesztő

Dergez-Rippl Dóra

PTE Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar

ORCID:0000-0001-8694-2311

Feketedoboz effektus, avagy a Mesterséges Intelligencia filozófiája a pedagógiában

Absztrakt

A Mesterséges Intelligencia már nemcsak a tudomány és technológia, hanem mindennapi életünk számára is meghatározó tényezővé vált. Tanulmányomban a téma filozófiai és pedagógiai vonatkozásait érintem. Igyekszem rövid bevezetést adni a Mesterséges Intelligencia filozófiájának olyan alapvető kérdéseibe, amelyeket a pedagógia jól hasznosíthat a magyarázó tevékenységek során. Ezután a taníthatóság, a tudásátadás és a készségtárgyak felől vizsgálom a témát. Kitérek egy olyan, a szakértelemmel kapcsolatos pedagógiai problémára, amely nem az iskolai gyakorlatból, hanem egy filozófiai jelenségből, a feketedoboz effektusból ered. Ennek ki-küszöbölésére metapedagógiai nézőpontot javaslok, amelynek célja a komplex folyamatok interdiszciplinaritáson alapuló megértése.

Kulcsszavak: Mesterséges Intelligencia, filozófia, pedagógia, robotok, tudományelmélet

Abstract

The black box effect and the philosophy of artificial intelligence in pedagogy Artificial Intelligence is a deciding factor not only for science and technology but for our everyday life as well. In my study I reach the philosophical and pedagogical aspects of the topic and try to give a short introduction of the basic questions of the philosophy of AI which can be useful in the praxis of pedagogical explanations. Furthermore I examine the issue from the perspectives of teachability, knowledge transfer and humanities. I go through a pedagogical problem which does not root in pedagogical skills but in a philosophical phenomenon, namely the black box effect. To avoid this I recommend a metapedagogical viewpoint. The aim of this is an interdisciplinarity-based understanding of complex pedagogical processes.

Keywords: artificial intelligence, philosophy, pedagogy, robots, theory of science

Bevezetés

A tudományos világ, az intézmények és a technológiai versenyek számára jelentkező problémák és lehetőségek mellett a közoktatás számára is az egyik legnagyobb kihívás a Mesterséges Intelligencia (MI) tudományos-technológiai jelenségének integrálása az iskolai tananyagba és a mindennapok pedagógiai gyakorlatába egyaránt. A jelenség komplexitását és az ebből eredő problémák megoldási mechanizmusainak összehangolását jelzi az a tény, hogy egyszerűen nem vonhatják ki magukat a Mesterséges Intelligencia fejlődésének világraszóló eseményéből. A Mesterséges Intelligencia jelensége megkérdőjelezi az emberi lét elméleti határait és gyakorlati problémákat teremt a pedagógiai mindennapok számára is.

Az emberi tudás határainak elméleti problémája nem ismeretlen sem a magastudományban, sem az élethosszig tartó tanulás projektjeiben, sem pedig a közoktatásban. Ezek célja az emberi gondolkodás és a tanulási képességek kiszélesítése. Emellett azonban nagy a jelentősége annak a kérdésnek is, hogy mit őrzünk meg tanulási hagyományainkból, különösen, ami a kreativi-

tást, az emlékezést és az önálló tanulást illeti. Komoly módszertani kihívást jelent a Mesterséges Intelligencia tanulási stratégiákba való beillesztése. Az egyes stratégiák részletes vizsgálatát mellőzve, itt most elsősorban a rendszerelméleti tudás átfogó, nagy összefüggéseket érintő megragadására, illetve a régi és új ismeretek szerves összekapcsolására gondolok. A mesterséges intelligenciával kapcsolatos alapvető kérdések ugyanis arra vonatkoznak, hogy valóban egy teljesen új jelenséggel találkozunk-e, vagy esetleg van (hagyományos) stratégiánk, amivel boldogulhatunk a 21. század technológiai újításainak, okoseszközeinek és robotikai eredményeinek villámgyors változásai közepette. Az alábbiakban ebből az általános témából kiindulva olyan filozófiai kérdéseket és elméleti nézőpontokat vizsgállok, amelyek pedagógiai gyakorlatban való alkalmazása egyrészt megkönnyíti a tudásszervezést és tudásátadást, másrészt biztosítja a diákoknak az okoseszközök használata mögötti tudományos diskurzusba való bekapcsolódást. Ez azért különösen fontos, mert így lehetővé válik számukra a megértésen alapuló használat jógyakorlata.

Tanulmányomban filozófia és pedagógia szerves együttműködése mellett érvelek, ennek megfelelően két nagyobb gondolati egységet különítettem el.

A Mesterséges Intelligencia filozófiájáról című – első – részben igyekszem rövid bevezetést adni a Mesterséges Intelligencia filozófiájának olyan alapvető kérdéseibe, amelyeket a pedagógia jól hasznosíthat a magyarázó tevékenységek során. Itt említem az MI jelenségének mérőben új jellegét, a technológiai és elméleti kutatásoktól való idegenkedésünk természetes okait, valamint azt a kulturális értelemben nagyon is régi kérdésünket, hogy van-e valami emberen túl és Istenen innen. Ezután rátérek az információs társadalom tudásszervezési problémájára, amely szerint bár egyre több információhoz jutunk hozzá, ezeket egyre kevésbé tudjuk egységes tudássá szervezni, hiszen a mennyiségi szempontok mellett az információáramlással a nem algoritmizálható tudásnak is szerepet kell kapnia. Ennek magyarázataképp kitérek néhány humán specifikumra, mint pl. az intelligencia és a kreativitás. Utóbbi aktuálpedagógiai jelentőségét a divergens és konvergens gondolkodás együttes alkalmazásában látom. Ennek filozófiai kérdésekkel való kiegészítésével olyan új nézőpontokhoz juthatunk, mint az ember helyének és szerepének meghatározása a technológiák között, egy új emberfogalom kísérlete, vagy a Mesterséges Intelligencia iskolában való alkalmazása és az ezzel kapcsolatos ismeretátadás összehangolása. Ezután említést teszek az antropomorfizáló magyarázatok, valamint a metaforikus gondolkodás és beszédmód jelentőségére. Végül rátérek az egyik legfontosabb filozófiai kérdésre: fentiek fényében vajon jelenlegi fogalomkészletünk elegendő-e az MI-jelenség vizsgálatához, vagy új fogalmakra van szükség?

Tanulmányom második részében (Mesterséges Intelligencia a pedagógiában) a taníthatóság, a tudásátadás és a készségtárgyak felől vizsgálom a témát. Említem a művészi élményből magyarázható holisztikus szemléletmód jelentőségét a kortárs neuroesztétika segítségével, kitérek a pedagógiai reflexiók modelleken jól nyomon követhető problémára, jelesül a tudatos és tudattalan nevelői és értékátadási folyamat komplexitására. A pedagógus szakmai jártassága a mesterséges intelligenciával kapcsolatban nehezebben alkalmazható, mint a korábbi technológiák tudásátadásánál, hiszen itt nincs, vagy kevésbé van meg az az elméleti háttértudás, amely a sikeres magyarázatot biztosítja. Ezt természetesen nem szeretném „felronni” a pedagógusoknak, hanem épp ellenkezőleg, amellyel érvelek, hogy ez a nehézség egy filozófiai jelenségből, a feketedoboz effektusból ered, és így túlmutat a pedagógiai kompetenciákon.

Ennek kiküszöbölésére egy metapedagógiai nézőpont jelentőségét hangsúlyozom, amely a digitális fordulatból részben már ismert, és célja a komplex folyamatok interdiszciplinaritáson alapuló megértése.

A Mesterséges Intelligencia filozófiájáról

A Mesterséges Intelligencia lehető legteljesebb megismeréséhez és tudatos használatához vezető út nem könnyű. Egy olyan új jelenséggel van dolgunk, amely annak ellenére határozza meg mindennapjainkat, hogy sem tudományos és kulturális hatókörét, sem működési mechanizmusait nem látjuk át teljesen. A mesterséges intelligenciához kötődő technológiai (mesterséges neurális hálók készítése, agymodellezés, szoftverfejlesztés, hadiipar, orvosi robotika stb.)

és elméleti (elme- és nyelvfilozófia, pszichológia, szociológia, antropológia, tudomány- és kultúraelmélet, etika stb.) kutatások egyaránt idegenkedést és félelmet váltanak ki belőlünk, annak ellenére, hogy ezek eredményei évtizedek óta jelen vannak mindennapi életünk számos területén. A bankszektorban, az egészségügyben, a kereskedelemben, online közösségi életünkben, valamint tudományos és pedagógiai területeken egyaránt találkozhatunk az okoseszközökkel és a szoftverfejlesztés gyakorlati eredményeivel. A mesterséges intelligenciától való idegenkedésünknek bizonyára evolúciós oka van, amely „az ismeretlen veszélyes” egyszerű önfenntartó és önvédelmi elvén alapul.

A 21. században ez az idegenkedés mégis azért különös, mert az emberiséget évszázadok, sőt, évezredek óta foglalkoztatja az a kérdés, hogy van-e valami emberen túl és Istenen innen? A kérdés elméleti és gyakorlati megközelítésben is számos átgondolnivalóval szembesít minket. Az emberfogalom újradefiniálása és a humánspecifikus képességek újragondolása elsősorban bölcsészeti kérdés, és filozófusok, antropológusok, pszichológusok tudományos diskurzusának örök témája. Mindezek alapján joggal tehetjük fel a kérdést: miben hozott újat a 21. század e kérdésben? Mindenekelőtt a technológiai fejlődés hihetetlen mértékű felgyorsulását és az ezzel kapcsolatos eszközök használatának mindennapi elterjedését kell megemlíteni, hiszen a mesterséges intelligenciához való hozzáférés mára már nagyon sokak számára biztosított. Emellett fontos megjegyezni az újmédia általi információáramlás nagy mértékű felgyorsulását is. Ez egyrészt e sebesség pszichés feldolgozási problémájánál fogva, másrészt a dezinformáció miatt is elbizonytalanít minket, hiszen bár rengeteg elérhető információ áll rendelkezésünkre a mesterséges intelligenciával kapcsolatban, mégsem állíthatjuk, hogy biztos tudásra teszünk szert ezek által. Épp ellenkezőleg, nem tudjuk, hogyan viszonyuljunk a jelenséghez. A tudományos problémát és a kognitív feszültséget egyaránt az okozza, hogy minden eddigénél nagyobb szükségünk van a rengeteg információ közti magabiztos eligazodásra. A 21. század információs társadalma tudáscentrikus, éppen ezért a tudásalapú magabiztosságon alapul. Tudnunk kell, hogy mit tudunk, és ez rendkívüli kihívás a világot folyamatosan, újra és újra felfedező ember számára. Ha az információ-túlkínálatban nem tudunk eligazodni, az tudásminimalizáláshoz és humán képességeink korlátozásához vezet. A mindeddig humán specifikumnak tartott intelligenciáról mára bebizonyosodott, hogy szoftver segítségével is előállítható és szellemi tevékenységre fogható, tehát lényegében nem kizárólag emberi jellegzetesség. Hasonló a helyzet a kreativitással is, hiszen bizonyos kreatív feladatokat – korlátozott mértékben művészi alkotásokat, illetve részproblémák megoldását – illetően bebizonyosodott a szoftverprogramozás hatékonysága. Kreatív képességeink problémamegoldásra irányulnak, és használatukkal olyan (élet)lehetőségek válhatnak valósággá, amelyekre tudatos gondolkodási folyamatainkban és racionális döntéseinkkel nem juthatunk el.

A kreativitáskutatások során bebizonyosodott e képességünk komplex jellege, amely során a problémamegoldás hatékonysága érdekében összhangba kell hoznunk divergens és konvergens gondolkodásunkat. „A divergens gondolkodásnak – ha egy jó ötletet nem tudunk megkülönböztetni egy rossztól – nem sok hasznát vesszük, ugyanis a szelektivitás konvergens gondolkodást igényel” (Csíkszentmihályi 2008: 68).

Mindez hangsúlyozottan jelentkezik az oktatásban is, ahol az iskola feladata a hatalmas információáramlás szervezett befogadásának biztosítása. Az adatelemzés és tényanyagfeldolgozás mellett az átfogó összefüggések felismerése és a tanulás-szervezés egyéni nézőpontja is helyet kapott, mert az emberi agy számára feldolgozhatatlan mennyiségű információanyagban fokozott szelekciós készségre van szükség.

„Ami igaz a tudományra, a művészetre és a gazdaságra, az igaz az oktatásra is. Ha csökken az iskolai költségvetés és a vizsgákon rezeg a lécs, egyre több iskola szeretne megszabadulni a felesleges sallangoktól – azaz a művészeti és a kötelező tananyagok kívüli tárgyaktól –, hogy inkább az úgynevezett alapokra koncentrálhasson. Ez önmagában, ha az elemi iskolai készségek elsajátíttatásának módszerei bátorítanak az eredetiséget és a kreatív gondolkodást, nem lenne rossz – sajnos azonban ez ritkán van így. A diákok általában vagy félnek az iskolai alaptantárgyaktól, vagy unják őket; s kreativitásukat legfeljebb az iskolai újságban, a drámaszakkörökben vagy az iskolai zenekarokban élhetik ki. Ha tehát azt szeretnénk, hogy a következő generáció

szívvel-lélekkel és nagy önbizalommal vágjon neki a jövőnek, egyszerre kell kompetenssé és eredetivé nevelnünk őket” (Csíkszentmihályi 2008: 19).

A kérdés aktuálpedagógiai jelensége mögött olyan filozófiai kérdések állnak, mint hogy mit jelent a megismerés a 21. században, hol van az ember helye a technológiák között, illetve hogyan határozható meg az ember fogalma a Mesterséges Intelligencia vonatkozásában.

A Mesterséges Intelligencia-kutatások során a kutatók felismerték az információfeldolgozás humán komplexitását is, és felhívták a figyelmet az alapvető filozófiai kérdések fontosságára.

„Az MI által ösztönzött számvetés óriási lehetőséget jelenthet arra, hogy hátra lépünk egyet, és számba vegyük, hogy mi tesz minket valójában emberré, milyen utat választunk a túlélés és a boldogulás érdekében globális közösségként, és végső soron emberi fajként. Mi a legkisebb etikai közös nevezőnk? Hogyan lehet az etikus MI-szabályokat belsővé és végrehajthatóvá tenni, és a szabályozásba illeszteni? Hogyan tudjuk ezeket a lehető legközvetlenebb módon lefordítani az MI tervezése és létrehozása során? Mi a megfelelő arány az univerzális normák és a kulturális különbségek terén a dizájn tekintetében? [...] A bizonytalanságok és óriási kihívások felismerése lassan a társadalmi tudatalattiba is beszivárog” (Tilesch, Hatamleh 2021: 133-134).

Ez alapvetően filozófiai kérdés, de számos más szempontból is felmerül a tudományos diskurzusokban, hiszen emberi mivoltunkból adódóan nem, vagy nagyon nehezen tudjuk elképzelni egy nem emberi entitás emberi tulajdonságait. Különösen nagy a bizonytalanság az olyan tudományos szituációkban, ahol az alkalmazás és ismeretátadás szükségszerűen együtt jár. Ennek egyik legjobb példáját a pedagógiai valóságban találjuk. Itt a felhasználói, illetve alkotói gyakorlat a didaktikus tudásátadás szakmai közegében jelenik meg. A diákok digitális eszközhasználatának gyakorlata a tanítás folyamatába illeszkedik, amelyben a hozzáértő magyarázat elméleti háttérében megjelenik a mesterséges intelligenciát értelmező gondolatmenet is. Ehhez nemcsak az aktuális szakirodalom, illetve a Mesterséges Intelligencia technika- és filozófiatörténetének ismerete szükséges, de a téma általános gondolkodástörténeti vonatkozásai is fontosak. Ennek részletes bemutatása nem lehet e tanulmány célja, ezért az alábbiakban csupán az antropomorfikus szemléletmódot és a metaforikus gondolkodást szeretném kiemelni, mint olyanokat, amelyek minden mesterséges intelligenciáról szóló eszmefuttatást közvetlenül meghatároznak.

Az ismeretszerzést biztosító információszerveződés evolúciós célja a létfenntartás, ezért agyunk arra törekszik, hogy minden ismereti hiátust már meglévő ismeretekkel töltsön ki. Ha ez nem sikerül, és az ismeretlennel találjuk szemben magunkat, biztonságérzetünk csökken. Ezt a bizonytalan állapotot újbóli értelemkereséssel igyekszünk megszüntetni.

„A közgondolkodásban fellelhető MI-narratívákat az érthetlenség, homályosság és ködösítés torzítják. Mindez a jövőre való felkészülés ellehetetlenítését – vagy egyenesen a felkészülés elutasítását – eredményezi. A társadalomnak fel kell vázolnia és meg kell határoznia az MI fejlődésének jelenleg látható irányát és az ennek kapcsán egyre növekvő bizonytalanságot. A csapongó narratívák vagy a túl messze lévő jövőre próbálják terelni a figyelmünket, vagy pedig a jelenlegi MI-technológia sokszor tragikomikus hiányosságaira. [...] Értelemkereső és egyensúlyteremtő törekvéseink során a földre kell vernünk néhány cölöpöt a definíciók és forráskönyvek kapcsán. Fontos, hogy ezek a definíciók nem szentek és sérthetetlenek, de reményeink szerint segítik a közös megértést” (Tilesch, Hatamleh 2021: 94-95).

Az ismeretlentől való félelmünk a túlélés, az önfenntartás és a fajfenntartás céljának van alárendelve, ezért mondhatjuk, hogy „természetes módon” idegenkedünk mindentől, amit nem ismerünk. Ugyanakkor kulturális értelemben is óvakodunk a járatlan útra lépni. Ennek nyoma a „horror vacui”, az ürességtől való félelem. Ez a pszichés jelenség a festőművészetben szerkesztőelvként is használatos a kép felületének kitöltésére. E vizuális kompozíciós elv szerint

nem maradhat üres, szabad felület a képmezőben, ha mégis, úgy azt ornamentikával kell kitölteni. Ez az ősi emberi ösztön a racionalizáló tevékenység prioritásában is megmutatkozik. Ennek megfelelően igyekszünk megmagyarázni mindent, amivel csak találkozunk. Tekintettel arra, hogy értelemalkotó tevékenységünk humán specifikum, mindent csupán az ember felől tudunk észlelni. A kultúratudományok ezt antropomorfizálásként ismerik, amelynek sajátossága, hogy amit nem tud megmagyarázni, azt kizárja az ismeretanyagból. Ez azonban akadályozza a megértést és az agy problémamegoldó készségét, sőt, a metafizika, a tudattalan, illetve minden nem-rationális ismeret eliminálásához vezethet. Ezért a magyarázó mechanizmusok a hasonlóság elvét használva kiegészítő észrevételekkel segítik az értelmezést. Erre szolgálnak az antropomorf kifejezések, hiszen ezekkel leírható a leírhatatlan. Ennek a módszernek központi szerepe van az emberi kultúra alakításában, és olyan fogalmakra is kiterjeszhető, mint a varázslatos események, ahol az okság törvénye nem érvényesül; a gyermek szerepjátékai, ahol a hasonlóság elve kiválóan működik az újszerű szituációkban; vagy akár Isten fogalmának meghatározása, ahol a valami végletesen nem emberi entitás elgondolása komoly nehézséget okoz az embernek. A sort kiegészíthetjük a Mesterséges Intelligencia jelenségére irányuló megértési folyamatokkal. Itt is valami eddig ismeretlen kell(ene) elképzelnünk, valamit, ami nem ember, mégis emberi. Ez a fogalmi ellentét feszültséget kelt a megértésre törekvő emberben, amelyet – látszólag – kiválóan old a metaforikus diskurzus. „Metaforikus gondolkodásunk a kategorizáció jelenségében gyökereskedhet. A minket körülvevő világban mindent valaminek, valamilyennek látunk, s a világnak azon elemeit, melyeket hasonlónak érzékelünk, közös kategóriába soroljuk.” (Nagy 2014: 184) A metaforikus beszédmód nagyon mélyen kódolt, és egyes elméletek szerint olyan természetessé vált, hogy már nem is tudunk nem metaforikusan gondolkodni. (Nagy 2014) A metaforahasználatnak nagy jelentősége van a mesterséges intelligenciáról való gondolkodásunkban. Az „ez a számítógép a munkatársam”, vagy „a Mesterséges Intelligencia elveszi a munkámat” típusú kijelentések mögött látszólag csupán pozitív és negatív érzelmek, illetve haszonelvű érdekek vannak. Valójában azonban ennél sokkal mélyebben rögzült megismerési folyamatról van szó, logikai és ontológiai tekintetben egyaránt. A metaforahasználat logikai alapja az, hogy két dolog közt hasonlóságot állítunk. A folyamat ontológiai vonatkozása pedig annak elfogadása, hogy a két összehasonlított létező valóban hasonlít egymáshoz. Ez az összehasonlítás rengeteg tapasztalatból, illetve elménk kategorizációs készségéből adódik.¹

„A kategorizáció nem lehet másmilyen, mint szubjektív. Működésének módját elsődlegesen a percepció folyamat adja. Ugyanis a minket körülvevő valóság bármilyen részének felfogása az érzékszervi tapasztalattal kezdődik. Ez minden ember számára egyforma, univerzális. Azonban ez csak az első lépcső abban a folyamatban, melyben az objektív külső világból belső interpretáció lesz. Ez az interpretáció azonban szubjektív, hiszen az objektív világ interpretálásának folyamatában az érzékszervi észlelést követően olyan pszichológiai, kulturális és szociológiai tényezők játszanak szerepet, melyek nem univerzálisak. S mindezen tényezők összessége teszi lehetővé az elménkben a fogalmi struktúrák leképeződését” (Nagy 2014: 185).

A mesterséges intelligenciával kapcsolatos metaforikus gondolkodás abban különbözik más világnézeti, oksági vagy szelektáló folyamatától, hogy itt egy egzisztenciális és egyben evolúciós különbség az összehasonlítás alapja: van valami, ami olyan, mint az ember, de nem ember. A kérdés tehát nem az, hogy miben különbözik tőlünk ez a „nem ember”, hanem az, hogy milyen hasonlósági minimumot tudunk elfogadni az összehasonlítás alapjaként. Úgy tűnik, egyelőre ebben nincs egyetértés, hiszen az intelligencia, a kreativitás, a gondolkodás vagy az intuíció mesterséges intelligenciában való megjelenése olyan többletinformációval szolgál, amely nincs segítségünkre a megértésben. Épp ellenkezőleg, fokozza definíciós bizonytalanságunkat. Jele-sül már nemcsak azt nem tudjuk meghatározni pontosan, hogy mi az ember, de azt sem, mit értsünk emberi és mesterséges (nem emberi) kreativitáson. Úgy tűnik, macska-egér játékot

¹ A téma ennél jóval árnyaltabban jelentkezik a tudományos diskurzusban, különösen a kognitív nyelv- és metaforaelméletben (ehhez részletesen lásd: Kövecses 2005).

játszunk az MI-jelenség megismerésével², mert minél több információnk van róla, annál jobban igyekszünk meghatározni az emberhez való viszonyában, és annál kevésbé tekintjük „nem ember”-nek. A kortárs filozófiai diskurzusban a mesterséges intelligenciával kapcsolatos kétértelmű jelenségekkel találkozáskor ezért felmerül a kérdés: elegendő-e jelenlegi tudományos fogalomkészletünk ahhoz, hogy pontos megfogalmazásokat keressünk egy-egy ilyen jelenségre? A mesterséges művész kreativitása azonos-e az emberi kreativitással, vagy egy részben különböző kreatív tevékenységről van szó? Egy szoftver művészi alkotása kinek a tulajdona, illetve ki az alkotóművész? Tekintettel arra, hogy ezek a jelenségek léteznek, nem térhetünk ki a kategorizációs feladat elől. Ez elsősorban filozófiai feladat, amely során más tudományágak eredményeinek vizsgálatát végezzük, tehát egyrészt egy komplex definíciós eljárás hosszú folyamata elé nézünk, másrészt egyben tudománytörténeti reflexiót is végzünk. Komplexitása ellenére a kérdés olyan alapvető kérdésekhez vezet, mint hogy emberként el tudunk-e képzelni valamit, ami egyre jobban hasonlít az emberre, de ontológiailag nem emberi.

Mesterséges Intelligencia a pedagógiában

A Mesterséges Intelligencia-diskurzusok másik alapvető témája a taníthatóság kérdése, amely egyenesen vezet a kérdéskör pedagógiai vonatkozásaihoz. Az algoritmikus szabályrendszer és a nemalgoritmizálható feladatok, vagy az emlékezés témaköre a tanulásméleti kutatásokban a mélytanulós Mesterséges Intelligencia előtt is jelen voltak. Elég, ha csupán az emberi tudásátadás nemracionális elemeire gondolunk (lelki tényezők, nonverbális kommunikáció, reflexió, empátia...etc.), amelyek éppoly fontosak a nevelés és tanítás gyakorlatában, mint a tudományos tudás tényanyagának továbbadása. Az olyan fogalmak, mint kreativitás, intuíció, (művészi) virtuozitás, ihlet, önmegismerés, önkifejezés, központi szerepet kapnak a pedagógiai folyamatokban, és a humán tantárgyak alapját képezve a generációk közti tudásátadás részben tudattalanul működő területét fedik le. Az egyes szépirodalmi művek megismerésével a gyerekek jellemismeretre, etikai ismeretekre és önismeretre is szert tehetnek, emellett nagy jelentősége van a traumafeldolgozásnak és a terápiás lehetőségeknek is. A „hogyan tanítható az irodalom?” örök módszertani kérdéstípusa éppen azért nem eliminálható a kérdéskörből, mert olyan rejtett, emberi létünk alapjait érintő tudást feltételez, amely direkt módszerekkel nem, vagy csak részben adható át. Egy vers átélése nem algoritmizálható, hiába szerelnek neuro-naktivitási energiatérképet készítő elektródákat a fejünkre. A művészi élmény *sui generis* jelensége nem fordítható át szabályalapú programnyelvre. A kortárs neurofilozófiai kutatások abból indulnak ki, hogy agyunk nem (csak) atomisztikusan vizsgálható, hanem egészében, holisztikusan reprezentál, amikor a világban zajló jelenség(ek)re reflektál. E folyamat reprezentációs térképei is holisztikusak, azaz egészségességben szemlélhetők, amelyeknek belső, kollektív struktúrája van (Churchland 2007: 110, 233). E folyamatok kategorizációs meghatározása az atomisztikus nézőpont hiánya miatt rendkívül problémás.

Míndez lélektani szempontból a pedagógia gyakorlatában is jelentkezik a tudatos, a tudatkülsőben lévő, illetve a tudattalan folyamatok feltérképezési nehézségeiben. A pedagógiai reflexiós modellek többszintű rendszerében a pedagógus szakmai viselkedésében a professzionalitás jele az, ha a racionalitást felváltja az intuíciós viselkedés (Szivák 2010). A pedagógus itt cselekedeteinek és döntéseinek magyarázatához nem keres racionális igazolást, hanem egyszerűen tudja, hogy hogyan cselekedjen. Az „így döntöttem, mert így láttam jónak” nézőpont már a szakmai bizonyosság és jártasság jele. A racionalitás meghaladása ebben az esetben annak egy magasabb fokát jelenti, éppúgy, ahogy általános értelemben a „tudatosnak lenni” kifejezés azt jelenti, hogy tudomásunk van saját mentális állapotunkról, és érzéki tapasztalataink segítségével elemezni tudjuk saját belső tapasztalatainkat. A pedagógiában ennek kiemelt jelentősége van, hiszen a tényanyag átadása mellett az egyik legfontosabb szempont az értékteremtő folyamatok transzgenerációs megőrzése. Ez a folyamat bizonyos mértékben sérül a Mesterséges Intelligencia iskolai közegben való nem megfelelően megalapozott térhódításával. A pedagógus ugyanis sokszor nem tud olyan mértékű tárgyi tudásra szert tenni, hogy az a tudásátadás

² A mesterséges intelligenciával kapcsolatos definíciós kísérleteknek ez a metaforikus megfogalmazása jól leírja a folyamat feszültségét, hiszen a filozófiai vizsgálódások rendkívül nehezen találhatnak megfelelő, illetve pontos fogalmi meghatározásokat az olyan jelenségekre, mint a mesterséges alkotóművész, az MI-sakkjátékos intuíciója, vagy az MI-vel kapcsolatos jogszabályok kialakítása és módosítása.

magas fokán is szerveződni tudjon. Nem ugyanaz a helyzet tehát, mint az ipari forradalom esetében, ahol a technikai vívmányok nemismerése mennyiségileg, azaz kellő időráfordítással korrigálható volt. A Mesterséges Intelligencia technikailag olyan bonyolult, hogy azt sokszor a szoftverfejlesztő szakemberek sem látják át teljesen. Ilyenformán a pedagógusok egy merőben új szituációban találják magukat, amelyben tanítóként és a mesterséges intelligenciát tanuló szakemberként egyaránt helyt kell állniuk. E probléma általános jellegét az elméleti kutatók is felismerték.

„A Mesterséges Intelligencia kapcsán erősen eltérő nézetek léteznek a tudósok, technofuturisták és közgazdászok körében, amelyek polarizálják a közvéleményt. [...] Fontos figyelembe venni, hogy az emberiség történelme során most először válik el egymástól az értékteremtés és az emberi munka. Miképpen fejlődik és alakul át a társadalmunk az említett technológiai változások hatására az egyén és a közösség szintjén? Vajon társ-evolúcióra és kooperációra kell számítanunk az emberek és az MI által működtetett humanoidok között, vagy inkább vetélkedésre és potenciális konfliktusokra?” (Tillesch, Hatamleh 2021: 17-18).

Fenti gondolat nem pedagógiai diskurzusban keletkezett, de kitűnően leírja a lehetséges iskolai szituációkat, különösen, ha figyelembe vesszük azok kooperáción alapuló értékteremtő jellegét. A Mesterséges Intelligencia eszközként való használatával a pedagógusok – és természetesen a diákok is – több szempontból is versenyhelyzetben találják magukat. Egyrészt a használat, másrészt a Mesterséges Intelligencia mögötti folyamatok technikai és elméleti megértése, harmadrészt a tanulási környezet alapvető átalakulása szempontjából is döntő jelentősége van annak, hogy az ezzel kapcsolatos tudásszint összhangba kerüljön mind a pedagógus kollégák, mind pedig a diákok és tanárok között. Ez a metapedagógiai jelenség teljesen új iskolai szituációt eredményez. Ennek problémaelméleti háttere nem újkeletű a pedagógiai kutatások számára. Már a kétezres években is hangsúlyosan jelen volt a diskurzusban az a gondolat, hogy a pedagógusok gyakorlati sikere mögött a különböző tudományágak eredményeinek alapos ismerete áll (Zsolnai 2001). Annak ellenére, hogy a Mesterséges Intelligencia térhódítása előtt az újmédia technikai vívmányainak fejlődése linearitást mutatott, és alapvetően a könnyen elsajátítható médiaműveltséghez, valamint a médiaszövegek értelmezéséhez és használatához kötődött, mégis komoly zavart okozott az oktatásban. „A digitális fordulat felkészületlenül érte az oktatásügyet (is), ám a digitális kompetencia rekordsebességgel került be a kulcskompetencia-klaszterbe, és ez a fordulat máig tartó fogalmi, tematikai zavart okoz a médiaoktatásban” (Lannert, Hartai 2021: 5).

A szoftverfejlesztések eredményeképp azonban olyan mértékű technikai-tudományos fejlődéssel kell számolnunk, amelynek diszciplináris áttekinthetőségéről és teljeskörű megértéséről bizonyosan le kell mondanunk. Nem ismerjük tehát sem a Mesterséges Intelligencia működése mögötti tudományos folyamatokat, sem az egyes szakterületek kapcsolódását ezekben a fejlesztésekben, sem pedig ezek jövőbeli következményeit. A pedagógiai gyakorlatban ez olyan nehézségekhez és problémás helyzetekhez vezet, mint a nem-értésen alapuló használat, vagy a pedagógus magyarázati kompetenciájának csökkenése. Mindazonáltal az elméleti kutatások, különösen a mesterséges intelligenciával kapcsolatos filozófiai vizsgálódások olyan szintetizáló magyarázó folyamatokat alkotnak, amelyek ismerete nagyban megkönnyítheti a pedagógus helyzetét. Az alábbiakban néhány olyan alapvető gondolatmenetet ismertetek, amelyek segítséget jelenthetnek a témával kapcsolatos új pedagógiai nézőpontok kialakításában, ugyanakkor az interdiszciplináris gondolkodást segítő magyarázó mechanizmusokként is szemlélhetők. Ez utóbbi különösen fontos lehet a pedagógusok számára a tudásátadáshoz kötődő tudománytörténeti diskurzusokban, hiszen az elmélet (filozófia) segítségével a gyakorlat felől magyarázza az egyes tudományágak egymáshoz való viszonyát az új technológiák fejlődésének tekintetében.

„Kritikus fontosságú, hogy a gyorsan zajló, mindent felforgató technológiai változás korában a társadalom kiegyensúlyozott módon, kognitív elfogultság és torzítás nélkül adoptálja (SIC! – D-R. D) a felbukkanó technológiákat. Súlyos következményekkel járhat, ha túl szűken fókuszálunk ahelyett, hogy visszalépnénk egyet, és az összkép tanulmányozása és kiértékelése révén próbálnánk megállapítani,

hogyan az újonnan érkező technológiák és azok ökoszisztémái hogyan lépnek kölcsönhatásba egymással és hoznak létre új valóságokat” (Tilesch, Hatamleh 2021: 39-40).

Jelen diskurzusban elsősorban a pedagógiai valóságról van szó, azaz a Mesterséges Intelligencia iskolában való megjelenésének különböző aktuális és potenciális helyzetéről. Éppen ezért mindenekelőtt a legalapvetőbb fogalmi meghatározásokkal kell tisztában lennünk. Ezek magyarázóértéke a speciális esetekre is legalább részben érvényes és alkalmazható lehet. A filozófiai kutatások a mesterséges intelligenciáról való gondolkodás hármias alternatíváját kínálják, és ezek mindegyike egy lehetséges pedagógiai nézőpontként funkcionálhat, amelyből kiindulva a pedagógus sikeresen magyarázhatja a technikai használat mögötti értelmezési folyamatokat.

A *szűk MI* fogalma szerint az MI egy olyan rendszer, amely bizonyos fokú emberi intelligenciával rendelkezik, de csak részfeladatokban képes jól teljesíteni. A komplex feladatokban és kreatív folyamatokban nem lehet az ember riválisa, hiszen alapvetően gépszerűen működik, és hiányzik belőle az emberi intelligencia összetett képessége.

Az *általános MI* fogalma szerint az MI emberi gondolkodásra képes, és az emberi intelligencia minden aspektusának megfelel. E nézőpont szerint lehet ugyan, hogy egyértelmű nyomát nem látjuk, ez azonban nem jelenti azt, hogy az MI-fejlesztések nem képesek az emberi intelligencia teljeskörű modellálására.

Az *erős MI*, vagy *szuperintelligencia* fogalma azt jelenti, hogy az MI intelligenciája minden területen felülmúlja az emberi intelligenciát, és a felügyelet nélküli mélytanulás képessége mellett minden aspektusában túlmutat az emberi szellem határain.

Fenti három meghatározásból kiindulva jelenleg komoly filozófiai diskurzusok folynak annak lehetőségéről, hogy ezek fényében a Mesterséges Intelligencia többet tud(hat) az emberről, mint maga az ember. A téma technikatörténeti, filozófiai, pszichológiai, neurológiai és fizikai alapú interdiszciplináris megközelítésének megértéséhez néhány alapvető elméleti szakirodalom ismerete szükséges. Ezekből tájékozódva hatékony pedagógiai nézőpont építhető, amelyből a pedagógus jól tudja magyarázni az iskolában használt olyan technikai folyamatokat, mint az okostábla, az internetes keresőfelületek, vagy chat GPT használata. Pedagógiai szempontból fontos az a gondolat is, hogy a mesterséges intelligenciával kapcsolatos változások nem a jövőnek egy távoli pontján várhatóak, hanem már itt vannak. A megmagyarázhatóság nemcsak az iskolai szituációk alapvető jellemzője, de a technológiai fejlesztések folyamatának is etikai követelménye, amelynek célja a „feketedoboz” effektus csökkentése.

„A legtöbb kortárs MI-technológia legriasztóbb jellemzője kifürkészhetetlen mivoltuk. [...] Egyrészt egy bonyolult MI-rendszer pontosságát csak egy másik bonyolult MI-rendszer képes ellenőrizni. Másrészt még az MI létrehozói is a feketedoboz áldozatai. Igen, mindez pontosan azt jelenti, hogy nemcsak az MI működési mechanizmusát képtelenek magyarázni, hanem arról sincs fogalmuk, hogy az MI miképp éri el a kívánt eredményt. [...] Nem nehéz belátni, hogy a feketedoboz jelenti a legfőbb gátat az elszámoltathatóság és a megfelelő szabályozási keretrendszer létrehozása előtt az MI által okozott károk felelősségének megállapítására. A megmagyarázhatóság létfontosságú követelmény a nagy kockázatú és nagy tétellel bíró rendszerek (pl. katonai, klinikai, előrejelző, rendfenntartó stb.) esetében, amelyek előfeltétele a felhasználói bizalom” (Tilesch, Hatamleh 2021: 139-140).

Ez a pedagógiában fokozottan érvényesül, hiszen egy-egy okoseszköz vagy szoftver vásárlása csak részben anyagi kérdés; nagyon sok múlik azon, hogy a döntéshozó kollégák milyen elméleti tudással rendelkeznek a téma interdiszciplináris ismereteiről és tudományos viszonyairól. Éppen ezért nagy jelentősége van a filozófiai háttértudásnak, mert ebben megtalálhatók azok az általános kérdések, amelyek a szituációs véleményünket alakítják. A „Gondolkodnak-e a gépek?”, a „Veszélyes-e a Mesterséges Intelligencia?”, vagy a „Kell-e nekünk ez az új eszköz?” típusú kérdések filozófiai diskurzusból ágyazva egész világnézetünkre hatással vannak, és látásmódunk kiszélesítésével (pedagógiai) döntéseink alakításában nagy segítségünkre lehetnek.

Az emberi intelligenciával kapcsolatos kutatások mára egybeforrtak a Mesterséges Intelligencia jelenségével, és ennek gondolkodástörténeti folyamatát ismerve átláthatjuk az emberi döntések mögötti eszmei megfontolásokat; a Mesterséges Intelligencia filozófiája elsősorban ezt jelenti (Héder 2020). Ha a Mesterséges Intelligencia pedagógiai valóságban betöltött szerepének prioritásait keressük, nagy valószínűség szerint először az élménypedagógiával, majd az oktatási célú robotikával, végül a munkaerőpiac igényeivel találjuk szemben magunkat. Az oktatási tananyag gamifikációs lehetőségei az egyes iskolákban természetesen változhatnak, de a közoktatásban általánosan jellemző az tendencia, amely a játék élménye felől közelít a tudásátadáshoz. Tekintettel arra, hogy a munkaerőpiacon egyre nagyobb hangsúlyt kapnak a csúcstechnológiai ismeretek, a tudásátadás mellett a készségfejlesztésben is nagy szerepet kap az okoseszközök és a robotika ismerete és használata.

„Az indoor élménypedagógia egyik megvalósulási formája lehet az oktatási célú robotika, mely a gamifikációs tartalmak mellett elősegíti a napjainkban egyre inkább hangoztatott – a jövőbeli életben való boldoguláshoz elengedhetetlen –, STEAM készségek (mozaikszó: a tudományos, a technológiai, a mérnöki, művészeti és a matematikai – Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics – területek nevének rövidítése) kialakítását. E készségek iskolai fejlesztése elengedhetetlen, hiszen a Mesterséges Intelligencia, a robotika térhódításával, növekszik a munkaerőpiac azon igénye, hogy az iskolából kikerülő diákok rendelkezzenek azon csúcstechnológias készségekkel, melyek alkalmassá teszik a tanulókat a magas minőségű, „high-tech” eszközök használatára” (Mező, Szabóné Burik 2021: 20).

Ebben a pedagógiai szituációban az eszközhasználat megértésen és helyes fogalomhasználaton alapul. Emellett a mechanikus gyakorlati folyamatokhoz, valamint a robotokkal kapcsolatos élményekhez tudományos reflexió, interpretációs készség és értelmezői képesség társul. „A robotokkal történő oktatás a kódolás vagy a programozás alapjait tanítja az osztálytermekben minden korosztály számára, lehetővé téve a modellek és funkciók konkretizálását aktív részvételi élménnyel. Így a modellek megvizsgálhatók, értékelhetők és fejleszthetők fogalmi és konkrét szinteken is” (Mező, Szabóné Burik 2021: 21).

A különböző filozófiai fogalommagyarázatok, elméleti összefüggések és kritikai nézőpontok tehát korántsem pusztán kiegészítő tevékenységek a mesterséges intelligenciára vonatkozó megértési folyamatban. Nem kívülről, mintegy adalékot szolgáltatva reflektálnak a technika nyújtotta mechanikus folyamatokra, és azok mindennapi életre tett hatásaira, hanem épp ellenkezőleg, szemléleti formálóerejüket tekintve elsődlegesek lehetnek fontos döntési szituációkban, etikai dilemmák felmerülése esetén, vagy a pedagógiai gyakorlatban a tudásátadás komplex folyamatában. A 21. század új technikai vívmányának megértésen alapuló iskolai használatához a filozófia és pedagógia olyan szerves együttműködésére van szükség, ahol egyaránt teret engedünk a tudásátadás új formájának és a pedagógiai gyakorlatban felmerülő problémák interdiszciplináris megoldásának.

Irodalom

- Churchland, P. (2007). *Neurophilosophy at Work*. Cambridge University Press.
- Csikszentmihályi M. (2008). *Kreativitás – A flow és a felfedezés, avagy a találmányosság pszichológiája*. Akadémiai Kiadó.
- Héder M. (2020). *Mesterséges intelligencia – Filozófiai kérdések, gyakorlati válaszok*. Gondolat Kiadó.
- Kövecses Z. (2005). *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Typotex Kiadó.
- Lannert J., Hartai L. (2021). Médiaműveltség az iskolában. *Iskolakultúra*, 31(7-8), 3–27.
- Mező K., Szabóné Burik E. (2021). A robotokkal történő oktatás élménypedagógiai aspektusáról. *Mesterséges intelligencia*, 3(2), 19–32.
- Nagy Z. K. (2014). Adalékok a metaforikus gondolkodás kialakulásához. *Magyar Nyelvjárások*, 52, 183–198.
- Patchet, F. (2012). Musical Virtuosity and Creativity. In: McNormack, J., D’Inverno, M. (szerk.). *Computers and Creativity*. Springer-Verlag. 115–146.
- Szivák J. (2010): *A reflektív gondolkodás fejlesztése*. Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége.
- Tilesch Gy., Hatamleh O. (2021) *Mesterség és intelligencia*. Libri Kiadó.
- Zsolnai J. (2001). Metapedagógiai reflexiók a hetvenéves Nagy József életművéhez. *Iskolakultúra*, 2, 34–39.

Jászay Tamás

SZTE Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

ORCID:0000-0002-0466-2517

„A kultúrába ágyazott politikai rendszerek tartósan velünk maradnak”

Beszélgetés az *Éneklő fiatalok* című előadás alkotóival¹

Absztrakt

Magyarországon már nemigen lehet elcsípni, de kijelenthetjük, hogy két és fél évvel a bemutatója után az *Éneklő fiatalok* új életre kelt: Drezda, Bécs, Belgrád után újabb külföldi fellépések is várnak rá, hogy a segítségével a nemzetközi közönség is bevezetést kapjon az 1950-es évek és a 2020-as évek magyarországi politikájának és közbeszédének sok elemében párhuzamos valóságába. Átöröklődő hatalmi struktúrákról, a magyar és a külföldi recepció eltérő hangsúlyairól is beszélgetett az előadás alkotóival, Böröcz Judittal, Pálinkás Bence Györggyel és Szigeti Mátéval Jászay Tamás.

Kulcsszavak: kóruszínház, kultúrpolitika, nemzeti együttműködés rendszere, színház

Abstract

"Political systems embedded in culture are here to stay"

Discussion with the creators of *Singing Youth*

It's hard to catch it in Hungary, but we can say that two and a half years after its premiere, Singing Youth has been revived: after Dresden, Vienna and Belgrade, it is due to appear abroad again, to introduce international audiences to the reality of the 1950s and the 2020s, which in many ways parallels the politics and public discourse of Hungary. Tamás Jászay also talked to the creators of the performance, Judit Böröcz, György Bence Pálinkás and Máté Szigeti about the inherited power structures and the different emphases of Hungarian and foreign reception.

Keywords: choral theatre, cultural politics, theatre, national cooperation system

1953-ban a budapesti Népstadion előtti szoborgalériába került a görög menekült szobrászművész, Makrisz Agamemnon háromszereplős kompozíciója, az *Éneklő fiatalok*. A szocialista realista művészet jellegzetes alkotását a rendszerváltáskor sem mozdították el, ma újra látható a 2019-ben átadott Puskás Aréna előtt. Az Orbán Viktor politikáját fémjelző Nemzeti Együttműködés Rendszerének (NER) szimbolikus helyszíne ez, ahol a tömegsport, a kormányzati kultúrpolitika és a történelmi emlékezet felülírása zajlik. A Trafó – Kortárs Művészetek Házában 2021 augusztusában bemutatott *Éneklő fiatalok* című előadás író-rendezőivel, Böröcz Judit színházi menedzserrel, Pálinkás Bence György képzőművésszel és Szigeti Máté zeneszerzővel beszélgettünk a keletkezés körülményeiről és az azóta eltelt időről.

Jászay Tamás: Képzőművész, zeneszerző, színházi menedzser összefogása egy színházi produkcióban meglehetősen szokatlan a magyar színházi életben. Három, ennyire különböző területről érkező ember hogyan dolgozik együtt?

¹ Az interjú angol nyelvű, elsősorban külföldi olvasóknak szóló változata: <https://seestage.org/features/singing-youth-hungary-orban-political-systems/> Utolsó letöltés: 2023. 12. 08.

Szigeti Máté: A feladatokat kompetenciák szerint osztottuk szét: a zene hozzám, a látványelemek Bencéhez, bizonyos dramaturgiai megfontolások Judithhoz tartoztak, az anyaggyűjtésben és szövegírásban pedig mindannyian részt vettünk. Folyamatosan követtük, hogy ki hol tart, és minden döntést közösen hoztunk. Ez nekem azért volt szokatlan, mert ha írok egy kórusművet, akkor azt valaki színpadra viszi, illetve ha van egy létező szöveggönyv, ahhoz zenét komponálok. Itt viszont a munkafolyamat finisében is voltak szövegrészek, amiken módosítottunk, miközben a zene szinte készen volt. Három igenre volt szükség minden lépéshez, ami nyilván lassította a folyamatot, mégis lényeges volt a közös döntés.

Böröcz Judit: Rengeteget beszélgettünk a koncepcióról, illetve arról, hogy eköré hogyan szerveződik az anyag, amiből megszületett a végleges szöveg. Abban, hogy a zenei korpusz miből merít, szintén meghatározó volt, hogy végül milyen témákra fókuszáltunk. Amiben leginkább közösen dolgoztunk, az a két korszak, az ötvenes évek és a saját korunk megjelenítésének mikéntje volt. A gyűjtés során felosztottuk a hatalmas mennyiségű anyagot, és közösen döntöttünk arról, hogy mi fér bele és mi nem.

Jászay Tamás: Egy zeneszerzőnek nyilván egészen mások a szempontjai, mint egy képzőművésznek. Volt olyan eset, amikor fordítási gondok adódtak, vagyis szinkronba kellett hoznotok az elképzeléseiteket?

Szigeti Máté: Hamar rájöttünk, hogy a fő problémát a túl sok szöveg jelenti. Hármunk szöveg munkája jórészt redukció volt: hatvan percnyi anyaggá kellett sűríteni a hatalmas gyűjtést, ami ráadásul nem olvasott vagy prózai, hanem énekelt szöveg.

Pálincás Bence György: A Trafó eredetileg engem hívott a projektbe, én bevontam Juditot, mert a gondolkodásmódunk nagyon hasonló, majd közösen meghívtuk Mátét. Előtte elolvastuk a doktori disszertációját, meghallgattunk minden tőle elérhető zenét. Az *Éneklő fiatalok*-hoz elég hasonló logikával épülő műve az *Új magyar ének a kultúra magasságairól és mélységeiről*, ami után úgy döntöttünk, hogy megkeressük.

Szigeti Máté: Ezt 2017-ben írtam, amikor Balog Zoltán (református püspök, lelkész, 2012-2018 között az Emberi Erőforrások Minisztériumát vezette – J. T. megjegyzése) a karcagi Birkafőző Fesztiválon megnyitó beszédet improvizált, amiben az aktuális kultúrpolitika számos kérdését érintette. Rögtönzött, egyszerű beszéd volt, terjedős mondatokkal, félbemaradt gondolatokkal. Az érdekelt, hogy a tévesztéseket, rossz mondat szerkesztéseket hogyan lehet megzenésíteni úgy, hogy eközben a szöveg egésze elhangzik. Ebből született egy, a barokk világát idéző zenei nyelven komponált kantáta két női hangra és hangszerekre. Bencéék jól sejtették, hogy nem áll távol tőlem, amikor a művészetten keresztül politikai véleményt formálunk.

Jászay Tamás: Miközben kiemelitek az alkotási folyamat újszerűségét, a színlapon mégis az áll a nevetek mellett, hogy író-rendező, ami a hagyományos színházi hierarchia két kulcsfogalma. Ezek szerint eljött a pillanat, amikor valakinek döntenie kellett bizonyos kérdésekben?

Böröcz Judit: Nem, a próbákat is felváltva, közösen vezettük, és igyekeztünk mindenben egymásra támaszkodni. Később találkoztam *Ana Dubljevic* egy workshopján a feminista dramaturgia koncepciójával. Mondhatjuk, hogy ennek az elemeit gyakoroltuk: a munkán kívüli igényeinket a munkán belül is érvényesítettük. Odafigyeltünk arra, hogy kinek mire van kapacitása, és mindenki minden munkafolyamatban kipróbálhatta magát. Tanultunk egymástól és támogattuk egymást meg a csapat többi tagját a munka során.

Pálincás Bence György: A projekt mégsem volt teljesen horizontális, mert az énekesek később csatlakoztak. Mi hárman megcsináltuk a partitúrát, majd ezen dolgoztunk közösen a hat énekesrel, illetve Fehérváry Péter karvezetővel és Vadas Zsófia Tamara koreográfussal. Tamara konkrét javaslataival facilitátorként meghatározó tényezője lett a rendezésnek.

Szigeti Máté: A próbák kezdete előtt az énekesek kezébe nyomtunk egy művet, amit mi hárman késznek véleményeztünk, de ez nem jelentette azt, hogy az anyag ne változott volna ezután. Például néhány szó vagy félmondat a repetíció révén kapott külön nyomatékot, de az ismétlések számáról, a köztük lévő szünet hosszáról Tamara döntött, mert a mozgáshoz így igazodhatott a zene.

Jászay Tamás: Mi van akkor, ha én énekesként Orbán Viktor nevét a színpadon nem vagyok hajlandó kimondani? Érzékeny téma ez a mai, erősen megosztott Magyarországon, miközben a közreműködő énekesek a hangjukat és a testüket adják a projekthez.

Pálincás Bence György: Világosan ismertettük velük a koncepciót, mert fontos volt, hogy azonos hullámhosszon legyünk velük. Meg az, hogy képesek legyenek egy óra, szünet nélküli *a capella* éneklésre. Ráadásul úgy, hogy végig színen vannak, közben pedig fárasztó mozgásokat végeznek. Az igazi szűrő az volt, hogy ez egy direkt politikai projekt: volt olyan, akinek a szereplés veszélyeztethette volna az állását, ezért mondott nemet.

Böröcz Judit: Azt nem kértük, hogy értsen egyet bárki azzal, amit mi gondolunk, illetve ami a szövegben áll, csak az számított, hogy előadóként komfortos-e ezt neki elénekelni.

Szigeti Máté: Az már önmagában vállalás bármelyik közreműködő részéről, ha egy ilyen projekthez a nevét adja. Az előadáson belül hatalmi retorikákat, társadalmi mozgásformákat demonstrálunk, a kórus pedig résztvevőjévé válik annak, ami a társadalomban nagyban megtörténhet a manipuláció révén. A dramaturgián végighúzódik a hatalmi beszéd betanítása a propaganda áldozatainak, akik egy bizonyos ponton már gyűlöletbeszédet énekelnek. Itt már igazi színészi teljesítményre volt szükség: az énekesek nem azonosulnak tartalmilag azzal, amit énekelnek, mégis artikulálniuk kell olyan szavakat, amelyek embertársaik elpusztításáról szólnak. Ez komoly vállalás a részükről.

Jászay Tamás: Itt már arról is beszélnünk kell, hogy kiben milyen gyermeki emlékeket idéz fel, ha hat ember uniformisban, egy láthatatlan hatalom instrukcióira különböző tornamutatóványokat hajt végre. Ritka a magyar színházban, hogy szöveg, zene, mozgás, videó, a térformák használata ilyen szorosan összekapcsolódjon, ráadásul ennyire komoly ideológiai, politikai, kulturális kontextussal.

Böröcz Judit: A színpadon álló hat emberrel mint csoporttal a néző azonosulhat, mivel ők valahol a társadalom tükrői is. A társadalomé, amely bejárja azokat a stációkat, amelyeknek a végén a rettenetes dolgokat is szépen elénekeljük, reflexió nélkül. Az anyaggyűjtés alatt sokat olvastam az újnacionalizmus populáris kultúrájáról, illetve hallgattam a magukat a nemzeti rockhoz soroló *Romantikus Erőszak* nevű együttes számait. Megdöbbenett, hogy mennyire sok a nyíltan erőszakos, xenofób, gyűlölködő dalszövegük, és mégis mennyi rajongójuk van. Ők egy közösségi élményt adó nagy koncerten, megfelelő érzelmi telítettséggel éneklnek, üvöltik azokat a sorokat, amelyek beépülnek az ember világlátásába.

Jászay Tamás: Mi volt előbb: a téma vagy a forma? A pályáton vannak erre mutató előzmények: Máténál a megzenésített miniszteri beszéd, míg Judit és Bence *A kis olvasztótégely* című köztéri hangsetében a 19. századi és a mai nacionalizmusról gondolkodott, a Kelemen Kristóffal közösen létrehozott *Magyar akácban* pedig egy növényen keresztül az ideológiavezérelt szimbólumhasználatról beszéltek.

Pálincás Bence György: Szeretem az olyan projekteket, ahol a téma és a forma szervesen kapcsolódik. A projektünk a *Liberty EU* pályázatba illeszkedett, amelynek a Trafó is partnere volt. Makrisz Agamemnon szobra, az egykori Népstadion, a mai Puskás Aréna előtt álló *Éneklő fiatalok* egyszerre téma és forma is: a pózból, ahogy a szobrok állnak, indult ki a mozgás, illetve az, hogy énekelnek. Ottfelejtették őket ezen a helyen, és ma már egy egészen más stadionba vezetik a nézőket, mint 1953-ban.

Jászay Tamás: Hogyan zajlott az anyaggyűjtés? Hogyan lehet elkezdni egy ilyen komoly léptékű munkát?

Szigeti Máté: Eleinte asszociációs játék volt: adva volt a szoborcsoport és mellé a kontextus megváltozása. Vezérszavakat kerestünk, hogy mi társítható a jelenséghez, hogy mi volt a test-kultusz, a sport szerepe a két politikai rendszerben. Kíváncsiak voltunk, hogy a politikai rendszerek hogyan jeleníthetők meg színpadon, mit hívhatunk elő belőlük hangok vagy szövegek formájában. A szoborcsoport elkészítője a görög menekültként Magyarországon karriert építő Makrisz Agamemnon volt. Milyen szerepe volt ennek az akkori politikai klímában, hogyan kezelték a menekült- vagy bevándorláspolitikát akkor és ma? A szoborcsoport köré így fűződött fel spirálisan rengeteg téma.

Böröcz Judit: A két korszak mellett adott volt a populáris zene is mint téma, mert ez jut el a legtöbbekhez, miközben politikai ideológiát is közvetít. De tényleg sokfelé elkalandoztunk, beleértve a biopolitikát, vagy azt, hogy mit jelent egy stadionépület, hogy a stadion és az ember fizikalitása hogyan aránylik egymáshoz, vagy hogy milyen politikai kontextusban tudnak ezek az épületek megépülni.

Pálincás Bence György: Két bekezdés kivételével minden vendégszöveg. A politikai beszédek a két stadion avatásakor születtek, a két korszak kultúrpolitikai szövegeit pedig főleg a populáris zenéhez kapcsolódó megnyilvánulásokból gyűjtöttük. Demeter Szilárd a magyar könnyűzene megújításáért felelős miniszteri biztosként sokat beszélt a témáról. A szovjet, ezáltal pedig a magyar kultúrpolitikát a szocializmus alatt Andrej Zsdanov doktrínái határozták meg, aki sokat írt arról, hogyan alakítható át a kultúra a zene segítségével. Az anyaggyűjtésben a politikusokhoz hasonlóan gyakran alkalmaztuk a cherry picking módszerét: azt kerestük, amit látni szerettünk volna, és rá is találtunk a megfelelő szövegekre. Természetesen a meglepetések is értek minket: volt, amivel egyet tudtunk érteni. Ilyen volt Demeter Szilárd némelyik megnyilvánulása, például amikor arról beszélt, hogy az „elitkultúra” ma Magyarországon egy szűk réteg magánbulija.

A harmadik fő gyűjtési terület az Orbán Viktor által a közbeszédbe hozott Nemzeti Együttműködés Rendszerének a könnyűzenéje, amit NER-popnak nevezünk. Kétirányú folyamatról beszélünk: bizonyos zenészek és a NER kölcsönösen érdeklődnek egymás iránt. Ha például valaki a NER-től kapott állami kitüntetést, fellépett jobboldali politikai rendezvényeken, az ide sorolódott. Vagy ott a *Kárpátia* esete, ami korábban a szélsőjobbhoz kapcsolódó zenekar volt. 2013-ban a frontemberük komoly állami kitüntetést kapott, majd a következő választások előtt pár nappal közzétettek egy videót, ahol elmondták, hogy csak a Fideszre szabad szavazni.

Szigeti Máté: Az ötvenes évek zenéje jól átlátható, lezárt anyag. Könnyű volt új, mozgalmidalyszerű zenei anyagokat generálni. Bár nem éltünk akkor, de a korhoz erőteljes képi, szövegi és zenei világ társul mindenkiben, a fiatalokban is, így ez reprodukálható. A NER viszont sokkal képlékenyebb dolog, ezért aztán ott gondban voltam. A NER-pop általános jellemzőit nehéz meghatározni, miközben bizonyos gesztusai azonosíthatók, de mivel még most is történik, a szereplői és a módszerei változnak.

Böröcz Judit: A NER szinte minden műfajt inkorporált: stílusosan sokkal megengedőbb az általunk körvonalazott elődjénél. A NER határozza meg, hogy mit fordít a saját hasznára, hogy minek teszi lehetővé, hogy egyáltalán megszülessen. Lehet ezt tagadni, de a rendszert erős átgondoltság működteti, és a cél a kulturális kánon és narratívák alakítása, és az, hogy szolgálatba állítsák őket a hatalom megszerzéséhez és megtartásához.

Szigeti Máté: Ez kulcsgondolat: az én szempontomból a különbség nem ott van, hogy mennyire komplex vagy egyszerű a felhasznált zenei anyag. Az úttörődalokból legfeljebb kis motívumokat emeltünk át, amelyek emlékeztethetnek az eredetire. Míg az úttörődaloknál központilag előírt stílus és formai keretek érvényesültek, melyek lényegtelennek tették a szerző kilétét, a NER-pop esetében minden előadónak saját imidzse van, ami köré felépíthető a NER kissé kusza szimbolikája. Ezért is nehezebb hozzányúlni: nincs meg az az egységesítésre való törekvés, ami korábban jellemző volt.

Jászay Tamás: Életkorotoknál fogva mindannyiótoknak legfeljebb a nyolcvanas évekből, a puha diktatúra korszakából lehetnek közvetlen emlékei a szocializmusról, ami jóval enyhébb időszak volt az ötvenes évekhez képest. Milyen személyes közötök van a pártállami időkhöz?

Pálincás Bence György: Nekünk természetesen a jelenünk volt igazán fontos: ez az egész projekt logikai középpontja. A szocializmus időszaka a NER számára valójában antitézis, amivel szemben kezdettől fogva meghatározza magát, ennek ellenére sokat átvesz a szovjet propaganda módszereiből. A legtöbb, a szocialista időszakban készült szobor társadalmi párbeszéd nélkül egyszerűen bekerült a Memento Parkba. A szobrok nem generáltak társadalmi vitát, mint Németországban, nem kerültek rájuk graffitik, nem alakították át őket, nem váltak **ellenemlékművé**. Ehelyett csak behelyezték őket egy fizikai térbe, ahova főleg turisták mennek, és nincs róluk közbeszéd.

Szigeti Máté: Bizonyos emlékek olyan emberek életében is, akik nem voltak jelen, már-már kedves momentumként ragadtak meg: némelyik úttörődal a rendszerváltást is túlélte, sőt bekerült az általános iskolai zeneoktatásba. Gyermeteg szöveg- és zenei világgént élnek bennünk, miközben az ideológiai nevelés magvait hintették el bennük. A lényegét nem halljuk meg, mivel nem közvetítenek direkt ideológiai üzenetet ahhoz, hogy bárkiben is viszolygást keltsenek. Minél ártatlanabbnak tartjuk ezeket, annál könnyebb fajsúlyos ideológiai tartalmakat építeni rájuk.

Böröcz Judit: Nekem magamnak is el kellett azon gondolkodnom, hogy a nacionalizmus és a politikai propaganda a saját identitásomban milyen szerepet játszik, hogyan vetül ki a hétköznapjaimra. *A kis olvasztótégelyben* is azzal foglalkozunk, hogy ez hogyan épül fel akár századokon keresztül, a NER-ben pedig azt vizsgáljuk, hogy a nyelv átírásával, a kultúra, az ízlés formálásával hogyan lehet hatást kelteni. Az a kérdés, hogy én miért tudok irredenta dalokat? Honnan jönnek ezek, és ha valaki elkezd egyet, akkor én miért tudom folytatni?

Jászay Tamás: Az *Éneklő fiatalok* magyarországi kritikai recepcióját átolvasva többször előkerül, hogy túlságosan leegyszerűsítitek a komplex problémát, amikor az ötvenes évek szovjet és a kétezerhúsas évek magyar kultúrpolitikája közé húztok egy egyenes vonalat.

Pálinkás Bence György: Meglepett, hogy ez előkerül a kritikákban, mert számunkra egyértelmű, hogy nem ezt állítjuk. Minden színházi előadás természetesen csak redukció tud lenni. Az alapállításunk az, hogy van hasonlóság a két rendszer között, amit természetesen már megírtak sokan, de részleteiben mégis mondunk újat.

Böröcz Judit: Igen, olvastuk, hogy elvinne minket a nagy fekete autó, hogyha 1953-ban csinálnak egy ilyen előadást... Az *Éneklő fiatalok* elején van egy idézet Orbán Viktortól, aki szerint mostanra a politikai rendszer áll, de azt kulturális közegbe kell ágyazni, különben nem lesz tartós. Az előadásunk erről a téziszről szól. Az *Éneklő fiatalok* megerőltető, nem feltétlenül kellemes egy óra, de azért van benne humor és irónia is. Nincs egyetlen, elmesélhető története, és más típusú dramaturgiával építkezik, mint amit a hazai színházi hagyományban megszoktunk.

Pálinkás Bence György: Az előadás valóban kilóg a magyar színházi hagyományból, és ezért a nézőknek lehet elvárási kudarcuk azzal, hogy mit is fognak átélni: nem szórakoztató, amit látnak. Mi azt akartuk megérteni, hogyan működik az agitprop művészet az ötvenes években, illetve ma. Az *Éneklő fiatalok* magában is tud agitprop lenni, csak bonyolultabb az üzenete az elődjénél. Vannak benne intellektuálisan megközelíthető részek, de sok, érzelmre ható működésmódot is használtunk, amik szükségszerűen leegyszerűsítők. Az idézett gondolatot Orbán Viktortól a Szovjetunió és más szocialista országok vallották, és ez tényleg működött: a kultúrába ágyazott politikai rendszerek tartósak maradnak. Egy évvel a közös munka kezdete előtt kezdett igazán szigorodni a NER: világossá vált, hogy mi az, amit ellehetetlenítenek, és mi az, amit meghagynak. Ma, a bemutató után két évvel egyre többen teszik fel például azt a kérdést, hogy meddig lesz még független színház Magyarországon. És az is látszik, hogy a NER egyre ügyesebb: a Petőfi-emlékévre írt popszámokban egyre direktebb politikai üzenetek találhatóak. Olyan pillanatban vagyunk, amikor érdemes megnézni, hogy merre haladnak, mert a rombolás hamarosan visszafordíthatatlan lesz.

Jászay Tamás: Az aggodalmakat értem, de mégis: nem túlságosan helyi érdekű ez?

Pálinkás Bence György: Korántsem: Orbán Viktornak van egy nagyon érdekes CPAC (Conservative Political Action Conference) beszéde, ahol arról beszél, hogy ma Magyarország egyetlen dolog miatt érdekes a világ számára: ez egy inkubátor, ahol a jövő konzervatív politikáját kísérletezik ki. A módszerek fejlődnek, és más országok is vesznek át tőlünk elemeket.

Jászay Tamás: A kritikákból hiányoltam a zenei réteg elemzését, holott a kórus főszereplővé emelésével kétezerötven éves színházi hagyományt tesztel újra élővé. Magamban dokumentarista kórusművészi lecture performance-nak nevezem az *Éneklő fiatalokat*, és talán a sok pontosító-kiegészítő jelző is az oka annak, hogy a kritika elment a zene mellett, holott az irányítja az egészet: a szöveg, a mozgások, gyakorlatilag minden ott van a zenében.

Szigeti Máté: A munkafolyamat során az egyes rétegek olyan szorosan összefonódtak, hogy a zenére már nehezen tudok távolságtartással tekinteni. Bizonyos értelemben Fehérváry Péter

karvezető zenei szempontból sokkal jobban ismeri a művet nálam: ő olyan összefüggésekre jött rá a próbák alatt, amiknek nem voltam tudatában. Ezek nem szerzői döntések voltak, hanem olyan elemek, amiket ő a zenei szakértelme birtokában bontott ki a műből.

Böröcz Judit: Mi az előadásban az egész gondolkodásunkat meghatározó identitás rétegeit próbáljuk kibontani. Ott állunk egy boncasztalnál, magunkat próbáljuk felboncolni, de közben velünk van minden tudásunk és az összes beépült kulturális reflex, amiktől nem tudunk megszabadulni.

Jászay Tamás: Már a bemutatón magyar és angol felirattal ment az előadás. A kezdetektől fogva egyértelmű volt, hogy külföldi forgalmazásra is szánjátok? Ha igen, akkor ez a készítés közben bármilyen módon befolyásolta az anyagot?

Pálinkás Bence György: Elsősorban a magyar közönségre számítottunk, ez motivált minket a leginkább. Ugyanakkor nem vagyunk naivak, tudtuk, hogy szűk közeg az, amelyik elég politikai ahhoz, hogy ez neki izgalmas legyen, de nem annyira radikális, hogy ne is járjon színházba. Mivel Magyarországon független színházcsinálásból nem lehet megélni, mi függünk is a külföldi meghívásoktól, de csak emiatt nem volt olyan elem, amin változtattunk volna.

Szigeti Máté: Ahogy időben és térben is távolodunk a bemutatótól, egyre inkább látom, hogy az előadásnak sokféle olvasata lehet. Amikor készítettük, legerőteljesebben a rendszerkritikai attitűd működött bennünk. Ma már kiemelhetőnek látom a lokális környezetből: egy olyan közösség számára is sokat mondhat, amelyik nem ismeri a NER tulajdonságait. És néha mi is meglepődünk: sokat beszélgettünk arról, hogy mindünknek mást jelent a darabvégi tételmondat: „egyetlen magyar sincs egyedül”.

Pálinkás Bence György: A visszajelzésekből úgy érezzük, hogy van egy magja az előadásnak, ami azokban is rezonál, akik nem tudják pontosan, hogy Magyarországon mi történik. Az emberek felismerik, hogy az ő országukban is hasonló események történnek, minden más pedig érdekes információként jelenik meg számukra.

Böröcz Judit: Így pedig máris aktuális az előadás a német nyelvterületen, meg azon kívül is. A stadion mint jelkép Belgrádban épp úgy aktuális téma, mint az Egyesült Arab Emírátságokban, ahonnan szintén érdeklődnek az előadás iránt. A nacionalizmus, a sport, az állami pénzköltés dedikált helyeiről való gondolkodás sok országban foglalkoztatja az embereket.

Jászay Tamás: A [Fast Forward](#) és a [Wiener Festwochen](#) után a [Bitef](#) főprogramjában is fellépett az előadás. Mik voltak az eddigi külföldi reakciók? Volt-e olyan rétege az előadásnak, amit a külföldi néző észrevett és mi, magyarok nem?

Böröcz Judit: Az előadás érzelmi rétege a zenén keresztül jobban artikulálódik ott, ahol nem akarják folyton a tartalmat elemezni, de legalábbis a nézőnek nincs kialakult véleménye minden elhangzó mondatról. A visszajelzések alapján úgy tűnik, a magyar néző vagy eltartja magától az egészet, vagy egyetért az elhangzottakkal: a szöveghez viszonyul leginkább.

Pálinkás Bence György: Ami nehezebben hozzáférhető a külföldi néző számára, az a finom váltakozás a két korszak zenéje között. Én azért tudom ezeket követni, mert itt nőttem föl.

Szigeti Máté: Drezdában az egyházi zenei utalásokra voltak érzékenyek, Monteverdit és Schützöt emlegették a kritikák az anyag mögött megbúvó szerzőkként. Nekik semmi közük az ötvenes évekhez vagy a NER-hez, de néhány tételben valóban kapcsolódott a reneszánsz, korabarokkos zenei nyelv az adekvát szöveganyagokhoz. Ezek felismeréséhez feltétlenül szükséges, hogy legyen némi távolság a néző és a napi politika között. Ha nem az a fókuszpont, hogy mi mit fogalmazunk meg a NER-ről, akkor az egyéb, másképp fontos tényezők jobban érvényesülnek.

Böröcz Judit: A [Fast Forward](#) után egy kritikus azt írta, hogy már megint valami furcsa jött elő a magyar független szcénából, amit nem is próbálna meg kategorizálni. Az volt a benyomásunk, hogy ez külföldön sem szokványos előadás. És ez egyáltalán nem baj.

Hivatkozások

(A szövegben való megjelenésük sorrendjében)

- Köztérkép (2009). Éneklő fiatalok. <https://www.kozterkep.hu/6678/eneklo-fiatalok> Utolsó letöltés: 2023. 12. 07.
- Trafó.hu (2021). Böröcz / Pálinkás / Szigeti: Singing Youth – PREMIER. https://trafo.hu/programok/szinhaz_eneklo_fiatalok Utolsó letöltés: 2023. 12. 07.
- Szigeti M. (2017). Új magyar ének a kultúra magasságairól és mélységeiről. https://www.youtube.com/watch?v=tNfRGVAm9gY&ab_channel=mateszigeti Utolsó letöltés: 2023. 12. 07.
- Dubljevic, A. honlapja (é. n.). <https://adubljevic.wordpress.com/cv> Utolsó letöltés: 2023. 12. 07.
- OFF-Biennále (2021). A kis olvasztótégely – Egyénileg bejárható hangséta és köztéren elhelyezett zászló. <https://archive.offbiennale.hu/hu/2021/projects/kisolvaszto.html> Utolsó letöltés: 2023. 12. 07.
- Kelemen K., Pálinkás B. Gy. (2017). Magyar akác [post-fact dokumentumszínház] <https://kristofkelemen.com/magyar-akac> Utolsó letöltés: 2023. 12. 07.
- Liberty EU (2021). <http://liberty-eu.com/>
- Wikipedia (2021). Gegendenkmal. <https://de.wikipedia.org/wiki/Gegendenkmal> Utolsó letöltés: 2023. 12. 07.
- Wikipedia (2023). Conservative Political Action Conference. https://en.wikipedia.org/wiki/Conservative_Political_Action_Conference Utolsó letöltés: 2023. 12. 07.
- Orbán V. (2023). Előadás a CPAC Hungary konferencia megnyitóján. <https://miniszterelnok.hu/orban-viktor-eloadasa-a-cpac-hungary-konferencia-megnyitojan-2023-05-05/> Utolsó letöltés: 2023. 12. 07.
- Sächsische Staatstheater (2022). Singing Youth – Éneklő fiatalok – Die Singende Jugend. <https://www.staatsschauspiel-dresden.de/spielplan/archive/s/singing-youth/> Utolsó letöltés: 2023. 12. 07.
- Wiener Festwochen (2023). Judit Böröcz, Bence György Pálinkás, Máté Szigeti – Singing Youth. <https://www.festwochen.at/en/singing-youth> Utolsó letöltés: 2023. 12. 07.
- Bitef Teatar (2023). Singing Youth. <https://festival.bitef.rs/en/program/singing-youth> Utolsó letöltés: 2023. 12. 07.

Fejős Sándor

SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar
ORCID:0000-0002-9503-5454

Identitáskérdések megjelenítése a kortárs szerb filmalkotásokban

Absztrakt

Az 1990-es években Jugoszlávia széthullása véres polgárháborúba torkollott. A gazdasági recesszió, a társadalmi feszültségek felülírták a jugoszlávizmus eszméjét, amelynek következtében a centralista (szerb) és a szeparatista (horvát, szlovén stb.) nézetek uralkodóvá váltak. A háborús konfliktusok rémképei, a nacionalista törekvések fellángolásai, a társadalmi közöny és a hontalanság érzésének fájó pillanatai, a régi Jugoszlávia iránti deformált nosztalgia illúziói – explicit és implicit módon – megalapozták az elmúlt negyedszázad kortárs szerb filmjeinek a tematikáját. A szerb mozgóképkultúra átmeneti periódusának tértnyerése egybeesett az ország demokratizálódásával és kapitalizálódásával. Az információs és kommunikációs technológia fejlődésének kezdete (digitalizáció) is erre az időszakra tehető.

Kulcsszavak: identitás jugoszlávizmus, nacionalizmus, szerb filmek

Question of Identity, Depiction of Ideological Aspirations in the Contemporary Serbian Movies

In the 1990s, the split-up of Yugoslavia culminated in a bloody civil war. The economical recession, the social tensions overwrote the thought of Yugoslavism, as a result of which centralist (Serbian) and separatist (Croatian, Slovenian etc.) views became dominant. The nightmares of the war conflicts, the risings of nationalist aspirations, the social indifference and the painful moments of statelessness, the illusions of the deformed nostalgia – in an explicit and implicit way – set a base for thematics of the contemporary Serbian movies from past quarter-century. The rise of the transitional period of Serbian cinematic culture coincided with the democratization and capitalization of the country. The beginning of information and communication technology development (digitization) can also be registered to this period.

Keywords: Identity, Yugoslavism, nationalism, Serbian films

Bevezetés

A 19–20. század folyamán, a szerb, a horvát és a szlovén nacionalista törekvések keretében egyre inkább elterjedt a jugoszlávizmus eszméje. A közös politikai érdekközösség iránti igény összetartó erőként hatott, s jelentős mértékben hozzájárult az új délszláv állam megszületéséhez (Juhász 2000). Az 1918-ban létrehozott SZHSZ Királyságot, valamint a második világháború végén (1943–45) újraegyesített titói kommunista Jugoszláviát is kizárólag diktatórikus eszközökkel lehetett működtetni (Arday 2002: 274–291). A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság három vezérelv mentén funkcionált: a diktátor (Josip Broz Tito) személyi kultusza, a Jugoszláv Kommunista Párt (1952-től Jugoszláv Kommunista Szövetsége) határozata, továbbá a „testvériség–egység” (*bratstvo–jedinstvo*) eszménye megkérdőjelezhetetlennek és sérthetetlennek minősült (Velikonja 2008). Az államosítások, kisajátítások a nemzetiségi alapú diszkriminációt, a tőke nacionalizálásának szándékát tükrözték (A. Sajti 2013: 133). 1949-ben Jugoszlávia szakított a Tájékoztató Irodával, és egy – a „munkásönigazgatás” elvére épülő – új gazdasági modellt igyekezett kialakítani.

Központi irányítás mellett, az 1960-as évektől már érezhető volt a decentralizáció paradox változata, amelyet az 1963-ban deklarált új alkotmány legitimált (Juhász 2019: 132). Az új jugoszláv szocialista nézet – egy idő után – már magában hordozta az általános társadalmi öngazgatás elméletének elemeit. A köztársasági szintre emelt „nemzetek öngazgatásának” eszméje dezintegrációs folyamatot indított el, ugyanis a gazdasági, társadalmi és kulturális elit számottevő hányada a hat tagköztársasághoz (Szerbia, Horvátország, Szlovénia, Bosznia–Hercegovina, Crna Gora, Macedónia) kötődött (Juhász 2019: 121–132; Gábrity Molnár 1981). Az 1974-es új alaptörvény értelmében Vajdaság és Koszovó a föderáció teljes jogú tagjává vált.

Az 1960-as, és az 1970-es években végbement politikai és gazdasági reform hatására fokozatosan háttérbe szorult a jugoszláv nemzeteszme. Hiányoztak az erős, egységes nemzeti identitást elősegítő tényezők, amelyek a nyelvi, vallási, regionális és kulturális különbségeket integrálják (Juhász 2019: 175–176.; Jović 2003: 56–58). Josip Broz Tito államfő és pártelnök halálát követően (1980) az államalakulat lassanként a szétesés felé sodródott. Az 1980-as évek közepétől jelentkező, majd egyre inkább súlyosbodó gazdasági recesszió révén a nemzeti ellentétek felerősödtek. A dezintegráció tendenciái szignifikánsan növekedtek, amelynek során előtérbe kerültek a nacionalista ideológiák. A nemzeti önrendelkezést követelő szeparatista (horvát, szlovén, macedón stb.) áramlatok, valamint a Slobodan Milošević nevéhez fűződő, a szerb dominanciát hangsúlyozó, recentralizációs irányvonal térnyerése véres polgárháborút eredményezett. A nemzetközi erőviszonyok átalakulása is döntően befolyásolta a délszláv eseményeket. A kétpólusú világ megszűnésével a nagyhatalmi politikának már nem állt érdekében a status quo fenntartása a Balkán-félszigeten.

A felsorolt tényezők megpecsételték az egységes délszláv állam sorsát, és szinte lehetetlenné tették a békés rendszerváltást a széteső Jugoszláviában. Vukovar és Szarajevó ostroma, a koncentrációs táborok felállítása, a mostari híd lerombolása, a srebrenicai és a koszovói népirtás, a NATO-hadművelet a tragikus események szomorú végjátékaként kerültek a köztudatba. A polgárháború halálos áldozatainak száma meghaladja a 150 000 főt, az etnikai tisztogatások következtében közel 4 millióan vándoroltak el a terület különböző régióiból. A szerb menekültek (kb. 600-700 ezer fő) majdnem fele a többnemzetiségű Vajdaságban telepedett le (Tátrai et al. 2013: 42–50).

Partizánfilm, Black Wave, átmeneti korszak

A tanulmányban az elmúlt negyedszázad kortárs szerb filmművészetének alkotásait elemzem olyan szempontból, hogy a szerb mozgóképkultúra hogyan reflektált a térségben végbement politikai és társadalmi változásokra. Elsősorban az ideológiai törekvések mentén vizsgálom az általam kiválasztott filmeket. A föderatív Jugoszláviában minden tagköztársaság létrehozhatta a saját filmgyártó vállalatát. A köztársasági filmműhelyek – a belgrádi Avala Film, a zágrábi Jadran Film, a szarajevói Bosna Film, a ljubljana Triglav Film, a szkopjei Vardar Film, valamint a cetinjei (1955-től budvai) Lovćen Film – alkotásait a szövetségi Jugoszlavija Film forgalmazta (Volk 1986). A második világháború után gyártott partizánfilmek a szocialista jugoszláv rezsimet, illetve Tito személyi kultuszát propagálták. A műfaj egyik legismertebb darabja *A neretvai csata* (1969) című szuperprodukción, amelyben több híres hollywoodi filmsztár (Franco Nero, Orson Welles, Yul Brynner), és Josip Broz Tito is szerepet vállalt (*Bulajčić* 1969). A film plakátját Pablo Picasso készítette. A partizánmozgalmat népszerűsítő másik monumentális alkotás a *Sutjeska* (1973), amelyben Tito elvtársat Richard Burton alakította (*Delić* 1973). A filmvilág neves színészeinek szerepeltetését a rezsim presztízskérdésként kezelte.

Az 1960-as években a jugoszláv filmipar az aranykorát élte. A délszláv filmművészet mértékadó irányzataként vált ismertté a *Black Wave* („Fekete Hullám”), amelynek legjelesebb képviselői: Želimir Žilnik és Dušan Makavejev. A pesszimiztikus hangvételű, a valós egzisztenciális, szociális problémákat feltáró filmjeiket – a mozgalommal együtt – 1973-ban betiltották a titói Jugoszláviában (*Žilnik* 1969; *Makavejev* 1971; *Gocić* 2007a). Az 1970-es évek végén megjelenő, a társadalmi horror műfaját közvetítő rendezők többsége a prágai Filmművészeti Akadémián

¹ Az említett filmek alkotóinak nevét a továbbiakban dőlttel szedjük, adataikat a filmográfiai összefoglalóban közöljük

(FAMU) szerezte oklevelét (Gocić 2007b). Goran Paskaljević, Goran Marković, továbbá Emir Kusturica filmjeikben marginalizálódott etnikai csoportok tragédiáját, a társadalom peremére sodródott kisember sorsát, és a bűnözésből élő – deklasszált – elemek világát mutatják be (Paskaljević 1977; Marković 1982; Kusturica 1988).

Az 1990-es években dúló balkáni háborúk döntően befolyásolták a régió mozgóképkultúráját. Az elszigeteltség, a nemzetközi szankciók, illetve a gazdasági nehézségek hatására a szerb filmipar manufakturális szintre esett vissza (Kosanović 1996). Ennek ellenére, a szakirodalom által átmeneti korszakként (*tranzicija*) definiált időszakban jó néhány elsőfilmes rendező debütált (Ternovác 2017). Az új generáció magában hordozta a posztjugoszláv filmművészet meghatározó periódusainak – az 1960-as évektől kibontakozó *Black Wave*, és főleg az 1980-as, 1990-es évekre jellemző társadalmi horror műfajának – stílusjegyeit. Az új szerb mozgóképes áramlat térhódítása egybeesett az ország demokratizálódásával és kapitalizálódásával, sőt az információs és kommunikációs technológia fejlődésének kezdete (digitalizáció) is erre az időszakra tehető.

A jelenkori mozgóképes generáció tematikailag radikalizálódott, a társadalmi horror megjelenítéséhez nem alkalmazza a „Fekete Hullám” karikírozó, ironikus eszköztárát. Alkotásaiban a valóság nyersebbé, drámaibbá, sok esetben apokaliptikussá válik. A kronotopikus motívumok ismétlődésével misztifikálják és egyben lerombolják az 1980-as évek jugoszláv új hullámának az ideálját, beteljesületlen álmát. A 20. század végén dúló balkáni háború borzalmi, a politikai és gazdasági válság, a társadalmi feszültségek felszínre kerülése, valamint a jugoszláv, majd a szerb nemzeti öntudat deformálódása identitásválságot okozott. A jelenség főként az X generáció tagjainál érzékelhető, de a fiatalabb korosztály esetében is releváns (Janković 2012; Gocić 2007b). A kortárs szerb filmalkotások főhősei gyakran a szétzilált társadalom reményvesztett, csalódott, jövőkép nélküli tinédzser korú fiataljait testesítik meg (Milošević 2018: 197–198). A mély melodramák világa mellett azonban az új nemzedék filmjeiben az amerikai (hollywoodi) kommersz modell is érvényesül. Egyre nagyobb sikert aratnak a „rózsaszín hullámnak” nevezett irányzat – szerelemről, megértésről szóló – romantikus vígjátékai (Gocić 2007b).

A kulturális emlékezet reprezentációja a jelenkori szerb filmekben

A kollektív emlékezet sajátossága, hogy a múltat kizárólag a mindenkori jelen vonatkoztatási keretein belül értelmezi. A kommunikatív emlékezet a közelmúltra reflektál, ugyanakkor a kulturális emlékezet szimbólumokkal, rituálékkal formálja a – mitológiai köntösbe bújtatott – múltat (Assmann 2004: 38–59; Szirmai, Újvári 2015). Rekonstruktív jellege folytán a film lehetőséget nyújt a kulturális identitás megőrzésére, a kollektív emlékezet jelenvalóvá tételére (Váró 2015: 21–23). A nemzettudat alakításában a film – a mozi születése óta – fontos szerepet vívott ki magának. A narratív szerkezet és a vizuális eszközök révén a nemzet eszményét, valamint a történelmi múlt mítoszait definiálja. A nemzeteszme ideálját a film egyrészt a heroizmus (erények, személyes drámák) ábrázolásával, másrészt az „etnikai légkör” (szimbólumok, kellékek stb.) megjelenítésével teremti meg (Smith 2000: 44–60).

A posztjugoszláv területeken a nacionalizmus ideológiája uralkodó eszmévé vált, amely a térség filmgyártásában is mély nyomot hagyott. Az erőszakos epizódokat sem nélkülöző *Nož/Kés* (1999) film Vuk Drašković szerb író azonos című regénye nyomán készült (Lekić 1999). Főként a szerb nemzet ellen irányuló – brutális kegyetlenségeket feltáró – jelenetek tárulnak elénk az alkotásban. Fő funkciójuk, hogy a szerbséget áldozati státuszban tüntessék fel (Zvijer 2018: 56–57). Az 1941-től 1993-ig terjedő időkeretben játszódó film nyitóképei madártávlatból mutatják be a hercegovinai tájat, az ortodox templomra és egy kőházra fókuszálva. A Jugović (ortodox) és az Osmanović (muszlim) család közötti konfliktus vérontásba torkollott. 1942 karácsonyán a Jugović familiát lemészárolják, azonban az újszülött Ilija életét megkímélik, s magukkal hurcolják a szomszédos bosnyák faluba. A bosszú nem marad el, válaszként a csetnikek meggyilkolják az Osmanović család férfi tagjait. A muszlim feleségnek (Rabija) sikerül elbújnia a padláson, ahol a kis Iliját rejtgették. A csetnikek azzal a tudattal viszik el Rabija vér szerinti gyermekét, hogy sikerült kimenekíteniük az elrabolt szerb újszülöttet, Iliját. A szerb kisfiút Rabija (Alija néven) saját gyermekeként neveli. A muzulmánként felnövő Alija (Ilija) eldönti, hogy megkeresi az elrabolt testvérét. Találkozik a falusi muszlim tanítóval, aki felfedi neki a

szomorú valóságot. A filmet lezáró drámai jelenetek az 1990-es évek balkáni háborújának véres eseményeit mutatják be. A harcok során Alija (Ilija) találkozik a szerbek által elrabolt, testvérének képzelt férjével. Alija (Ilija) és Miloš (Selim) a nemzeti öntudatra ébredés fájdalmas pillanatait együtt élik meg a háború forgatagában.

Srđan *Dragojević*, a *Szép falvak, szépen égnek* (1996) című drámájában a kelet-boszniai harcok eseményeit explicit módon jeleníti meg (*Dragojević* 1996). A múlt reprezentálása, a jugoszlávizmus eszméjének lerombolása, de egyben a nosztalgia lehetőségének kiaknázása a ketősség furcsa érzetének diszharmonióját tükrözi. A valamikori két igaz barát, a szerb Milan (Dragan Bjelogrić) és a muszlim Halil (Nikola Pejaković) életútján keresztül mutatja be a rendező az értelmetlen háború borzalmait. Négy, jól elkülönített idősíkon zajlik a cselekmény. A parodisztikus elemeket tartalmazó, dokumentumfilmbeis bejátszások a jugoszláv nemzeteszme ideálját, a „Testvériség–Egység” alagút átadását szemléltetik. A belgrádi katonai kórházban fekvő, súlyosan sebesült Milan vízióiban a közelmúlt történései (a szimbolikus jelentéstartalommal felruházott alagútban zajló harcok), illetve a befejezett múlt képei (a gyermekévek legfontosabb momentumai) jelennek meg (Perić Momčilović 2016: 116–123). Az időrétegek flashbackjei meghatározzák a film dinamikáját, ugyanakkor a nosztalgikus álmokképek és a traumatikus élmények váltakozásai, kapcsolódási pontjai adják a film esszenciáját. A dráma visszatérő motívuma a Drekvac, a délszláv mitológia hírhedt szörnyalakja, amely a pusztulást, az elkerülhetetlen végzetet jelképezi (Kulišić et al. 1980:116). Ugyancsak a boszniai vérengzések rémtetteit dolgozza fel *A megmentő* (1998) című amerikai-szerb produkció, amely egy szerb zsoldos katona megrázó, igaz történetét tárja a néző elé (*Antonijević* 1998). A háborús tematikájú posztjugoszláv alkotások nem pusztán klasszikus értelemben vett háborús filmek. A valós események kordokumentumainak, a trauma-narratívák megjelenési formáinak, valamint a kulturális emlékezet vizuális örökségének tekinthetők.

Háborús narratíva, road movie

Az átmeneti korszakban készült filmek kulcsfontosságú eleme: a road movie stílusával ötvözött háborús narratíva. Hasonló jellegű filmeket a szerb filmművészet korábbi periódusaiban is gyártottak (*Šijan* 1980). Az egyik legismertebb road movie a *Szürke, Mercivel* (2004) című film, amelynek főszereplője Ratko (Srđan Todorović), a bosnyák faluból származó, színvak kamionsofőr, és a nagyvárosból külföldre menekülő Suzana (Aleksandra Balmazović). A komédia és a tragédia metódusainak fordulatai, a szürreális elemekkel átszótt – háborús övezeteken keresztül vezető – utazásuk a boldog végkifejlet hamis illúzióját keltik (*Koljević* 2004). A végső állomásként vizionált olasz tengerpart a vágyott imaginárius teret szimbolizálja (Ternovác 2017: 248).

A Turné (2008) című vígjátékfilmben a Belgrádból utazó színi társulat tagjai belecsöppennek az etnikai, vallási háború forgatagába (*Marković* 2008). A frontvonalakon át menekülve, tragikus történések sorozatát átélve eszmélnék rá a jugoszláv nemzeteszme válságára, paradox, skizofrén állapotára. A naiv, pacifista előadóművészekben körútjuk során tudatosodik a (szerb, horvát, bosnyák) sovinizmus térnyerése, az értelmetlen háborúskodás fájdalmas valósága. Ügyes rendezői fogásnak tekinthető a nyelvben kódolt identitásnak (a dialektusok különbözőségének) az érzékeltetése (Ternovác 2017: 253–254). A horvát gárda fogságába kerülő szerb színészek a szóhasználati sajátosságoknak köszönhetően életveszélyes szituációba keverednek. A fiatal színművész, Lale (Gordan Kičić) elkeseredett monológjának a végkövetkeztetése: „*Én nem vagyok szerb! Színész vagyok!*”, továbbá a belgrádi csetnik vezér és a helyi, boszniai szerb parancsnok konfliktusának a jelenete az önazonosság teljes konfúzióját sugallja a filmben.

A rakomány (2018) című – rendkívül nyomasztó hangulatú – film cselekménye a Milošević-rezsim legsötétebb periódusában, a koszovói népirtást (1998–1999) lezáró NATO-bombázások előestéjén játszódik (*Glavonić* 2018). A pancsovai illetőségű, kamionsofőrként tevékenykedő főhős, Vlado (Leon Lučev) különleges megbízatást kap. A viszontagságos utazása során egy titkos szállítmányt kell Koszovóból Belgrádba fuvaroznia. Útja végén tudatosul benne, hogy a genocídium áldozatainak a holttesteit hordta a megsemmisítő bázisra. A film epilógusában a felismerés ténye és a szembenézés momentumuma súlyos teherként nehezedik a lelkére. Említésre méltó a vajdasági származású *Tolnai Szabolcs Nyári mozi* című játékfilmje, amelynek

cselekménye az 1990-es évek balkáni háború éveiben játszódik, s a szétzilált exjugoszláv társadalom anomáliáit jeleníti meg (*Tolnai* 1999).

A társadalmi dráma, traumatikus események ábrázolása a modern szerb filmalkotásokban

A szerb filmkultúrában is mély nyomot hagyott az ország elleni NATO-légítámadás. Az 1999 tavaszának vérzivataros hónapjait feldolgozó filmek közül említést érdemel Ljubiša *Samardžić* első rendezői munkája, az *Égi horog/Sky Hook* (2000). A történet a főváros romjai között kosárlabdapályát építő, elkeseredett fiatalok mindennapi életét, kilátástalan küzdelmét ábrázolja (*Samardžić* 2000). A kulturális traumát konstruáló mozzanatok folyamán a csoporttudatot formáló tényezők hordereje felértékelődik (Gyáni 2011: 5–19; Caruth 1991; Alexander et al. 2004). Ljubiša *Samardžić* mozijában a társadalmi kohéziót és az integrációt szolgáló sport a nemzeti összetartozás motívumaként funkcionál.

Emir *Kusturica: Tejben, vajban, szerelemben* (2016) című alkotását – a címének rossz magyar fordítása (eredetileg: *Tejútton*) mellett – a cselekmény vontatott, zavaros vonalvezetése, illetve az erőltetett klisék gyakorisága jellemzi. A néző számára nehezen értelmezhető a történet szerelmi szála, számárháton a boszniai frontra tejet szállító Kosta (Emir *Kusturica*) és a menekültlány Nevesta (Monica Bellucci) szövevényes, irracionális kapcsolata. Mivel a film felénél befejeződik a vérontás, ennek okán az allegorikus-fantasztikus elemekkel átszótt műben az iszonyatos háború interpretációja csupán másodlagos szerepet kaphat (Rác 2017).

Az átmeneti korszak számos filmalkotása (*Sebek, A negyedik ember, Senki gyermeke, Templom a dombon*) kapcsán megállapítható, hogy a háborús rémtettek ábrázolása közvetett módon, az időrétegek összekapcsolásával történik. Ezeknél a műveknél az elsődleges cél, hogy a széteső Jugoszlávia és a helyén létrejövő utódállamok gazdasági, társadalmi problémáit az egyén, mindamellett a mikroközösség szemszögéből illusztrálja. A traumatizáló faktorok a társadalmi válsághelyzet eredőjeként jelentkezhetnek, negatív hatást gyakorolva a kollektív tudatot alakító egyén identitására is.

A *Sebek* (1998) című filmdráma alapkérdése, hogy a jugoszláv állam szétesése, a polgárháború miként befolyásolta a felnövekvő nemzedék tagjainak a magatartását, a jövőképük alakulását (*Dragojević* 1998). A rendező neorealista, olykor naturalista módszerekkel és groteszk látásmóddal mutatja be a belgrádi lakótelep különböző társadalmi rétegeinek a nyomorát, a bűnözésből élő kamaszkorú fiúk szomorú, stigmaként ráaggatott, önpusztító végzetét (Spiró 1999).

A *negyedik ember* (2017) akció/thriller kulcsfigurája, a kómából felébredő, súlyosan sebesült Órnagy (Nikola Kojo). Miután a trauma okozta amnéziás tünetei enyhülnek, a múltjának szörnyű emlékképei fokozatosan visszatérnek. Lassan körvonalazódnak számára a gyilkosságokkal, az ártatlan civilek ellen elkövetett bűncselekményekkel terhelt életének fájdalmas pillanatai, a felesége és gyermeke elvesztését felidéző képkockák sorozata (*Zečević* 2017).

A *Senki gyermeke* (2014) filmdráma a boszniai hegyekben talált, s a farkasok között nevelkedett fiú megrázkódtatásait, az emberi társadalomba történő integrálását dolgozza fel (*Ršumović* 2014). A Harisnak (Denis Murić) elnevezett fiúgyermek története, Rudyard Kipling: *A dzsungel könyve* című regényének bizarr adaptációjaként is értelmezhető, A belgrádi nevelőintézet lakójaként először megtanul járni, később pedig beszélni. A szocializációja lassan, lépésről-lépésre halad, de négy év alatt gyakorlatilag szinte teljesen beilleszkedik az intézet mikroközösségébe. A délszláv háború kirobbanásakor a neve alapján Harist bosnyákként azonosítják, és Sarajevóba küldik. A hazátlan ifjú menekülttáborba kerül, majd belekeveredik a harcok forgatagába. Elmenekül a frontról, az életöszöne révén felismeri a tájat, a boszniai hegyvidéket beborító erdő vad világát, ahonnan gyermekkorában az emberi civilizáció kötelékébe hurcolták. Vuk *Ršumović* rendező, a Velencei Nemzetközi Filmfesztivál díjnyertes alkotásában görbe tükröt állít a térségben zajló értelmetlen vérengzések bírálataként.

A drámai erkölcsi döntések meghozataláról és a megbocsátásról szóló *Templom a dombon* (2013) című, ikonikus szerb film több, párhuzamos idősíkon helyezi el az eseményeket (Golubović 2013). A történet origója egy testvérgyilkosság, amelyet három szerb fegyveres kö-

vet el a háború idején. Egy boszniai kisváros muszlim trafikosának bántalmazásakor a védelmére kelő Markót (Vuk Kostić), a szabadságát töltő szerb kiskatonát ölik meg az erőszakoskodók. A történet szálai tizenkét évvel később sorsszerűen összefonódnak. A meggyilkolt fiú emlékére templomot építő apa az egyik elkövető fiának segít, míg az áldozat (Marko) – orvosként dolgozó – régi jó barátja a másik tettes életét kénytelen megmenteni. A háború sújtotta Bosznia–Hercegovinában napjainkban (a vallási identitás ápolása céljából) számos ortodox, katolikus templom és dzsámi épül. A filmben viszont más funkciót tölt be: a megtisztulást, az elfogadást, valamint a megbocsátást szimbolizálja. A rendező, Srđan Golubović egy interjú során kifejtette, hogy: „A templom építése számomra nem vallási cselekedet, hanem egy idős ember erőfeszítése, hogy emlékművet állítson halott fiának, és ezáltal értelmet találjon saját életének” (Gorác 2013).

Az elmúlt húsz évben gyártott jó néhány szerb film tematikája a háborút követő társadalmi problémák interpretációjára fekteti a hangsúlyt. A traumákkal terhelt, jövőkép nélküli és gazdasági nehézségekkel küzdő generációk mindennapjait taglaló alkotások esetében a délszláv háború csupán következményként kerül előtérbe. A *Telitalalat* (2001) thriller/dráma főhősei a Belgrád külvárosában élő Gordić testvérek (Golubović 2001). Az idősebb fivér Igor (Srđan Todorović), a kábítószeres világába menekülő, félrecsúszott exvilágbajnok sportlövő szomorú életét igyekszik megmenteni öccse, Saša (Vuk Kostić). Ennek következtében, a bátyjára valamikor felnéző, szintén tehetséges sportlövő fiú a helyi maffiával kerül összetűzésbe, aminek következtében a tragikus végkifejlet elkerülhetetlen. A *Csapda* (2007), a *Huddersfield* (2007), továbbá a *Ha felnövök, kenguru leszek* (2004) című művek a háborút követő társadalmi identitásválság ábrázolásának leghitelesebb lenyomatai (Golubović 2001; Živković 2007; Andrić 2004).

Összegzésként megállapítható, hogy a 20. század végi délszláv háborúk, a súlyos gazdasági nehézségek és társadalmi feszültségek rendkívül nagy hatást gyakoroltak az átmeneti korszak termékeny szerb filmművészetére. A ciklus filmjeinek egyik nélkülözhetetlen eleme a road movie műfajával átszótt háborús narratíva. A traumákkal terhes, identitásválságot indukáló időszak alkotói – elődeikhez viszonyítva – filmjeikben a társadalmi horror valóságát sokkal nyersebben, drámaibb módon prezentálták.

Irodalom

- A. Sajti E. (2013). A magyar vagyonok kisajátítása, államosítása Jugoszláviában 1945 után. In: A. Sajti E., Juhász J., Molnár T.: *A titói rendszer megszilárdulása a Tisza mentén (1945–1955). Konsolidacija Titovog režima na Potisju (1945–1955)*. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára – Vajdasági Magyar Művelődési Intézet – Zentai Történelmi Levéltár. 133–159.
- Alexander, J. C., Eyerman, R., Ciesen, B., Smelser, N. J., Sztompka, P. (2004). *Cultural Trauma and Collective Identity*. University of California Press.
- Arday L. (2002). *Reformok és kudarcok. Jugoszlávia utolsó évtizedei és ami utána következett*. BIP.
- Assmann, J. (2004). *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantisz Könyvkiadó.
- Caruth, C. (1991). *Unclaimed Experience: Trauma and the Possibility of History*. Yale French Studies.
- Gábrity Monár I. (1981). *A társadalmi-politikai szervezetek és a küldöttrendszer*. Forum Könyvkiadó.
- Gocić, G. (2007a). A szerb film története (1.) 1911 és 1971 között. *Filmtett Erdélyi Filmes Portál*. 2007. május 15. <https://www.filmtett.ro/cikk/2724/1911-1971-kozott/> Utolsó letöltés: 2023. 08. 25.
- Gocić, G. (2007b). A szerb film története (2.) 1972-től napjainkig. *Filmtett Erdélyi Filmes Portál*. 2007. június 15. <https://www.filmtett.ro/cikk/2743/1972-tol-napjainkig/> Utolsó letöltés: 2023. 08. 25.
- Gorác A. (2013). *Hősök vagy áldozatok? Filmvetítés és beszélgetés az Urániában*. <https://magyar.film.hu/filmhu/magazin/hosok-vagy-aldozatok-templom-a-dombon-szerbia-balkan> Utolsó letöltés: 2023. 10. 18.
- Gyáni G. (2011). Kulturális trauma: adott vagy teremtet? *Studia Litteraria* I. évf. 2011/3–4. 5–19. <https://ojs.lib.unideb.hu/studia/article/view/3985/3852> Utolsó letöltés: 2023. 10. 11.
- Janković, A. (2012). (De)mistifikacija sećanja i identiteta – popkulturni tekstovi 2010/2011. In: Nikolić, M. (szerk.) *Zbornik radova Fakulteta Dramskih Umetnosti* 21. 385–397. <https://fdu.bg.ac.rs/uploads/files/Institut/ezbornik/Celi%20Zbornici/Zbornik%20oradova%20OFDU%2021.pdf> Utolsó letöltés: 2023. 04. 15.

- Jović, D. (2003). *Jugoslavija: Država koja je odumrla. Uspon, kriza i pad Karđeljeve Jugoslavije (1974–1990)*. Prometej–Samizdat-B92.
- Juhász J. (2019). *Felbomlott? Szétverték? Elbukott? Paradigmák, viták, narratívák Jugoszlávia dezintegrációjának historiográfiájában*. Akadémiai doktori értekezés. http://real-d.mtak.hu/1204/7/dc_1602_18_doktori_mu.pdf Utolsó letöltés: 2023. 05. 11.
- Juhász J. (2000). *Jugoszlávia a „rövid 20. században”*. Történelemtanárok Egylete <https://tte.hu/jugoszlavia-a-8220-rovid-20-szazadban-8221/> Utolsó letöltés: 2023. 08. 10.
- Kosanović, D. (1996). Film i kinematografija (1896–1993). In: Ćirković, S., Ljušić, R., Korać V. et al. (szerk.) *Istorija Srpske kulture*. Dečje novine, Gornji Milanovac i Udruženje izdavača i knjižara Jugoslavije. 373–385.
- Kulišić, Š., Petrović, Ž. P., Pantelić, N. (1980). *Srpski mitološki rečnik*. Nolit.
- Milošević, M. (2018). *Srpski film u doba novih medija 2010–2016*. Doktorska Disertacija, Univerzitet Umetnosti u Beogradu, Fakultet Dramskih Umetnosti Pozorišta, Filma, Radija i Televizija. <http://eteze.arts.bg.ac.rs/handle/123456789/354> Utolsó letöltés: 2023. 07. 04.
- Perić M. V. (2016). *Teorija narativnih konstrukcija u postjugoslovenskom filmu od 1994. do 2008. godine*. Doktorska Disertacija, Univerzitet Umetnosti u Beogradu, Fakultet Dramskih Umetnosti Pozorišta, Filma, Radija i Televizija. <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/id/56573/PHD> Utolsó letöltés: 2023. 10. 10.
- Rácz V. (2017). *Vérben fürdenek a libák. Emir Kusturica: On the Milky Road / Tejben, vajban, szerelemben*. <https://www.filmnett.ro/cikk/4503/emir-kusturica-on-the-milky-road-tejben-vajban-szerelemben/> Utolsó letöltés: 2023. 08.10.
- Spiró Gy. (1999). *Sebek. Latrok a kereszten. Filmvilág 5*. https://filmvilag.hu/xista_frame.php?cikk_id=4455 Utolsó letöltés: 2023. 09. 20.
- Smith, A. (2000). Images of the nation. Cinema, art and national identity. In: Hjort, M., Mackenzie, S. (szerk.): *Cinema and Nation*. 44–60.
- Szirmai É., Újvári E. (2015, szerk.). *A csoportidentitás szemiotikája*. Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- Tátrai P., Kocsis K., Gábrity Molnár I., Takács Z. (2013). A Vajdaságot érintő migráció és annak történeti előzményei. The migration concerning Vojvodina and its historical preliminaries. *Tér és Társadalom / Space and Society*, 27 (2). 36–54.
- Ternovác D. (2017). Múlt-reprezentáció, narráció, identitás a kortárs szerb filmben. In: Horváth L. (főszerk.): *Ingenia Hungaricana III. Koman Zs., Nyéki B., Ternovác B. (szerk.): Tanulmányok a III. Kárpát-medencei Szakkollégiumi Konferencia előadásából*. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2017. 245–253. https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/34860/Ingenia_Hungaricana_III_Ternovacz_Daniel_p_245-256.pdf?sequence=1&isAllowed=y Utolsó letöltés: 2023. 07. 11.
- Váró K. A. (2015). *A nemzeti identitás kérdése a brit filmben és filmtörténetírásban az 1970-80-as évek változásainak tükrében*. Színház- és Filmművészeti Egyetem. https://archiv.szfe.hu/wp-content/uploads/2016/09/varo_kata_anna_dolgozat.pdf Utolsó letöltés: 2023. 09. 15.
- Velikonja, M. (2008). *Titostalgia. A Study of Nostalgia for Josip Broz*. Mirovni Institut. <http://mediawatch.mirovni-institut.si/eng/Titostalgia.pdf> Utolsó letöltés: 2023. 09. 10.
- Volk, P. (1986). *Istorija jugoslovenskog filma*. Institut za film, IRO Partizanska knjiga Ljubljana, OOUR Izdavačko-publicistička delatnost Beograd.
- Zvijer, N. (2018). *Filmske predstave postjugoslovenskog prostora (sociološka analiza ideoloških sadržaja na filmu)*. Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet, https://www.academia.edu/37727341/Filmske_predstave_postjugoslovenskog_prostora Utolsó letöltés: 2023. 09. 22.

A tanulmányban említett filmek

- Andrić, R. (2004, rendező). *Kad porastem biću kengur* – Ha felnövök, kenguru leszek. Yodi Movie Craftsman.
- Antonijević, P. (1998, rendező). *Spasitelj* – A megmentő. Lionsgate Film, Santa Monica.
- Bulaljić, V. (1969, rendező). *Bitka na Neretvi* – A neretvai csata. American International Pictures.
- Delić, S. (1973, rendező). *Sutjeska* – Az ötödik támadás, Delta Video d.o.o.
- Dragojević, S. (1996, rendező). *Lepa sela lepo gore* – A szép falvak szépen égnek. Delirium Films,
- Dragojević, S. (1998, rendező). *Rane* – Sebek. Magyar Filmintézet.
- Glavonić, O. (2018, rendező). *Teret* – A rakomány. New Europe Film Sales.
- Golubović, S. (2001, rendező). *Apsolutnih sto* – Telitalálat. MUBI.
- Golubović, S. (2007, rendező). *Klopka* – A csapda. Best Hollywood Kft.
- Golubović, S. (2013, rendező). *Krugovi* – Templom a dombon. Mózinet Kft.
- Koljević, S. (2004, rendező). *Sivi kamion crvene boje* – Szürke, Mercivel. SzimplaFilm Kft.
- Kusturica, E. (1988, rendező). *Dom za vešanje* – A cigányok ideje, Columbia Pictures,
- Kusturica, E. (2016, rendező). *Na mlečnom putu* – Tejben, vajban, szerelemben. ADS Service Kft.

- Lekić, M. (1999, rendező). Nož – Kés. Royal Pictures, Metrofilm Beograd.*
- Makavejev, D. (1971, rendező). W.R. – Misterije organizma – W. R., avagy az organizmus misztériuma, Facets Multimedia Distribution,*
- Marković, G. (1982, rendező). Variola vera – A fekete himlő, Croatia Film d.o.o.*
- Marković, G. (2008, rendező). Turneja – A turné. Vertigo Média Kft.*
- Paskaljević, G. (1977, rendező). Pas ko je voleo vozove – A kutya, aki szerette a vonatokat, Centar Film.*
- Ršumović, Vuk (2014, rendező). Ničije dete – Senki gyermeke. Soul Food International.*
- Samardžić, L. (2000, rendező). Nebeska udica – Égi horog. A. G. Market.*
- Šijan, S. (1980, rendező). Ko to tamo peva? – Ki énekel ott? Centar Film.*
- Tolnai Sz. (1999, rendező). Nyári mozi. Duna Műhely, Kép-Árnyék.*
- Zečević, D. (2017, rendező). Četvrti čovek – A negyedik ember. Filmbank Distributors Ltd.*
- Žilnik, Ž. (1969, rendező). Rani radovi – Korai művek, Filmways Australasian Distributors.*
- Živković, I. (2007, rendező): Hadersfeld – Huddersfield. Taskovski Films Ltd.*

Bozsó Renáta

SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

ORCID:0000-0002-6116-1778

Patkósné Hanesz Andrea

SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

ORCID:0000-0002-1732-3485

Unalom? Nyugalom? Izgalom?

Szegedi gimnazisták olvasási szokásai és azok változásai egy évtized alatt

Absztrakt

Az olvasási szokások mennyiségi, minőségi szempontból, de eszközhasználat tekintetében is folyamatos átalakulásban vannak. Az utóbbi bő egy évtizedben különösen sok változás történt, melyek nem hagyták érintetlenül ezt a területet sem, miközben a stratégiai cél változatlanul az olvasóvá nevelés maradt.

Az SZTE JGYPK Felnőttképzési Intézet Könyvtár- és Múzeumpedagógiai Szakcsoportja 2011-ben egy trendkutatás első állomásának szánta a szegedi felső tagozatos és középiskolás tanulók körében végzett olvasáskutatást. Ennek kérdőívét aktualizálva, online felületre átültetve 2022-ben megismételtük méréseinket. Ebből most a szegedi gimnáziumok tanulóira vonatkozó megállapításainkat foglaljuk össze. A 2011-ben vizsgált középiskolások – a népszerű generációelméleti besorolást alapul véve – az Y generáció utolsó képviselői voltak, míg a most megkérdezett fiatalok a Z generációhoz tartoznak. Hipotéziseink szerint azonban nem önmagában a generációváltás, hanem az időközben végbement technológiai fejlődés, a karanténnal és online oktatással telt időszak is lenyomatot hagyott a korosztály szabadidős, könyvtárhasználati és olvasási szokásain, preferenciáin.

Kutatási célunk feltárni, hogy hogyan töltik szabadidejüket a fiatalok, mennyi időt fordítanak az online jelenlétre, mit, mikor és milyen eszközökön olvasnak, járnak-e könyvtárba és hogyan vélekednek ezen intézménytípus szerepéről, s mindezt igyekszünk a 2011-es kutatás eredményeivel összevetésben vizsgálni.

Kulcsszavak: olvasási szokások, könyvtár, Z generáció, információs műveltség

Abstract

Boredom? Calm? Excitement?

Reading habits of Szeged high school students and their changes over a decade. Reading habits are constantly changing in terms of quantity, quality and in terms of the use of tools. In the last decade or so, there have been many changes that have not left this area untouched, while the strategic goal has remained the same: to educate people to become readers.

In 2011, as the library science group of the Institute of Cultural Studies of the University of Szeged, we conducted a reading survey among upper secondary and secondary school students in Szeged as the first step in a trend study. The questionnaire was updated and transferred to an online platform, and our measurements were repeated in 2022. From this, we would now like to summarise our findings for Szeged secondary school students. The secondary school students surveyed in 2011 – based on popular generational theory – were the last representatives of the Generation Y, while the young people we are now interviewing belong to Generation Z.

However, we hypothesise that it is not the generational change per se, but rather the technological development and the period of quarantine and online education that have left their mark on the leisure, library and reading habits and preferences of this age group.

Our research aims to explore how young people spend their free time, how much time they spend online, what they read, when and on what devices, whether they go to the library and how they perceive the role of this type of institution, and to compare this with the results of the 2011 survey.

Keywords: reading habits, library, generation Z, information literacy

Bevezetés

2011-ben kutatást végeztünk, amely a szegedi fiatalok olvasási szokásaira irányult. A Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar Felnőttképzési Intézete, illetve az azon belül működő Könyvtár- és Múzeumpedagógiai Szakcsoport a közoktatásban dolgozó könyvtáros-tanárok bevonásával készítette elő és végezte el az adatfelvételt. A kutatás során összesen 712 fő 10-18 éves diákot sikerült megkérdezni és a tőlük kapott válaszok alapján képet kialakítani az akkori felső tagozatos és középiskolás tanulók olvasással kapcsolatos attitűdjeiről, szokásairól. Látva, hogy az olvasás a digitális forradalom következtében milyen gyors és jelentős változáson megy keresztül, az adatfelvételt már akkor is egy trendkutatás első állomásának szántuk (Bozsó et al. 2011).

2022-ben nyílt arra újra lehetőség, hogy egy hasonló mintán újabb felmérést készítsünk. Ezt egyfelől a már több mint egy évtizedes távlat, másfelől az időközben zajlott Covid19 világjárvány is indokolta. Az eltelt évtized alatt (2017 februárja és 2020 januárja között) országos projekt is zajlott a könyvtári rendszer továbbfejlesztése céljából. A *Múzeumi és könyvtári fejlesztések mindenkinek* projekten belül az „Az én könyvtáram” program 4 fő irányt határozott meg: 1. az olvasásfejlesztés támogatása, 2. a digitális írástudás közvetítése, 3. a könyvtárhasználat és információkeresés fejlesztése, 4. a szövegértés támogatása (Farkas 2020). Az ennek keretében – 3-17 évesek és 18 éven felüliek körében – elvégzett országos, reprezentatív felmérés számunkra is sok tanulsággal és inspirációval járt.

A szakemberek véleménye, az érzékelt változások és az intézményi lehetőségek figyelembevételével a korábbi nyomtatott kérdőívet online mérőeszköz váltotta fel és az SZTE JGYPK Művelődéstudományi Tanszékéhez kötődő KAPOCS Kutatócsoport¹ a korábbi kérdéseket is részben újragondolta, aktualizálta könyvtáros szakemberek bevonásával.

Jelen tanulmányunkban a szegedi gimnazista (14–18 éves) diákokra vonatkozó eredményeink közül emelünk ki néhányat, néhol összehasonlítva a korábbi adatfelvétel² eredményeivel, más-
hol pedig az ugyanezen kutatásban megkérdezett felső tagozatosoktól³ kapott válaszokkal.

A kutatásról

A felmérés alapját az azonos céllal készült 2011-es kutatásunk kérdőíve képezte. Ezt azonban több ponton kellett frissíteni, kiegészíteni úgy, hogy a kérdések többsége változatlan formában szerepeljen az összehasonlíthatóság érdekében. A mérőeszköz aktualizálásához a könyvtáros-tanár szakemberek véleményén túl felhasználtuk időközben több, különböző mintán végzett magyarországi kutatás dokumentációját, másrészt nemzetközi felmérések eredményeit is. Szakmai, módszertani szempontból többek között Dobosné Brezovszky (2017), Gombos, Csima (2019); Gombos et al. (2015); Gombos et al. (2019); Schultz-Jones, Oberg (IFLA 2016); Péterfi (2012); Redenczki (2022); Tóth (2018); Tóth M. (2020a, 2020b) segítettek munkánkat. Az immár online kérdőívek esetében most is ügyeltünk arra, hogy 35 perc alatt kitölthető le-

¹ Kultúra-Könyvtár-Közösség Andragógia, Pedagógia, Oktatás Kutatócsoport <http://www.szak-int.jgypk.u-szeged.hu/mtt/kutatas-kapocs.html> Utolsó letöltés: 2023. 09. 28.

² 256 fős gimnáziumi minta 2011-ből

³ 421 fős felső tagozatos minta 2022-ben

gyen, hiszen a fiatalok tanítási óra keretében kaptak lehetőséget a válaszadásra olyan intézményekben, ahol ehhez az iskolavezetés hozzájárult. Jellemzően olyan kérdésekkel fordultunk alanyainkhoz, melyek során szabadidős tevékenységeikkel, azon belül is kiemelten az olvasással, valamint az internet- és könyvtárhasználattal kapcsolatban kellett válaszaikat és véleményüket megjelölni, illetve megfogalmazni.

A minta

A vizsgált évben (2022) a közoktatás szegedi középfokú intézményei közül csak gimnáziumokban sikerült lehetőséget kapnunk a megkérdezés lefolytatására, így a 449 válaszadó innen került ki. Ezzel természetesen együtt jár az, hogy eredményeinket nem tudjuk általánosítani a szegedi 14–18 éves korosztályra, hiszen az említett oktatási intézményekre az a jellemző, hogy ott nagyobb arányban tanulnak magasabb iskolai végzettségű szülők gyermekei, s maguk a diákok is többnyire értelmiségi pályára készülnek. Eredményeink alábbi közlésekor tehát érdemes mindig szem előtt tartani azt, hogy a kapott mutatók egy része más lett volna, ha sikerül nagyobb és heterogénebb mintát méríteni a szegedi fiatalok sokaságából.

A válaszadó diákok összetétele 63% – 37% volt a lányok javára, ami nem okozott különösebb meglepetést, hiszen a lányok jellemzően nagyobb arányban tanulnak tovább gimnáziumban az általános iskola után. Minden évfolyamtól sikerült értékelhető mintát gyűjteni (a megkérdezettek 20%-a 9., 34%-a 10., 26%-a 11. és 19%-a 12. osztályos volt). Az alanyok kétharmadának (67%) édesanyja diplomás, és az édesapák/nevelőapák esetében is 57% a felsőfokú végzettségűek aránya.

Szabadidős tevékenységek

Az egyik első kérdés során tevékenységeket soroltunk fel, melyek esetében 5 fokú skálán kellett megjelölni, hogy az illető mennyire szívesen végzi azt szabadidejében. A 22 cselekvés közül 5 kapcsolódott közvetlenül az olvasáshoz, hiszen rákérdeztünk a szépirodalom, az ismeretközlő irodalom, az újságok, képregények és mangák olvasásán túl a könyvtárlátogatásra is. A vizsgált gimnáziumok diákjainál a legmagasabb skálaértéket ezek közül a szépirodalom olvasása érte el a maga 3,18-as értékével, és végzett a tevékenységek kedveltségi rangsorában a 13. helyen. Ez a korábbi 11. helyhez képest egy kis visszaesés, azonban a korábbi 3,66-os érték mutatja, hogy nem csak relatív, de abszolút visszaesés is történt. A többi olvasás-jellegű tevékenység annyit esett vissza, hogy a fiatal gimnazisták már házimunkát is szívesebben végeznek ezeknél. A legnagyobb népszerűség-csökkenést az újságolvasás könyvelhette el, hiszen 11 évvel korábban a 10. legnépszerűbb tevékenység volt a maga 3,82-es értékével, míg 2022-re az utolsó helyre esett vissza (2,17-tel). Az egyetlen javulást a képregények, mangák olvasása tudta felmutatni, hiszen ez javított az abszolút és relatív mutatóin is egy kicsit.

Már e felvezetőnek szánt kérdésre adott válaszokból is látszott, hogy az olvasás veszített a népszerűségéből a gimnazista közegekben (is). Az internetezés mint tevékenység nem volt pontosan definiálva a kérdőív e kérdésében, így a táblázatban közölt erre vonatkozó eredmények önmagukban félrevezetőek lehetnek. Az internethasználatra vonatkozóan ugyanis külön kérdéseket is feltettünk, amelyekből egyértelműen igazolódik, hogy annak a fiatalok életében elfoglalt helye gyökeresen megváltozott az évtized alatt. Nyomon követhető az e-generáció formálódása, hiszen míg 2011-ben a megkérdezett gimnazisták több mint fele még nem internetezett napi rendszerességgel, addig 2022-ben nem volt olyan válaszadó, aki nem használja minden nap a netet és csak 30%-uk esetében nem éri ez el átlagosan a napi 4 órás időtartamot. Később vizsgatérünk arra is, hogy mennyire használják ezt olvasásra (is).

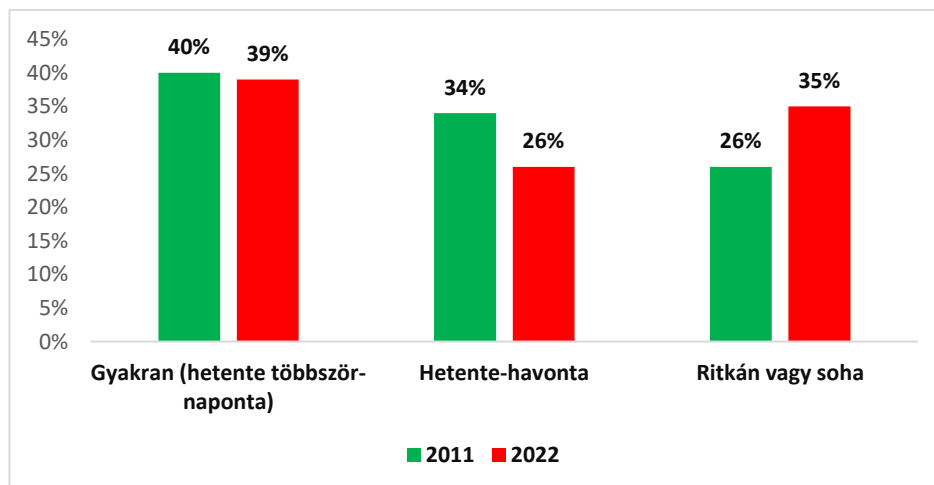
2011		2022	
Zenehallgatás	4,72	Zenehallgatás	4,8
Együttlét barátokkal	4,67	Együttlét barátokkal	4,66
Internetezés	4,41	Filmek, sorozatok	4,43
Együttjárás fiúval/lánnyal	4,37	Sportolás, kirándulás	4,12
Sportolás	4,18	Mozilátogatás	4,04
Mozi	4,06	Együttjárás fiúval/lánnyal	3,99
DVD nézés	3,96	Házibuli, szülinap	3,95
Kirándulás	3,7	Háziállat gondozása	3,88
Házibuli	3,62	Hobbi	3,85
Újságolvasás	3,55	Koncertlátogatás	3,75
Szépirodalom olvasása	3,53	Színházlátogatás	3,48
Koncertlátogatás	3,52	Szépirodalom olvasása	3,18
Színházlátogatás	3,3	Számítógépes játék	3,16
Tévészés	3,09	Tévéműsorok nézése	3,09
Rádiózás	3,08	Múzeum, kiállítás	3,02
Ismeretközlő irodalom olvasása	2,79	Könyvtárlátogatás	2,85
Számítógépes játék	2,55	Házimunka	2,75
Házimunka	2,45	Internetezés	2,58
Modellezés, barkácsolás	1,91	Ismeretközlő, szakirodalom olvasása	2,58
Képregények/mangák olvasása	1,81	Képregények/mangák olvasása	2,42
		Rádiózás	2,32
		Újságolvasás	2,17

1. táblázat: Szabadidős tevékenységek kedveltségi rangsora 5 fokú skálán jelölt átlagértékek alapján (2011-es és 2022-es szegedi olvasáskutatás eredményeit összehasonlítva)

Az olvasás

Központi témánk az olvasás volt, ehhez fűződő viszonyukat felderítendő egy asszociációs kérdés formájában arra kerestük a választ, hogy mi jut eszükbe először az 'olvasás' szó hallatán. Az erre adott válaszok közül – a legtöbb említés alapján – első helyen a *könyv*, második helyen a *nyugalom*, harmadik helyen a *kikapcsolódás* szerepel, míg a 4. helyet a *kötelező irodalom*, az 5-öt a *fantázia*, míg a 6-ot a *szabadidő, idő* kifejezések foglalják el. Műfaji szempontból az *irodalom*, azon belül a *regény* fordult elő a legtöbbször a gimnáziumi tanulók asszociációi között.

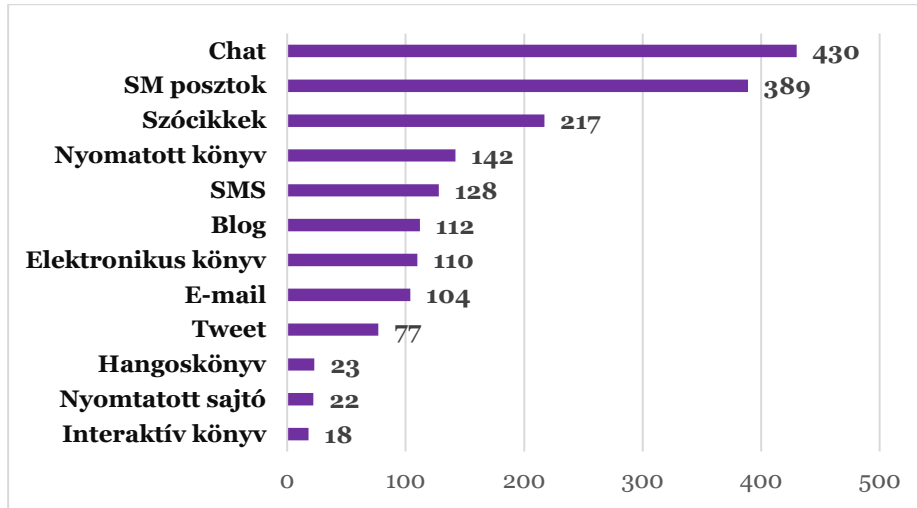
Tovább vizsgálva a témát rákérdeztünk arra, hogy könyvet, újságot, képregényt/mangát és internetes tartalmakat milyen gyakorisággal olvasnak. Az alábbi ábra szemlélteti, hogy mutatkozik némi visszaesés a 11 évvel korábban mért szabadidős könyvolvasási eredményekhez képest.

1. diagram: Szabadidejükben könyvet olvasók aránya a két vizsgálati évben.

Bár látszik, hogy a gimnazistáknak már több mint harmada nem olvas (vagy csak ritkán) könyvet a szabadidejében, de ezek a mutatók még nem annyira elszomorítóak, mint amit a 10-14 éves korosztály körében mértünk ezzel egyidőben, hisz abban a korcsoportban a nem olvasók aránya már elérni látszik az 50%-ot, míg a gyakran olvasóknak csak 30%-a tekinthető a vizsgált felső tagozatosoknak. A gimnáziumban tanuló fiatalok közül szinte ugyanannyian olvasnak

szabadidejükben naponta vagy hetente többször újságot (12%) mint képregényt vagy mangát (11%) és jelentősen megnőtt az internetes oldalakat gyakran olvasók aránya 72%-ra. Felmerül a kérdés, hogy akkor pontosan melyek azok a szöveges formák és tartalmak, melyek tanulmányozására legalább napi rendszerességgel időt fordítanak a fiatalok. A kérdésre a választ az alábbi 2. diagram adja meg.

2. diagram: Legalább heti rendszerességgel olvasott szövegtípusok a szegedi gimnazisták körében 2022-ben

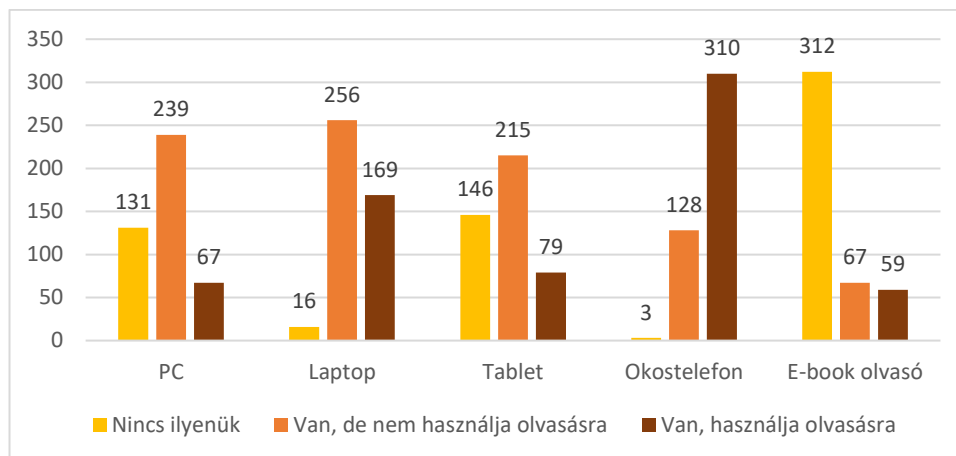
Az e-generáció formálódására már utaltunk. Ennek az olvasás terén kitapintható leképeződése olvasható ki a diagramból, hiszen látható, hogy a 448 válaszadó döntő többsége olvas chat-típusú rövid szövegeket, 87%-uk pedig social media posztokat. Ha ezekhez hozzáadjuk a többi online olvasható szövegtípust, azt kapjuk, hogy a megkérdezettek 1457 esetben jelölték meg digitális eszközökön olvasható, általában rövidebb szöveges tartalmakat napi olvasásuk tárgyaként. Ehhez jön még az a 110 diák, akik elektronikus formában, de könyvet is olvasnak, miközben a megkérdezettek alig harmada vesz nyomtatott könyvet a kezébe (amely jelen esetben kötelező olvasmány is lehet). Viszonylag keveseknél napi rutin a nyomtatott sajtó olvasása és közel ennyien használják ki a hangoskönyv nyújtotta előnyöket vagy tanulmányoznak interaktív könyveket is. Ehhez nagyon hasonló arányokat találtunk már a vizsgált felső tagozatos diákok körében is, tehát a rövid elektronikus szövegtípusok már akkor tömegeket „vonnak el” a tartalmasabb, hosszabb szövegek olvasásától.

Az eszközökkel való ellátottságra (3. diagram) is kíváncsiak voltunk, de nem leltárt kértünk, hanem azt mértük fel, hogy használják-e olvasásra a személyi számítógépet, laptopot, tabletet, telefont és/vagy az e-book olvasót. A várakozásnak megfelelően a legtöbb fiatal okostelefonnal rendelkezik és e-book olvasó viszonylag kevesek háztartásában található.

Asztali számítógéppel és tablettel a diákok kb. harmada nem találkozik otthon, és csak 15-20%-uk olvas ilyen eszközökön. Okostelefonja négy válaszadónak nincs, a tanulók nagyrésze pedig azt jelölte, hogy olvasására is használja. Más kérdésekre adott válaszokból következtethető, hogy ennél a kérdésnél nem mindenki egyformán értelmezte, hogy mit ért olvasás alatt, hiszen ha mást nem is, de rövid szöveges üzeneteket mindenki olvas saját készülékén.

Az olvasás szó gyakran idézi fel a tanulóknál a kötelező olvasmányokat. Kíváncsiak voltunk arra, hogyan vélekednek erről a megkérdezettek. Már 2011-ben is jelentős volt azok tábora, akik elavultnak tartották ezeket a könyveket. Akkor a megkérdezettek fele nyilatkozott így, míg a legutóbbi mérésünk alkalmával már 75%-ra nőtt az elégedetlenek aránya a gimnazisták között. (Felső tagozatban még nem ilyen kritikusak a diákok, ott 44% vállalta fel, hogy nem nyerték el a tetszését a kiadott olvasmányok). A legtöbben szívesen lecserélnék azokat más, kortárs, modern olvasmányokra, többen krimivel, sci-fivel gazdagítanák a listát, de sokan nyilatkoztak úgy, hogy izgalmasabb, érthetőbb, kevesebb, illetve rövidebb szövegekkel elégedettebbek lennének. Szívesen vennék, ha meghallgatnák véleményüket és javaslatokkal is éltek a frissítésre vonatkozóan. Érthető okokból legszívesebben kedvenc olvasmányaikat látnák viszont a listán,

mint például kiemelten: J. K. Rowling *Harry Potter*ét, Leiner Laura könyveit, kiemelten *A Szent Johanna gimi* ifjúsági naplóregény-sorozatát; továbbá megtaláljuk az ajánlások között George Orwell *1984* és *Állatfarm*, valamint J. R. R. Tolkien *A Gyűrűk Ura* alkotásait is.

3. diagram: Milyen eszköz található otthon?

De mégis mikor olvasnak azok, akik ezt megteszik?

Hol?/Mikor?	Gyakran	Néha	Soha	Össz. (N=446)
Otthon, hétköznap napközben	21%	40%	39%	100%
Otthon, hétköznap esténként	41%	36%	23%	100%
Otthon, hétvégén	49%	35%	16%	100%
Könyvtárban	5%	18%	77%	100%
Utazás közben	34%	37%	29%	100%
Szünidőben	49%	31%	20%	100%
Várakozáskor	22%	32%	46%	100%

2. táblázat: Milyen gyakran olvasnak könyvet az gimnáziumi tanulók? (2022)

A tanításmentes napokon kerülnek elő könyvek a legnagyobb valószínűséggel, esetleg hétköznap esténként vagy – feltehetően hosszabb – utazás során. A fiatalok szinte soha nem olvasnak könyvtárban, de nem jellemző az sem, hogy várakozás közben könyvet lapozzanak. Hasonlót tapasztaltunk a felső tagozatosok könyvolvasási szokásaival kapcsolatban is.

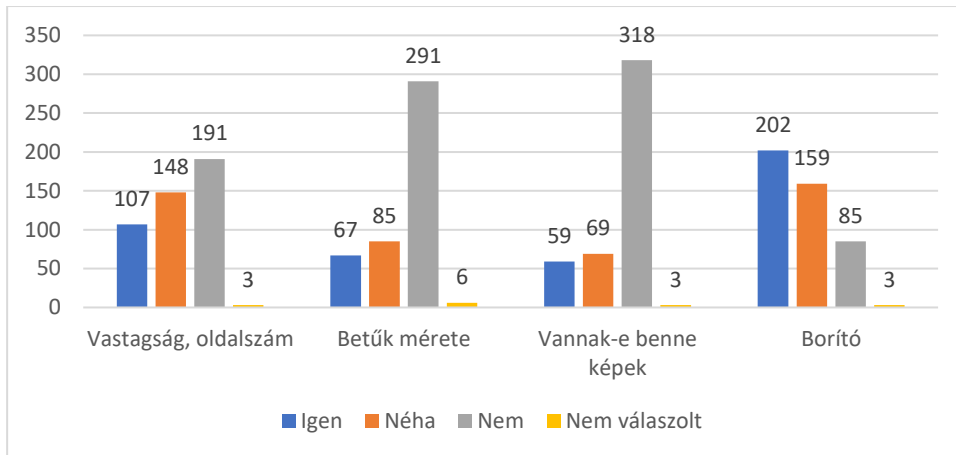
Mi minden befolyásolja őket egy könyv kiválasztásakor? Néhány lehetőséget feltüntettünk, melyek kapcsán az alábbi diagramban (4. diagram) szereplő válaszok születtek.

Leginkább a borító meghatározó a választáskor, de a megkérdezettek negyedénél még gimnáziumban is számít az oldalszám, míg a betűméret és a belső illusztráció már nemigen játszik szerepet (miközben az utóbbi még a felső tagozatosok harmadánál befolyásoló tényező).

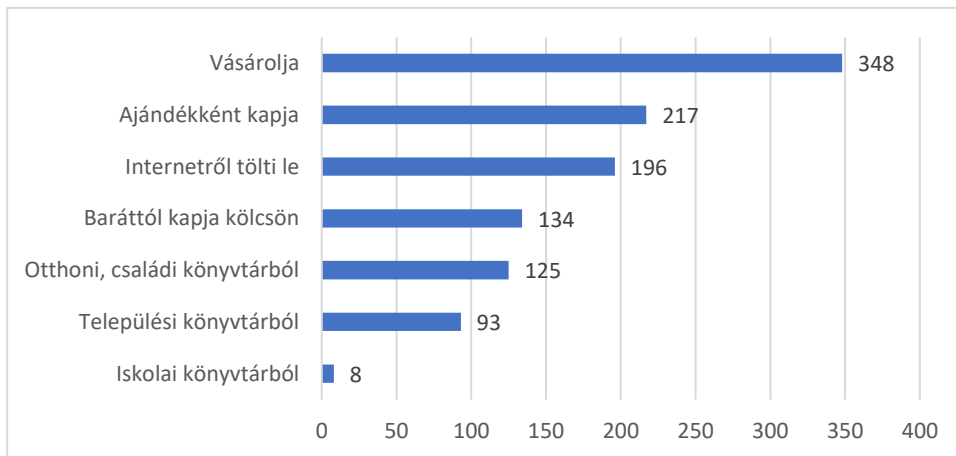
A diákok több mint háromnegyede (5. diagram) vásárolja a könyveket (ez az arány növekedett egy évtized alatt, mert a korábbi mérés alkalmával még csak 57% említette ezt) illetve csaknem felük ajándékba is gyakran kapja azokat (ez korábban 30% volt). A harmadik legnépszerűbb beszerzési forrás immár az internetről történő letöltés, mellyel a megkérdezettek 44%-a szokott élni, míg 11 évvel korábban ezt még csak 12% jelölte meg hasonló középiskolás mintában. A családi könyvtár, mint forrás veszített a népszerűségéből, alig harmadát szolgálja ki a szabadidejében olvasni vágyó fiataloknak. Ennél kicsit többen kapnak kölcsön baráti vagy ismeretségi körükből olvasmányokat. Ahogyan azt az intézményekben dolgozó könyvtárostánár kollégák is jelezték, az állománygyarapításnak igencsak korlátozottak a lehetőségei, így nem csoda, hogy alig van tanuló, aki innen választana könyvet szabadidős olvasás céljára.

Ahogyan azt az imént említettük, a családi könyvtár sem tudja már olyan mértékben kiszolgálni az igényeket, mint korábban. Az otthoni könyvállományt szintén felmérjük minden kutatási alkalommal, mint meghatározó háttérinformációt (*family literacy*). Ezzel kapcsolatban az volt a hipotézisünk, hogy csökken az otthoni könyvállomány, ami be is igazolódott mérésünk alkalmával. A 2011-es és a 2022-es adatokat összehasonlítva a 6. diagram %-os értékeiből első

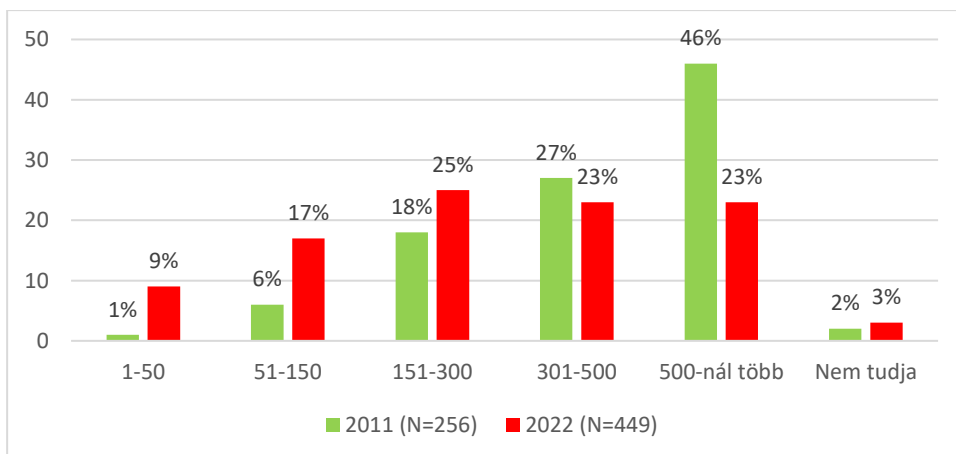
ránézésre látszik, hogy a mai fiatalok már egyre kevesebb könyvet látnak otthon a környezetükben.

4. diagram: Mely szempontok mennyire játszanak szerepet a könyvek kiválasztásakor? (N=449)

5. diagram: szabadidős olvasmányok beszerzési forrásai (N=449)

6. diagram: otthoni könyvtárral rendelkezők aránya (%-ban megadva a válaszokat) a 2011-es és a 2022-es gimnáziumi mintát összehasonlítva

A nagyobb családi könyvtárral rendelkezők aránya pont felére esett vissza, miközben csaknem megnégyszereződött azoké, akiknek 150 könyvnél kevesebb lehet az otthonában. Ahogyan azt az olvasáskutatások rendre kimutatják, az olvasás gyakorisága szoros összefüggésben van ezekkel a mutatókkal. Ez a mi adatfelvételünk eredményeiből is igazolódik (3. táblázat), hiszen jól látszik, hogy az otthoni könyvtár növekedésével nő a könyvet olvasó

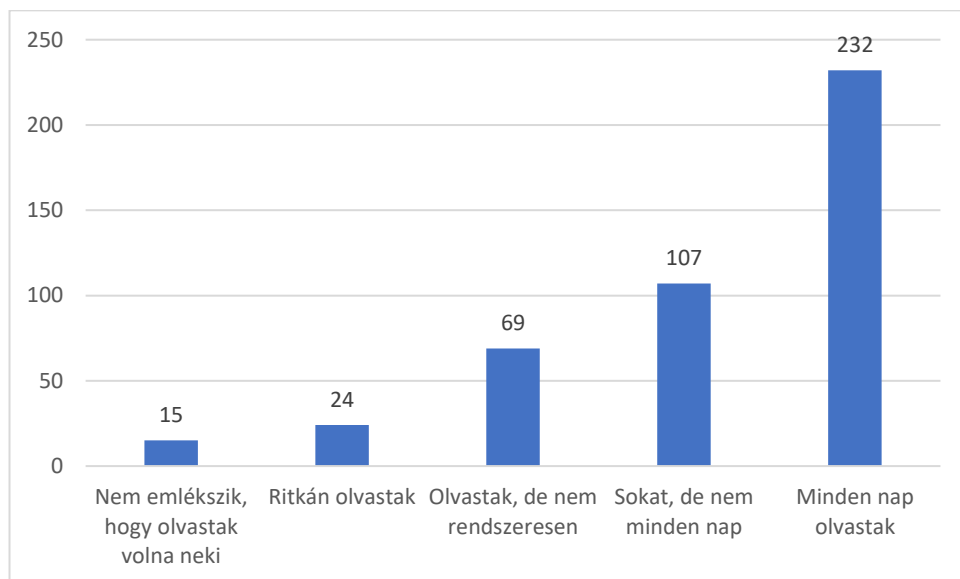
fiatalok aránya és csökken azoké, akik csak ritkán vagy soha nem olvasnak maguk szórakoztatására könyvet bármilyen formában.

Milyen gyakran olvas könyvet a maga szórakoztatására? (%)	Otthoni családi könyvtár nagysága			
	0-50 könyv	51-150 könyv	151-300 könyv	300-nál több könyv
hetente többször/naponta	7,50%	23%	32%	46%
hetente /havonta többször	20%	35%	30%	22%
ritkábban (néha)	42%	31%	31%	25%
soha	28%	11%	7%	7%
nem válaszolt	2,50%	0	0	0
Összesen:	100%	100%	100%	100%

3. táblázat: otthoni könyvtár mérete összefüggésben a könyvolvasás gyakoriságával (N=449)

A *family literacy*, azaz a családi/otthoni háttér meghatározó volta vitathatatlan. A családi könyvtár méretén túl ide tartoznak még a kisgyermekkorú otthoni olvasásra vonatkozó emlékek és a családi környezetben tapasztalt minta. Ezekkel kapcsolatban szintén tájékozódunk a felkeresett középiskolákban.

Kisgyermekkorukra visszagondolva a gimnazisták többsége tud olvasással kapcsolatos momentumokat felidézni (7. diagram). Emlékeik szerint általában olvastak, mégpedig elég gyakran olvastak nekik. Gimnazista mintánkat most nincs mivel összehasonlítani, de joggal feltételezhetjük, hogy mutatóik a korosztályos átlagot felülműlják. Gyakoribb olvasók kortársaiknál és nagyobb arányban kapcsolódik ehhez kora gyermekkorú tapasztalat.

7. diagram: Emlékeik szerint kisgyermek korukban milyen gyakran olvastak nekik otthon (N=449)

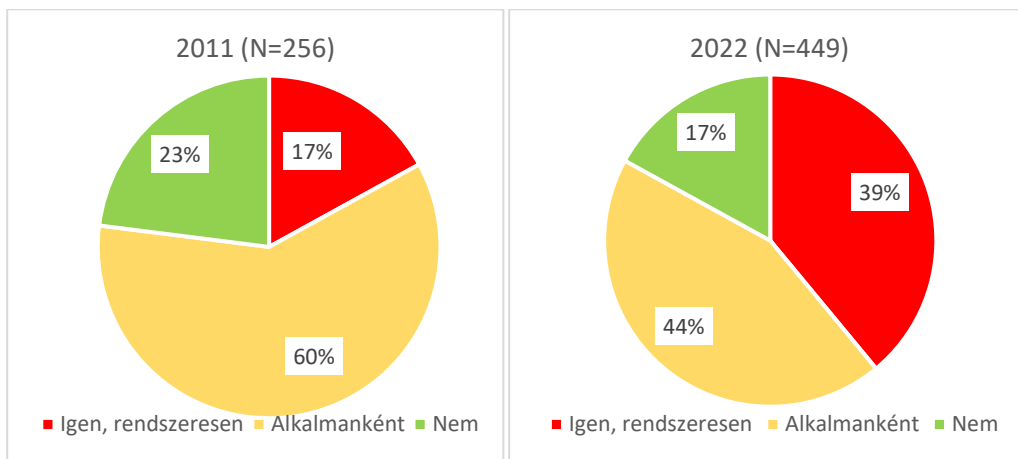
Megkérdeztük azt is, hogy látják-e szüleiket otthon olvasni (4. táblázat), de ebben az esetben még óvatosabban bánunk a kapott válaszokkal, hiszen ez a korosztály már viszonylag kevés időt tölt együtt szüleivel (gyakran elvonulnak, kortársaik társaságát preferálják) és sokszor csak feltételezésekre, korábbi emlékekre támaszkodnak, mikor az ő olvasási szokásairól nyilatkoznak.

Annyit azért látni vélünk ezekből a számokból is, hogy azok a fiatalok, akiknek a szülei sokat olvasnak, maguk is nagyobb arányban tartoznak a gyakori olvasók táborába, mint akiknél kevésbé megfigyelhető a családban az olvasás.

A szüleim.... :	Szerintem nem olvasnak	Talán vagy ritkán olvasnak	Igen, sokat olvasnak
Milyen gyakran olvasol könyvet szabadidődben?			
naponta	10%	14%	21%
hetente többször	19%	17%	21%
hetente	5%	12%	9%
havonta többször	12%	16%	15%
ritkábban	33%	31%	26%
soha	19%	9%	8%
nem válaszolt	2%	1%	0
Összesen:	100%	100%	100%

4. táblázat: szülők olvasási szokásai összefüggésben a tanulók könyv olvasási gyakoriságával (N=449)

Örömmel tapasztaljuk, hogy az olvasás kapcsán egyetlen mutató lényeges növekedést mutatott a két mérés között, ez pedig az idegen nyelven történő olvasás. Itt nem szűkítettük le a kérdést a nyomtatott könyvekre, de a kérdés a kötelező feladatokon túli olvasásra irányult. Míg 2011-ben az idegen nyelven rendszeresen olvasók aránya még csak 17%-volt, addig 2022-re ez 39%-ra emelkedett.

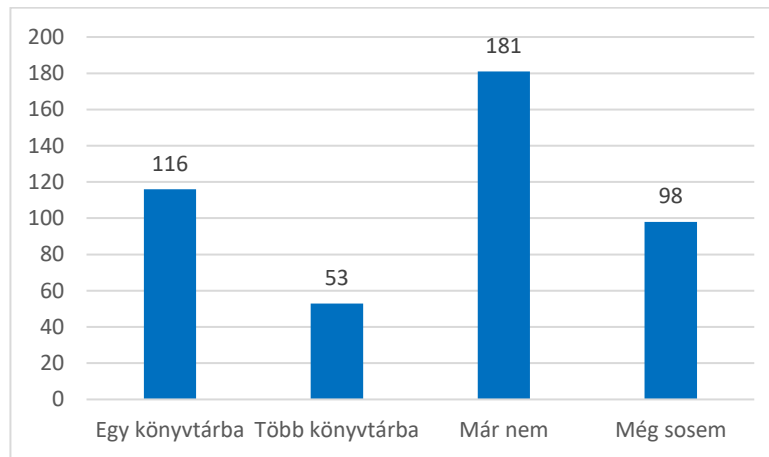
8.-9. diagram: Idegen nyelven olvasók arányainak alakulása a két vizsgált esztendőben

A két adatfelvétel között eltelt 11 év önmagában is sok változást eredményezhet, de a 2020-ban jelentkezett Covid19 világjárvány sokat változtatott – ha csak átmenetileg is – az életmódon. Annak is szeretnénk volna utánajárni, vajon változtak-e a szegedi fiatalok olvasási szokásai a járványhelyzet és a karantén idején. Kérdésünkre a felső tagozatosok és a gimnazisták kísértetiesen hasonló válaszokat adtak. Valamivel több mint 40% azok aránya, akik ugyanannyit olvastak, de szorosán a nyomukban ott van az a 39%-akik többet, mint korábban. Ami pedig a mikéntet illeti, a hipotéziseknek megfelelően a digitális tartalmak javára billent a mérleg, azaz kevesebb könyvet vettek a kezükbe, de többet olvastak elektronikusan.

Könyvtárhasználat

Kutatásaink egyik fő célja, hogy információkkal lássuk el a könyvtárostanárként dolgozó kollégákat, esetleg ötleteket, javaslatokat tudjunk megfogalmazni számukra. Ebben is kértük a megkérdezett tinédzserek segítségét.

Először arra voltunk kíváncsiak, mekkora részüknek van – tudomásuk szerint – a megkérdezés idején könyvtári tagsága. Nem véletlen a 'tudomása szerint' kiegészítés, hiszen az eredmények olvastán maguk a könyvtárosok is meglepődtek, hogy iskoláik tanulóinak jelentős részében nem tudatosul, hogy az iskolai könyvtárnak beiratkozott tagjai. Az eredmények a 2011-es adatokkal összevetve nagyon elszomorítóak (10. diagram).

10. diagram: Tagjai-e valamilyen könyvtárnak a megkérdezett gimnáziumi tanulók? (N=448)

A diagramon is látható elemszámokat összeadva azt kaptuk, hogy a diákoknak mindössze 38%-a tartja magát könyvtári tagnak és 22%-uk úgy nyilatkozott (gimnazistaként), hogy még soha nem volt semmilyen könyvtárnak a tagja. 2011-ben a könyvtári tagok aránya még 73% volt a gimnazisták között és csak 5% nem volt még beiratkozva sosem ilyen intézménybe, így a visszaesés jelentősnek mondható. A lényeg sajnos az, hogy hiába íratják be tanulóikat formálisan a könyvtárba az iskolák beiratkozáskor, a diákok jelentős részében ez nem tudatosul és pláne nem jár automatikusan azzal, hogy igénybe vegyék annak szolgáltatásait. Rendszeresen kölcsönözni csak 14%-a szokott a megkérdezetteknek és egyharmaduk úgy válaszolt, hogy néha előfordul(t). A gimnazisták majdnem fele soha nem vesz ki könyvet könyvtárból. Vannak ugyan páran, akik ha olvasmányokért nem is, de internetet használni betérnek rendszeresen a könyvtárba, viszont a diákok többsége ilyen célra sem veszi már igénybe (hiszen van okostelefonjuk és ehhez sok esetben feltehetően korlátlan internethozzáférésük).

Ha mégis meg kell fogalmazni elvárásokat pl. az iskolai könyvtárral kapcsolatban, akkor a diákok legtöbbször sokféle könyvet, segítőkész, kedves könyvtárost képzel el, egy csendes helyet, ahol tanulhat, és ehhez segítséget, információkat is kaphat. Elvárják sokan, hogy legalább ott legyen elérhető wifi és jónéven vennék, ha a legújabb könyvek is elérhetőek lennének. Modern környezetet tartanának ideálisnak, de elég kevesen várnák el, hogy programoknak is helyet adjon az iskolai könyvtár. A többséget nem érdekelnék a foglalkozások, játékok és kevesen nyilatkoztak úgy, hogy elvárnák a könyvtárostól, hogy meghallgassa őket, odafigyeljen rájuk. Mikor azt kértük, hogy fogalmazzanak meg ötleteket, amivel színesíteni lehetne a könyvtárak szolgáltatásait, többen a pihenésre és az azt szolgáló felszerelésre asszociáltak (*fotelek, kanapé, ahol akár aludni is lehetne*). Természetesen a *wifi* és a *mobiltelefonok töltésének lehetősége* is szóba került, de páran tényleges lehetőségeket is felvetettek, mint pl.: *filmnézés, társasjátékozás, sőt megjelent több helyen a könyvklub, az író-olvasó találkozók és könyves vetélkedők, felolvasások, tehetségkutatók* ötlete is néhány egyedi gondolat mellett (pl. *terápiás kutyák*). Akadtak olyanok is, akik szerint a könyvtár jelenleg nem hívja fel magára eléggé a figyelmet, sokaknak csak akkor jut eszébe, hogy van, ha otthon hagytak egy tankönyvet. A felmérésben részt vevő intézmények könyvtárosai természetesen kézhez kapják a diákjaik véleményét, ötleteit és lehetőségük van mérlegelni, mit tudnak mindebből munkájuk során hasznosítani. Azon iskolák, melyek mindkét évben lehetőséget biztosítottak nekünk a kérdőívek kitöltésére, a tanulói tendenciákat is nyomon tudják követni és visszajelzést kapnak munkájuk láthatóságáról, eredményességéről.

Befejezés

11 év alatt kicserélődtek az iskolák tanulói. Két kutatásunk lényegében a Z generáció elejét és végét vizsgálta és eredményeink arra vezettek bennünket, hogy ne gondolkodjunk az ezredfordulón oly divatos alfabetikus generációs sémákban. Miért? Olyan mértékben különbözni látszik a klasszikus Z generáció eleje és vége, mint amilyen különbséget korábban két eltérő ge-

neráció között sem láttunk kimutathatónak. Teljesen más kategóriákban kellett gondolkodnunk, mikor a napi internetezés mértékére kérdeztünk rá, de az olvasott szövegek jellegnél, sőt a műfajoknál is kellett aktualizálnunk, alkalmazkodni az éppen aktuális kategóriákhoz, szóhasználatához. Az eredmények is jelentős változást tükröznek. Kevesebbet olvasnak könyveket, és általában nyomtatott formában a 10-18 évesek, az olvasás jelentősen visszaesett a szabadidős tevékenységek népszerűségi listáin, lényegesen kevesebbet járnak könyvtárba, kevesebbet beszélgetnek könyvekről és már az is kimutatható, hogy az otthoni környezetben is kevesebb könyvvel találkoznak. Akik olvasnak, általában az intenzívebb érzelmeket kiváltó izgalmas vagy éppen humoros írásokat kedvelik és meglepően megnőtt azok aránya, akik elégedetlenek a klasszikus iskolai kötelező olvasmányokkal. Ha pozitív irányú változást szeretnénk kiemelni, akkor a kötelezőkön felüli idegen nyelven történő olvasást említhetjük meg (legalábbis a vizsgált gimnáziumi közegben). Továbbra is tartja magát a tendencia, hogy a női nemhez tartozók gyakoribb könyvolvasók mint a fiúk, ugyanis a lányok közel fele hetente többször vagy akár naponta olvas, míg a fiúknál ez az arány csak 17%, a havi gyakoriságnál ritkábban olvasók esetében pedig pont fordított a helyzet. A jobb tanulmányi átlagú diákok estében is változatlanul igaz, hogy ők olvasnak a legnagyobb arányban gyakran könyveket szabadidejükben.

Természetesen nincs minden veszve, hiszen olvasnak a fiatalok, csak más jellegű szövegeket és más eszközökön, mint ahogyan azt az olvasáskutatások évtizedeken át vizsgálták és rögzítették. Az viszont kétségtelen tény, hogy – visszaidézve a tanulmány címét – egyre kevesebbek számára jelent az olvasás, mint tevékenység nyugalmat, miközben ha könyvet kell olvasniuk kötelező jelleggel, akkor az unalomra asszociálnak, ha önszántukból keresnek olvasnivalót, az izgalom átélése az egyik legfőbb elvárás.

Irodalom

- Bozsó R., Barátné Hajdu Á., Harkai D., Pajor E., Patkósné Hanesz A. (2011). *Olvasási szokások a tizenévesek körében Szegeden 2011-ben*. SZTE JGYPK, Szeged
- Dobosné Brezovszky A. (2017). Olvasás – könyv – könyvtárhasználat: Somogyi-könyvtári felmérés a középiskolások könyv- és könyvtárhasználati szokásairól. *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 7, 36–45.
- Farkas F. (2020). A Múzeumi és könyvtári fejlesztések mindenkinek projekt keretében megvalósult Az én könyvtáram program eredményei. *Könyvtári Figyelő*, 66(3), 437–455.
- Gombos P., Csima M. (2019). A digitális bennszülöttek olvasási kedve, olvasáshoz való viszonya a 2017-es és 2019-es felmérések tükrében. *Anyanyelvi Kultúrákőzvetítés*, 2, 45–57.
- Gombos P., Hevérté Kanyó A., Kiss G. (2015). A netgeneráció olvasási attitűdje – 14–18 évesek véleménye könyvekről, olvasásról, irodalomról – egy felmérés tanulságai. *Új Pedagógiai Szemle*, 1-2, 52–66.
- Gombos P., Tóth M., Péterfi R. (2019). Hogyan és mit olvas a digitális generáció – a 2017-es reprezentatív olvasásfelmérés tapasztalatai. *Könyv és nevelés*, 3-4, 12–50.
- IFLA – International Federation of Library Associations and Institutions (2016). Schultze-Jones, B., Oberg, D. (szerk. 2016) *Iskolai könyvtári útmutató*. IFLA Iskolai Könyvtári Szekciójának Állandó Bizottsága.
- Péterfi R. (2012). Mi a helyzet a szabadon választottakkal? A könyvtárba járó középiskolások és a könyvek. *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 1, 37–43.
- Redenczki I. (2022). Nemzetközi kitekintés – a 2021-es év három olvasáskutatási vizsgálatának módszertani áttekintése. *Közösségi Kapcsolódások – tanulmányok kultúráról, oktatásról*, 1, 113–123. DOI:10.14232/kapocs.2022.1.113-123 Utolsó letöltés: 2023. 09. 28.
- Tóth M. (2018). A magyar lakosság olvasási és könyvtárhasználati szokásai 2017-ben: gyorsjelentés egy országos reprezentatív lakossági felmérés eredményeiről. *Könyvtári Figyelő*, 1, 45–60.
- Tóth M. (2020a). A 3-18 év közötti hazai lakosság olvasási és könyvtárhasználati szokásai 2019-ben. In FSZEK (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár) *Módszertani mozaikok: kutatások és válogatott tanulmányok gyűjteménye*. (Módszertani kötetek 9.), 318–360. <http://www.azenkonyvtaram.hu/kiadvanyok> Utolsó letöltés: 2023. 09. 28.
- Tóth M. (2020b). Olvasás- és könyvtárhasználati kutatások a Könyvtári Intézetben. *Könyvtári Figyelő*, 2, 241–250.

Urbanik Tímea

SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

ORCID:0000-0002-8228-2384

Generációs olvasmányok? Irodalmi pedofília?

A 2022-es szegedi olvasáskutatás toplistái

Absztrakt

A Kapocs Kutatócsoport 2022-es szegedi olvasáskutatásának felső tagozatosai mind digitális bennszülöttek, a Z generáció utolsó éveiben születtek. Válaszaik összevetése a 11 évvel korábbi szegedi olvasáskutatás adataival (Bozsó et al. 2011) és a 2017-es és 2019-es országos reprezentatív olvasáskutatás adataival (Tóth 2020) generációs sajátosságok és trendszerű változások megfigyelését segíti.

Mit mutat a kedvenc olvasmányok listája, milyen kapcsolatban áll a kötelező olvasmányokkal, s az életkori sajátosságokkal? Milyen műfajok, szerzők, sorozatok, brandek irányába fogékony a felsős korosztály. Vannak-e jelenleg generációs olvasmányok? S mindennek vannak-e szegedi, lokális vonatkozásai? Ezekre a kérdésekre keresi a válaszokat a tanulmány a szegedi 2022-es kutatás 421 felső tagozatos adatközlőjének válaszait összevetve a 2011-es szegedi kutatás 343 adatközlőjével és a 2017-es és 2019-es országos reprezentatív kutatás adataival.

Kulcsszavak: olvasáskutatás, olvasási szokások, olvasóvá nevelés, Z generáció

Generational readings? Literary pedophilia?

The top lists of the 2022 reading research in Szeged

The upper class students of the Kapocs Research Group's 2022 reading research in Szeged are all digital natives, born in the last years of Generation Z. Comparing their answers with the data of the Szeged reading research 11 years earlier (Bozsó et al. 2011) and with the data of the national representative reading research of 2017 and 2019 (Tóth 2020) helps to observe generational characteristics and trend-like changes.

What does the list of favorite readings show, how does it relate to the mandatory readings, and to age characteristics? What genres, authors, series, and brands are the seniors receptive to? Are there currently generational readings? And does everything have Szeged, local aspects? The study seeks answers to these questions by comparing the answers of the 421 high school informants of the 2022 research in Szeged with the 343 informants of the 2011 research in Szeged and the data of the 2017 and 2019 nationally representative research.

Keywords: reading research, reading habits, reading surveys, Z generations

„Katalogizáltam a könyvtáramat. Százötvenegy könyvem van, nem számítva a gyerekkönyveket.”
(Sue Townsend: A 13 és 3/4 éves Adrian Mole titkos naplója)

Bő negyven éve jelent meg a több generáció fontos könyvének tekinthető *A 13 és 3/4 éves Adrian Mole titkos naplója*, Sue Townsend műve, Békés Pál fordításában. Az X és Y generációs olvasók számára a kamaszkor ellentmondásosságát és sokféleségét megmutató könyv kifejezetten segítő lehetett mindezek átélésében. Ez a könyv már nem, viszont a műfaja, ahova besorolható: a naplóregény, a jelenlegi kedvenc olvasmányok listáján is előkelő helyet foglal el.

Változott-e valami a címen/szerzón kívül? Hogyan változtak a trendek az elmúlt bő egy évtized olvasáskutatásai tükrében hazai, reprezentatív és helyi, lokális szinten egyaránt? Ezeknek a változásoknak néhány jellemző irányát igyekszem kiemelni a tanulmányban.

A mottóként használt idézetben is megjelenik a gyermekkönyvek fogalma. A felső tagozatos, 10-14 éves korosztály számára az egyik fontos lépés a gyermekinek az elkülönítése. Vajon a fennmaradó százötvenegy könyv milyen kategóriákba sorolható? Milyen tartalmak vannak az olvasás technikáját jó esetben már problémátlanul, eszköz szinten használni tudó tizenévesek számára?

A kamaszkorban megbomló és újrakonstruálódó egyensúlyhoz kapcsolódó változások biológiai, pszichológiai és szociológiai szintéren egyaránt folynak. Az identitás újraszervezése során megváltozik a környezethez való viszony, a kortárs csoport jelentősége megnövekszik, a szülőkről való érzelmi leválás elindul (K. Németh, Koller 2015). Az identitásformálás serdülőkorban a fejlődés kiemelkedő folyamata (Péley 2002). Ennek a többirányú és összetett változásnak a nyomait mutatják a 2022-es szegedi olvasáskutatás adatai is. A gyermek és a felnőtt közötti életszakaszban lévő kamaszban már 10, 11 éves korban elkezdődnek a változások, és a 14 évesek egy része már a következő életszakaszban van. Ezért ez a 10-14 éves életkor, a felső tagozat nehezen kezelhető egységesen. Most, az olvasáskutatás kedvenc könyvei szempontjából mégis egységesen kezelem ezt a korosztályt. A digitális világhoz való kapcsolódásuk olyan közös tartalmak fogyasztását eredményezi, melyek egy külön generációs kódként is összekötik ezeket a tanulókat.

Mannheim Károly Dilthey gondolatainak összefoglalásakor a nemzedékekhez kapcsolódó egyidejűséget emeli ki: „az egy időben felnövő egyéneket mind legnagyobb fogékonyságuk éveiben, mind pedig később ugyanazok a vezérlő hatások érik – úgy a rájuk benyomást tevő intellektuális kultúrából, mint a társadalmi-politikai állapotokból. Azáltal alkotnak nemzedéket, egyidejűséget, hogy e hatások egységesek” (Mannheim 2000: 208). Mannheim Károly 1920-as években írt formálszociológiai értelmezése után egy kortárs generációkutató megfogalmazása: „az azonos korban megélhető minta nagymértékben meghatározza egy-egy generáció világszemléletét. Ezek a szemléletbeli különbségek a generációs jegyek, amelyeknek a legfontosabb sajátosságuk, hogy külső ráhatással nem változtathatók meg” (Steigervald 2020: 23). A digitális korban megélhető minta, bár vannak helyi sajátosságai is, alapvetően az internetnek köszönhetően sok közös elemet tartalmaz. „a jelen a globális generációk korszaka, akik földrajzi korlátok nélkül valósítják meg a Mannheim által generációs tényezőként meghatározott közös élmény megélését.” (Fekete 2018: 135)

A Kapocs Kutatócsoport 2022-es szegedi olvasáskutatásának felső tagozatosai mind digitális bennszülöttek, a Z generáció utolsó éveiben születtek. Válaszaik összevetése a 11 évvel korábbi szegedi olvasáskutatás adataival (Bozsó et al. 2011) s a 2017-es és 2019-es országos reprezentatív olvasáskutatás adataival (Tóth 2020) generációs sajátosságok és trendszerű változások megfigyelését segíti. Az online kérdőív kitöltésében két általános iskola és három középiskola diákjai vettek részt. Az egy bő évtized alatti trendszerű változásokat mutatja be a kollégáim írása ugyanebben a folyóirat számban (Bozsó, Patkósné 2023).

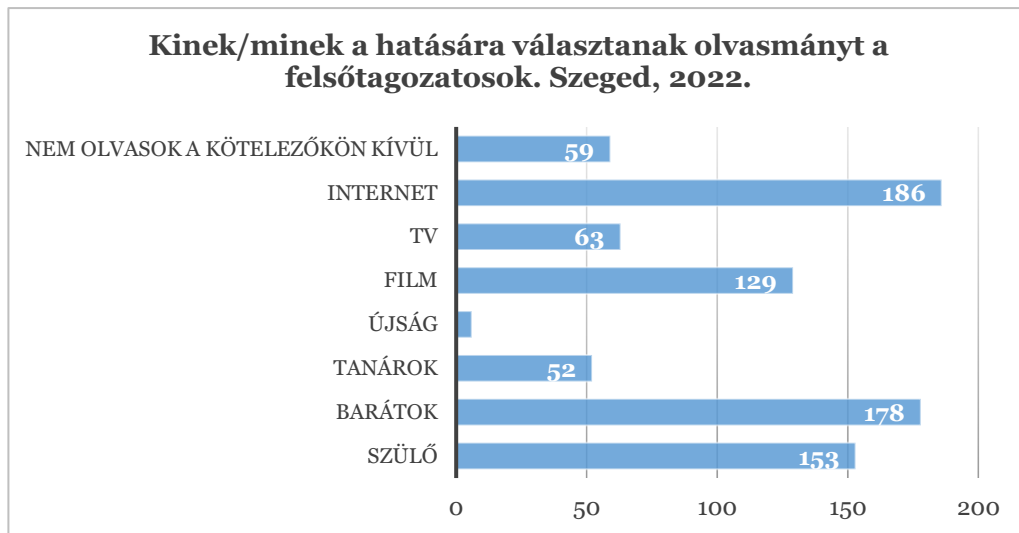
Mit mutat a kedvenc olvasmányok listája, milyen kapcsolatban áll a kötelező olvasmányokkal, s az életkori sajátosságokkal? Milyen műfajok, szerzők, sorozatok, brandek irányába fogékony a felsős korosztály? Vannak-e jelenleg generációs olvasmányok? S mindennek vannak-e szegedi, lokális vonatkozásai? Ezekre a kérdésekre keresi a válaszokat a tanulmány a szegedi 2022-es kutatás 421 felső tagozatos adatközlőjének válaszait összevetve a 2011-es szegedi kutatás 343 adatközlőjével és a 2017-es és 2019-es országos reprezentatív kutatás adataival.

A felső tagozatosok, a 10-14 évesek egy nagyon érzékeny és változatos korosztály, melyben a család elsődleges hatása mellett a kortársak és a média különféle formáinak hatása is egyre erősebben van jelen.

A vizsgált korosztály kedvenc könyveire a kérdőív több kérdésére adott válaszokból lehet következtetni: az olvasás szóra adott asszociációs válaszok között (7. kérdés), a kötelező olvasmányok bővítésére tett javaslatoknál (12. kérdés), a legutóbb olvasott könyvek listájából (20. kérdés), a „melyik szereplő bőrébe bújnál?” kérdés válaszaiból (25. kérdés). Számomra most a

legdirektebb adatokat tartalmazó 24. kérdés, a „Sorold fel két-három kedvenc könyvet vagy szerződöt.” válaszainak feldolgozása a cél.

A kérdőívet érvényesen kitöltő 421 felső tagozatos diák 74 %-a válaszolt a kérdésre, tehát közel háromnegyed részük osztotta meg kedvenc könyvének címét, szerzőjét. A válaszadók közül 58-an egy könyvet/szerződőt, 118-an kettőt, 113-an pedig hármat neveztek meg. 20 válaszban szerepelt háromnál több adat. Összesen 84 szerződőt és 272 címet neveztek meg a diákok, ami elég magas szám az olvasási szokások adataihoz képest (Bozsó, Patkósné 2023). A felső tagozatosok az első korosztály, amelynek tagjai már jórészt maguk választják, választhatják meg az olvasmányukat. Fontos arra is ránézni, kik, illetve mi befolyásolja őket választásaikban.

1. diagram „Jelöld meg a felsoroltak közül azokat, akinek/aminek a hatására leginkább olvasmányt választasz!” kérdésre adott válaszok a felső tagozatosok körében Szeged, 2022. (N=421)

Látható, hogy az internet erős hatása mellett a barátok, a szülők, majd a filmek, a tv, a tanárok és legkisebb részben az újságok vannak hatással választásaikra (1. diagram). Volt kérdésünk az internethasználati szokásaikra vonatkozóan is. Ebből kiderül, hogy rendszeresen a következő tevékenységeket folytatják: chatelnek (233), a zenei oldalakat látogatják (230), videókat néznek (225), közösségi oldalakat (190) és filmeket (180). Ezekből az internethasználati formákból mindegyik támogatja a könyves tartalmakat, de talán az elég nagy és szórt területet jelentő közösségi oldalakon található tematikusan, címkézve ilyen tartalom. Ez viszont egy meglehetősen távol eső terület, mely már nem csak a Facebookot jelenti, sőt ennek a felsős korosztálynak egyre kevésbé azt, hanem elsősorban az Instagramot, a TikTokot. A szöveges tartalmak mellett, gyakran helyett, megjelennek a képes és videós formák. Szirmai Éva és Árgilán Viktor kollégáink megvizsgálták az internethasználati szokásokat a szegedi 2022-es olvasáskutatás válaszaiban. „A felső tagozatosok és a középiskolások is a TikTok és az Instagram látogatását emelték ki a legnagyobb számban” (Szirmai, Árgilán 2022: 40). Igaz, hogy az olvasás helyébe a vizuális tartalmak fogyasztása lép, ahogy megállapítják. Az egy újabb kérdés, hogy a vizuális tartalmak hogyan kapcsolódnak könyvekhez, könyves tartalmakhoz, hogyan támogatják az olvasást. Bereczki Enikő ifjúsági- és generációs szakértő például a digitális detox kapcsán említi az olvasást, mint lehetőséget, mikor tudatos, határozott idejű képernyő nélküli időt alakítanak ki maguknak a fiatalok. Igaz, hogy ez a 16-24 éves korosztály jellemzője inkább (Bereczki 2023). „A BookTok térhódítása is hatalmas szerepet játszik abban, hogy a Z generáció olvasási szokásai az utóbbi időben megváltoztak. Ez a TikTok könyvrajongóinak közössége, ahol a fiatalok megosztják egymással az élményeiket, és a #booktok hashtaget – amire már közel négymillióan kerestek rá – használva népszerűsítik az olvasást. Az ajánlók és vélemények milliói közül mindig kiemelkedik egy-egy igazán fontos könyvcím” (Bereczki 2023). Ez viszont már a felső tagozatos diákokat is érinti, ahogy az a kedvenc könyvek szerzőinek listájából is kiderül.

A felső tagozat kedvenc könyvei

	2011 Szeged	2022 Szeged	2017 országos	2019 országos
1	Stephenie Meyer (20) J. K. Rowling	Leiner Laura (68)	Gárdonyi Géza (25)	J. K. Rowling (20)
2	Agatha Christie (8)	J. K. Rowling (56)	Molnár Ferenc (17)	Jeff Kinney (16)
3	Jeff Kinney (5)	Jeff Kinney (42)	J. K. Rowling (7) Jeff Kinney Jókai Mór	Molnár Ferenc (13)
4	Thomas Brezina (4) Darren Shan J. R. R. Tolkien	Geronimo Stilton/ Elisabetta Dami (23)	Leiner Laura (6)	Fekete István (10)
5	Meg Cabot (3) Tea Stilton	Molnár Ferenc (29)	Móra Ferenc (5) Móricz Zsigmond	Gárdonyi Géza (8)
6		J. R. R. Tolkien (14) Gárdonyi Géza	Mikszáth Kálmán (4) Erich Kästner	Fazekas Mihály (7)
7		Rick Riordan (12)		Leiner Laura (6)
8		Colleen Hoover (11)		Erich Kästner (5) Jókai Mór
9		Berg Judit (5) Rupi Kaur		Berg Judit (4)
10		Agatha Christie (4) Kisimoto Maszasi		

1. táblázat: Felső tagozatosok kedvenc könyvei – szerzők szerint

Forrás: saját szerkesztés

A kedvenc könyvek szerzőkre fókuszáló táblázatát (1. táblázat) kiegészítettem a 2011-es, szintén szegedi olvasáskutatás adataival és a 2017-es, 2019-es országos reprezentatív kutatás eredményeivel. A 2011-ben szegedi listavezető Stephenie Meyer, az *Alkonyat* szerzője ma már nem szerepel a toplistán, viszont a másik listavezető J. K. Rowling változatlanul komoly vezető szerepet tölt be: a 2022-es szegedi listán második, az országos kutatásban harmadik és első helyeken szerepel. A *Harry Potter* sorozat globális irodalmi jelenséggé vált 1997-es megjelenése óta (magyar nyelven 1999). Elsősorban az Y generáció számára volt meghatározó az olvasási szokások kialakulásában, de a helyi kutatásból is látható, hogy még a Z generáció számára is fontos könyvvé vált.

Agatha Christie a 2011-ben elfoglalt második helyről a tizedikre csúszik, s a krimi műfaja nem is jelenik meg a listán más szerzőhöz kapcsolhatóan. De a visszajelzések alapján az izgalmak iránti igény megmarad. A krimi zsánere ennél a korosztálynál beépülni látszik a fantasy műfajába, ahol a nyomozás fontos szerepet tölt be. A *Harry Potter* sorozat részei is felfoghatók egy-egy rejtély megoldásának.

Jeff Kinney amerikai karikaturista, producer, játéktervező, színész, filmrendező és író sorozata, az *Egy ropi naplója*, melynek első része *Greg Heffley feljegyzései* címet viseli és 2007-ben jelent meg magyarul, egy évvel az angol megjelenést követően, a 2011-es lista harmadik helyén szerepelt, s a pozíciója nem változott 2022-re sem a helyi listán. Az országos felmérésben is a második, harmadik helyeket foglalja el. Ennek egyik oka az lehet, hogy nem egy lezárt sorozatról van szó, hanem egy olyan sikerszériáról, ami jelenleg magyarul a 17. kötetnél tart. A felső tagozatos diákok életét viccesen, karikatúraszerűen bemutató sorozat és a szintén erről a korosztályról szóló *Harry Potter* sorozat 11 év viszonylatában is bent maradtak a toplista élmezőnyében. Az X generációs szerzők könyveinek kiskamasz szereplőivel a felső tagozatosok, a Z generációsok könnyen és szívesen azonosulnak.

A 2011-es listáról a későbbiek során több szerző eltűnik: Thomas Brezina osztrák ifjúsági szerzőnek számos könyve, sorozata jelent meg magyarul a humorral fűszerezett fantasy műfajában. Darren Shan ifjúsági horrorregényei a vámpír téma feldolgozásai, témájuk miatt a szintén eltűnt *Alkonyat* párjának tekinthetők ebben a listában. Meg Cabot romantikus lányregényei sem szerepelnek már a későbbi felsorolásokban. J. R. R. Tolkien, aki a fantasy irodalom egyik klasszikusa, negyedik helyről a hatodikra csúszik és az országos listákon nem szerepel. A 2011-ben utolsóként, ötödikként szereplő Stilton könyvek, melyek Elisabetta Dami olasz író nő nevéhez kötődnek és két változatban, Geronimo és Tea Stiltonként szerepelnek a könyvek szerzőjeként, 2022-ben a negyedik helyre kerültek. Ebben az esetben is lezáratlan sorozatokról van szó, melyek rajzos, különféle betűkaraktereket használó formája a képregényekhez, s az *Egy ropi naplójához* teszi hasonlónak a könyveket.

A *Pál utcai fiúk* az a könyv a kötelező irodalmak sorában, amit a leginkább kedvelnek a diákok, hiába az egyik legrégebbi, 1901-es megjelenésű a listán. A belőle készült musical 2016 óta folyamatosan telt házas sikerdarab lett a Vígszínházban Dés László zenéjével, Geszti Péter és Grecsó Krisztián szövegkönyvével. A legismertebb dala pedig a pedagógus- és diáktüntetések egyik visszatérő elemévé vált. Ennek a kötelező olvasmánynak van talán a legtöbb átírása és feldolgozása. A legfrissebb a már említett Elisabetta Dami, olasz író nő egeres verziója, aki Molnár Ferenc azonos című művének átdolgozott változatát írta meg. (Dami 2023) Készült belőle interaktív, lapozgató, Nemecek megmentésére épülő kalandkönyv is Nagy Ádám munkájaként (Nagy 2020). S rajongói kézikönyv is született Mészöly Ágnesnek köszönhetően. (Mészöly 2021) Az alapkönyv a szegedi 2022-es listán az ötödik helyet foglalja el, az országos listákon második és harmadik helyen szerepel. Ez talán a legjobb példája annak, hogyan lehet a megfilmesítés mellett népszerűsíteni egy olyan irodalmi szöveget, amit szeretnénk, ha több generáció is megismerne.

A kötelező irodalom szerepeltetése a kedvenc könyvek listáján mindig felveti a gyanút, hogy valójában az olvasás hiányát, illetve a kevés ismert közül némi élményt nyújtó könyvet takarja. Kötelező irodalmon belül a másik népszerűbb könyv, az *Egri csillagok*, mely hatodik helyen szerepel 2022-ben és az országos listákon a vezető és az ötödik helyet foglalja el. A könyv 2005-ben a Nagy Könyv országos felmérésében ugyan listavezető lett, de sikere nem feltétlenül az olvasásról szól. Ahogy Kovács Lajos is megfogalmazta: „a Nagy Könyv-verseny ennél is távolabbi metszetben jelölte ki az epikához kötődő tetszésindexünk koordinátáinak találkozási pontját, azt pedig mindenki tudja (hallgatunk is róla rendszeresen), hogy egy konzervatív, nehézkes iskola-rendszer és lázadó diáksága egymás foglyává vált ebben a megmérettetésben” (Kovács 2020). J. R. R. Tolkien, a fantasy irodalom atyja szintén az ötödik helyen van a szegedi 2022-es listán. Ezután a 10. helyre kerülő Agatha Christie-t kivéve csupa új szerző szerepel a legutóbbi évek kínálatából: Rick Riordan, Colleen Hoover, Berg Judit, Rupí Kaur és Kisimoto Maszasi. Rick Riordan nevéhez több sorozat is fűződik, 2008-tól jelennek meg a Percy Jackson történetei a szegedi székhelyű Könyvmolyképző Kiadó gondozásában. A 12 éves kamaszfiú történetei sokak kedvencei lettek, mitológiai hőseinek pedig még a magyartanárok is örülnek. Bár magyar szerzőktől is több hasonló mitológia-átíratot lehet olvasni: Szakács Eszter *Grifflovasok trilógiáját*, Bessenyei Gábortól *A jövő harcosait*, Böszörményi Gyula *Gergő-regényeit* vagy Zalán Tibortól *A rettentő görög vitézt*. A listán következő amerikai szerzőnő Colleen Hoover könyvei korosztály szempontjából kilógnak a sorból, inkább a felnőttek könyvei között lenne a helyük, a szegedi gimnazistáknál a harmadik helyet foglalják el. Könyvei 20-as, 30-as éveikben járó női főszereplők életének drámai, romantikus eseményeiről szólnak. Általa jelenik meg a listán a közösségi média konkrét hatása az olvasmányok kiválasztásánál. Könyveit a TikTokon népszerűsítik a rajongók, a BookTok könyvek között is szerepel.

Berg Judit, bár kifejezetten sok korosztályt megszólít a könyveivel, valószínűleg a *Rumini* sorozattal került a listára, mely alternatív kötelező olvasmány is sok iskolában. Rupí Kaur az indiai születésű, Kanadában élő költőnő, illusztrátor az Instagramon publikált verseivel tűnt fel. Magyarul a Könyvmolyképző Kiadó adja ki a köteteit. Fő témái a szerelem, a veszteség, a nőiség megélése, kötetei Colleen Hoover könyveivel hasonlóan a felnőtt könyvekhez sorolhatók. Visszont vele a versek is felkerültek a kedvenc könyvek műfaji listájára. Kisimoto Maszasi japán mangaművész, a *Naruto* című mangasorozat fűződik a nevéhez, és vele egy új műfaj is felkerült a listára.

A szegedi kutatás lokális, gyakorló és helyi közoktatási intézményekhez köthető, nagy elemszámú kutatás volt. A kedvenc olvasmányok tekintetében megfigyelhető a nemzetközi, vagy inkább amerikai trendekhez való csatlakozás, melynek érdekes lokális vonatkozása, hogy a *Ropi* sorozat és Rick Riordan könyvei mellett a Colleen Hoover és a Rupi Kaur könyveket is a szegedi székhelyű Könyvmolyképző Kiadó adja ki. Ha a kedvenc könyveket a magyar nyelven megjelentető kiadók szerint vizsgáljuk a teljes 2022-es lista negyedét a Könyvmolyképző Kiadó kiadványai jelentik. A szegedi székhelyű kiadó jó érzékkel választja ki a szerzőket és követi a nemzetközi trendeket. A 2011-es listát vezető *Alkonyat* is náluk jelent meg Rakovszky Zsuzsa fordításában. A kiadó sajátossága, hogy átveszi az eredeti borítókat is, melyeken apró betűkkel szerepelnek csak magyar nyelvű információk. A könyvkiadó életkori sajátosságokra való érzékenységét mutatja az a pöttyös jelölés, amit bevezettek, s a könyvtárakban és a kamaszok között fogalommá váltak, a vörös pöttyös könyvek, melyek a 14–18 éves korosztályt célozták meg. Az évek során többféle pötty felkerül a könyvekre: az arany, bíbor, narancs, rubin, zafír, kristály egyre magasabb korosztályt jelöltek. Idővel kezdett elmosódni ezeknek a jelöléseknek a jelentősége. Az egyik legnépszerűbb Colleen Hoover könyv, a *Velünk ér véget* a rubin pöttyös besorolást kapta, ami a fiatal felnőtteket, a 17 év felettieket célozza meg. A borítón szereplő ajánlás: „Fiatal nőknek felső korhatár nélkül” viszont kifejezetten tágra nyitja a lehetséges olvasók körét. Így történhetett, hogy egy olyan könyv, ami egy bántalmazó párkapcsolatról szól, szexuális erőszak leírását is tartalmazza, transzgenerációs traumák mellett a hajléktalanság is témája, 14 éves és még fiatalabb lányok olvasmányává vált.

Érdekes helyzet állt elő nemrég, mikor a Szabados Ágnes által működtetett *Nincs időm olvasni* kihívás közös könyve éppen egy Colleen Hoover könyv lett. Több magyartanár kölcsön tudta kérni a diákjaitól a könyvet, akár általános iskolában is. A könyv és a maga a jelenség megosztó volt a csoportban, s az egyik magyartanár megkérte egy hatodikos diákját, hogy írjon róla, miért szereti Colleen Hoover könyveit. A kislány (vagy fiatal nő?) a könyvekben szereplő komoly témákat emelte ki írásában. Valóban komoly témákat érint a szerzőnő, amelyek elsősorban a 20-as, 30-as nők problémái. Összevetve a korosztály által szintén kedvelt Leiner Laura könyvekkel nagyon sok különbség állapítható meg. Varga Katalin angol–könyvtárostánár szakos hallgató összehasonlítását használva ezek a következők: szerelem (LL) – erotika (CH); egy gimnazista lány mindennapjai (LL) – komoly témákat dolgoz fel (CH), tanulás (LL) – munka (CH), témái: barátság, szerelem, továbbtanulás (LL) – témái: erőszak, hajléktalanság, halál. (CH)

A *The New York Times*ban megjelent egy cikk, amely az író nő sikerének mibenlétét igyekszik megfejteni. Ez elsősorban a közösségi média ügyes használata volt, mely közel 4 millió követőt eredményezett. A járvány alatt ingyenesen hozzáférhetővé tette a szerzőnő néhány könyvét, amitől megugrottak az eladások. „A legtöbb kasszasiker szerző egy népszerű sorozat miatt tör ki, mint például a *Twilight* vagy a *Harry Potter*, vagy úgy épít fel márkát, hogy egy felismerhető műfajban ír. Hoover eklektikus. Írt románcokat, gőzerős pszichológiai thrillert, szellemtörténetet, megrázó regényeket a családon belüli erőszakról, a kábítószerrel való visszaélésről, a hajléktalanságról és a szegénységről. Bár könyveit nehéz kategorizálni, a legtöbbben a szex, a dráma és a felháborító cselekményfordulatok addiktív kombinációja van” (Alter 2022).

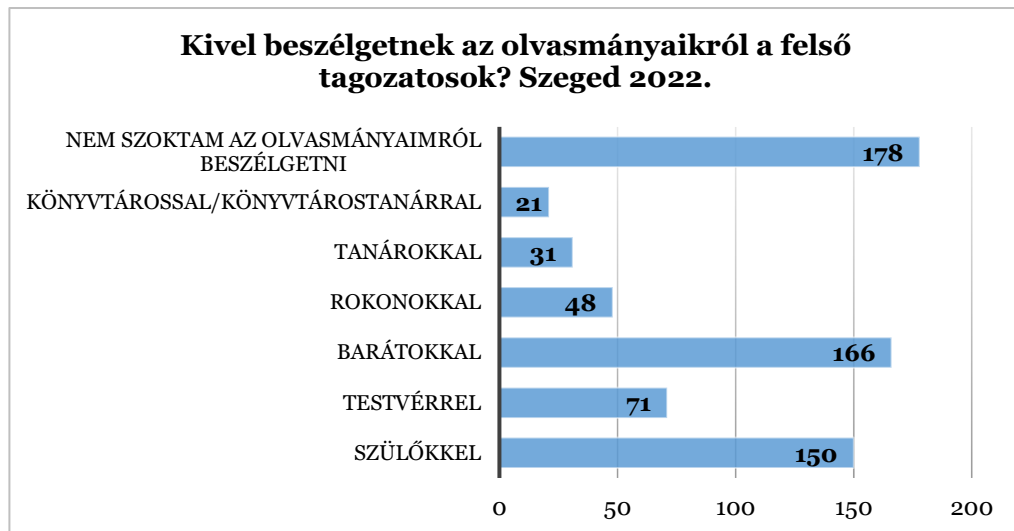
S még ezzel sem lenne probléma, ha a népszerű könyv a bántalmazó kapcsolatot nem mutatná be olyan romantikusan, hogy a könyv célja a visszajára fordulni látszik. Komolyan elgondolkodtatóak ezek a könyvek ebben a korosztályban. A jelenség jobb megértése végett érdemes szinte a profilozás szintjén megnézni, kik szeretik ezeket a könyveket.

A gyakorló iskolában hárman említették a szerzőnő könyveit. Mindhárman nyolcadikos lányok, ketten értelmiségi szülők gyerekei. Egyikük házi könyvtárának nagysága haladja meg a 150 kötetet. Mindhárman ötös tanulók. További említett szerzők: E. L. James, Elle Kennedy, Tahereh Mafí, Suzanne Collins, Jenny Han. Idegen nyelven rendszeresen olvasnak, jelenleg nincs könyvtári tagságuk. Érdekes, hogy csupa női kortárs szerzőt olvasnak, és kifejezetten felnőtt tartalmak is megjelennek. Egyikük a következő emlékezetes jelenetet írta le: „Elfordítottam a fejem, hogy oda nézzek, és akkor... És akkor történt, hogy először megláttam Antal-Kelemen Ádámot. Cortezt... (Leiner Laura, Szent Johanna Gimi)”

A területi általános iskolában öten említették Colleen Hoover könyveit, négy hetedikes és egy nyolcadikos lány. Mindannyiuk szülei felsőfokú végzettségűek, s mindegyikük házikönyvtárának nagysága meghaladja a 150 kötetet. Kitűnő, négyes és közepes tanuló is van köztük. Négyen alkalmanként, egyikük rendszeresen olvas idegen nyelven. További említett szerzők: Lerner Laura, Tahereh Mafi, Sarah J. Mass, Rachael Lippincot, Anna Todd. Itt is csupa kortárs női szerzőt olvasnak, viszont itt kevésbé tolnának el a felnőtt tartalmak felé. Egyikük megjegyzése a kötelezők bővítése kapcsán: „Colleen Hoover összes könyvére, mert szerintem azok tanulságosak”. Kérdés lehet, hogy mit jelent ennek a korosztálynak az, hogy tanulságos. Többek között a médiának köszönhetően korán találkoznak, találkozhatnak komoly problémákkal, a felnőtt élet számtalan jelenségével. Részben emiatt is jelen van a kamaszoknál a pszichológiai érdeklődés felerősödése. Az említett könyveket, Colleen Hoover és Rupi Kaur könyveit valóban az internet hatására olvassák a diákok: Colleen Hoover a BookTok könyvek között szerepel, Rupi Kaur az Instagram révén vált ismertté. Mindkét szerző könyveit a Stiblar Erika által leírt irodalmi pedofília eseteinek lehet tekinteni, mikor olyan tartalmú mű kerül az ifjúság kezébe, ami felnőtt olvasók igényeire szabott (Stiblar 2008). Az interjúban a pszichológus éppen a 2011-es szegedi listán is szereplő Darren Shawn ifjúsági horrorsorozatai kapcsán fejt ki ezek káros hatását. „A tizenévesek sem rendelkeznek olyan mértékű rálátással és döntési képességgel, hogy meg tudják védeni magukat a nem megfelelő ingerekkel szemben [...] Kimarad a lényegét jelentő, építő jellegű út, a félelem feloldásának momentumai, az egészségmegőrző és tanító hatás. Erőszakosan azt az érzést sugallják, hogy akár most is, épp veled, bármi megtörténhet, és csakis abban a forgatókönyvben menekülhetsz meg, amit ő felkínál. A fikció világában azt állítja, hogy a valóságról beszél, vagyis hazudik” (Stiblar 2008).

Ezek az állítások Colleen Hoover könyvei kapcsán is megfogalmazhatók. Valamelyik könyves oldalon azt írták, hogy pszichológiai horrorként kellene reklámozni a könyveit, illetve a drámakirálynő jelzőt is kiérdemelte.

Nem csak az a gond, hogy ilyet olvasnak a fiatalok, s felfelé választanak a tanulók, hanem az is, hogy az olvasottak feldolgozására az iskola kevésbé készíti fel őket, a családok pedig esetlegesen tudnak benne segíteni. Egy-egy ilyen könyv feldolgozásához beszélgetések kellenek. Ebben a felsős korosztályban különösen fontos lenne a tanárok, a szülők szerepe és nyitottsága (Hevesi 2022). A kérdőív erre vonatkozó kérdésénél a következő válaszokat kaptuk.

2. diagram a „Szoktál-e az olvasmányaiddról beszélgetni? Kikkel? (többet is megjelölhetsz)” kérdés válaszaiból a szegedi, 2022-es olvasáskutatásban. (N=421)

Látható, hogy a legtöbben nem beszélgetnek az olvasmányaikról, akik megteszik, azok elsősorban a barátaikkal, a szüleikkel, testvéreikkel, rokonaikkal teszik. A barátok mellett a család ennek a fóruma. Ha a tanárok is erősebben bekerülnének ebbe a párbeszédbe, akár ezek a po-

puláris irodalmak is kiindulópontok lehetnének, szövegértelmezési, szövegértési és főleg kritikai gondolkodást fejlesztő gyakorlatokhoz. S ez akár járható út lehetne a minőségibb, összetettebb irodalmi művek felé.

A „nem szokott az olvasmányairól beszélgetni” válaszok túlsúlyának egyik magyarázata lehet az is, ha az olvasmány kifejezetten csak a szórakoztatást szolgálja, nem kíván feldolgozást. „A szórakoztató mű nem »nyitott«, hanem maradéktalanul zárt, s ebből eredően – Lukács szóhasználatával élve – nincsen »Utánja«. Bármilyen erősek is a mű által keltett emóciók olvasás közben, intenzitásuk szinte a nullára csökken a befogadás után” (Simon 1990: 49).

A szegedi 2022-es olvasáskutatás kedvenc könyveket tartalmazó listája sokat változott az előző, a 2011-es kutatás óta. Egyfajta egyensúlyi helyzet állt be, a kieső szerzők által képviselt műfajok más szerzők révén ugyanúgy részei a listának. Bekerültek a kötelező irodalmakból is művek, maradtak benne klasszikusok és a legfrissebb nemzetközi trendekhez tartozó szerzők is megjelentek.

1. kép Kedvenc könyvek szerzői generációk szerint. (Szeged, 2022. felső tagozat)

Ha generációs szempontból nézzük, akkor a klasszikus és a kötelező irodalmak szerzői kerülnek egy csoportba: Agatha Christie (1890–1976), Gárdonyi Géza (1863–1922), J. R. R. Tolkien (1892–1973), Molnár Ferenc (1879–1952). A Boomer generációt egyedül Elisabetta Dami képviseli 1958-as születési évével. Az X generáció szerzőinek tábora a legnépesebb: Rick Riordan (1964), J. K. Rowling (1965), Jeff Kinney (1971), Berg Judit (1974), Kisimoto Maszasi (1974), Colleen Hoover (1979). A Z-generációs olvasók zömmel a szüleik, sőt inkább nagyszüleik kor-

osztályának szerzőitől választanak, ennek oka persze a középkorú szerzők könyvpiacra elfoglalt helye is. S megjelennek az Y-generációs szerzők is Leiner Laura (1985) és Rupi Kaur (1992) személyében.

Sokszínű, változatos ez a lista, melynek viszonya a táblázatban szereplő többi könyvlistához, s további szempontok szerinti vizsgálata, mint műfajok, női/férfi szerzők, a kötelezők aránya, kiadók, a művek keletkezési ideje, további publikációk témája.

A huszadik században az egyik legfontosabb információszerezési forma az olvasás volt, a századot záró Z generáció számára ehhez, a nagyobb aktivitást kívánó formához való viszony átalakul. Felerősödnek a tartalomfogyasztás szempontjai, melynek az írók is igyekeznek megfelelni. Hogy milyen tartalmak kerülnek az általános iskolások kezébe, milyen forrásból, erről nyújt látéleket a szegedi olvasáskutatás.

Irodalom

- Alter, A. (2022). How Colleen Hoover Rose to Rule the Best-Seller List. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2022/10/09/books/colleen-hoover.html?smid=url-share> Utolsó letöltés: 2023. 09. 22.
- Bereczki E. (2023). A Z generációs fiatalok durván sok papírkönyvet olvasnak, de egész máshogy. Az interjút készítette Kozics Júlia, *Index*. <https://index.hu/kultur/2023/07/17/konyv-olvasas-olvasasi-szokasok-booktok-z-generacio-fiatalok/> Utolsó letöltés: 2023. 09. 22.
- Bozsó R., Baráthné Hajdu Á., Harkai D., Pajor E., Patkósné Hanesz A. (2011). *Olvasási szokások a tizenévesek körében Szegeden – Kutatási beszámoló*. SZTE JGYPK Felnőttképzési Intézet.
- Bozsó R., Patkósné Hanesz A. (2023). Unalom? Nyugalom? Izgalom? Szegedi gimnazisták olvasási szokásai és azok változásai egy évtized alatt. *Közösségi Kapcsolódások - tanulmányok kultúráról és oktatásról*, 3(2), 29–39.
- Farkas F. (2020). A Múzeumi és könyvtári fejlesztések mindenkinek projekt keretében megvalósult Az én könyvtáram program eredményei. *Könyvtári Figyelő*, 66(3), 437–455.
- Fekete M. (2018). *eIdő, avagy a szabadidő behálózása. Generációs kultúrafogyasztás a digitális korban*. Belvedere könyvek.
- Gombos P., Tóth M., Péterfi R. (2019). Hogyan és mit olvas a digitális generáció – a 2017-es reprezentatív olvasásfelmérés tapasztalatai. *Könyv és Nevelés*, (21)3-4, 12–50.
- Hevesi, T. M. (2022). Szexualitás a népmesékben és a tanteremben. *Közösségi Kapcsolódások – tanulmányok kultúráról és oktatásról*, 2(2), 96–113. DOI:10.14232/kapocs.2022.2.96-113
- K. Németh M., Koller É. (2015). Serdülőkor: normatív krízis vagy deviancia? *Iskolapszichológiai Füzetek*. 33. sz. ELTE Eötvös Kiadó.
- Kovács L. (2020). Az X írónemzedéktől az alfa olvasógenerációig. Rohamos nemzedékváltás – kullogó gyermekirodalom? In: Uő. „Mi közük hozzám?” *Kritikák, töprengések, diagnózisok*. Szeged: JATEPress Kiadó. 345–351.
- Könyvmolyképző – avagy a pöttyök/jelzések jelentése*. <http://szyszzyy.blogspot.com/2016/11/konyvmolykepzo-avagy-pottyokjelzesek.html> Utolsó letöltés: 2023. 09. 22.
- Mannheim K. (1928). Das Problem der Generationen. *Kölner Vierteljahreshefte für Soziologie*, 7. 157–185. Magyarul: (2000): A nemzedékek problémája. In: Uő. *Tudásszociológiai tanulmányok*. Budapest: Osiris Kiadó, 201–255.
- Mészöly Á. (2021). *A Pál utcai fiúk. Rajongói kézikönyv*. Móra.
- Nagy Á. (2020). *A Pál utcai küldetés. Mentsük meg Ernőt!* Athenaeum.
- Péley B. (2002). *Rítus és történet*. Új Mandátum.
- Simon Z. (1990). *Az irodalom peremvidéke*. Múzsák.
- Steigervald K. (2020). *Generációk harca – hogyan értsük meg egymást?* Partvonal.
- Stiblar E. (2008) Átitatva az időtlenséggel. interjú. *Demokrata*, (10)29 <https://demokrata.hu/kultura/atitavva-az-idotlenseggel-76964/> Utolsó letöltés: 2023. 09. 22.
- Stilton, G. (2023). *A Pál utcai fiúk*. Kolibri.
- Szirmai É., Árgilán V. S. (2023). Olvasás a képernyőn? Új eszközök, új szokások a digitális korban. *Közösségi Kapcsolódások – tanulmányok kultúráról és oktatásról*, 2(2), 35–48. DOI:10.14232/kapocs.2022.2.35-48
- Tóth M. (2020). A 3-18 év közötti hazai lakosság olvasási és könyvtárhasználati szokásai 2019-ben. In: „Az én könyvtáram” program. *Módszertani mozaikok. Kutatások és válogatott tanulmányok gyűjteménye*. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. 318–360.

Hevesi Tímea Mária

SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

ORCID:0000-0002-2727-8200

"... a vízben kell elmerítenem majd feloldanom a verset"

Haiku értelmezés középiskolásoknál

Absztrakt

Az absztrakt gondolkodás szintje nagymértékben összefügg a tanulmányi eredménnyel. A magas absztrakt gondolkodási szint alapján jó eredmények várhatóak a matematika és a természettudományok területein (Shayer 1999; Nurjannah, Kusnandi 2020). Az absztrakció folyamatát tekintik a számítástechnikai gondolkodás magjának (Zehetmeier et al. 2019). Az absztrakt gondolkodással rendelkező tanulók képesek deduktív és induktív módon gondolkodni, tudják elemezni a lehetőségeket és jól hasznosítják az absztrakt gondolatokat (Velasquez 2013). Magas fokú absztrakcióval jár a szimbólumok értelmezése (Kapitány, Kapitány 2020). Szepes (2014) úgy véli, hogy a haiku műfajban írt költeményben a verset éppen szimbolikus képi jellege teszi műfajilag haikuvá, amikor a vers érzékileg észlelhető képi síkja mögött meghúzódik egy átvitt, gondolati sík is.

Kutatásunkban az absztrakt gondolkodást vizsgáljuk középiskolás fiatalok haiku értelmezései alapján. Fodor Ákos Elkészítési javaslat című, haiku műfajban írt költeményében a víz szimbólumának értelmezését elemezzük három szegedi gimnáziumban tanuló 449 középiskolás válasza nyomán. Vizsgálatunkat a témában végzett, a KAPOCS Kutatócsoport 2022-es olvasáskutatásának adatai alapján végezzük el.

Arra keressük a választ, hogy a középiskolás tanulók milyen típusú és mennyiségű elvont fogalmat használtak a víz szimbólumának az értelmezésénél? Az elvont fogalmak használatának gyakorisága kapcsolatban van-e könyvolvasási szokásaikkal?

Kulcsszavak: absztrakt gondolkodás, haiku, szimbólum, középiskolás tanulók, olvasási szokás

Abstract

"... I must submerge the poem in water and then dissolve it"

Haiku interpretation for high school students

The level of abstract thinking is highly correlated with academic performance. A high level of abstract thinking can lead to good academic results in mathematics and science (Shayer 1999; Nurjannah, Kusnandi 2020). The process of abstraction is considered the core of computational thinking (Zehetmeier et al. 2019). Students with abstract thinking are able to think deductively and inductively, can analyse possibilities and make good use of abstract ideas (Velasquez 2013). A high degree of abstraction is involved in the interpretation of symbols (Kapitány, Kapitány 2020). Szepes (2014) argues that it is precisely the symbolic imagery of a poem written in the haiku genre that makes it a haiku genre, when a figurative, thoughtful plane is hidden behind the poem's perceptual imagery.

In our research, we investigate abstract thinking based on the interpretations of haiku by young high school students. We analyse the interpretation of the symbol of water in Ákos Fodor's poem „Preparation Proposal”, written in haiku, based on the responses of 449 secondary school students from three secondary schools in Szeged.

Our analysis is based on data from the KAPOCS Research Group's 2022 reading survey.

We are looking for answers to the question: what type and amount of abstract concepts did secondary school students use to interpret the symbol of water? Is the frequency of abstract concept use related to their book reading habits?

Keywords: abstract thinking, reading habits, haiku, symbol, high school students

„Számomra a haiku lényege a megfigyelés múltó pillanatában rejlik, egy olyan élményben, amely mégis elindít egy bizonyos gondolatfolyamatot.”
(Erika Schwalm)¹

Bevezetés

A kelet-közép európai műszaki felsőoktatásban bizonyos szakokon a lemorzsolódás mértéke, főleg a reáltárgyak vonatkozásában igen magas, aminek a háttérben a hallgatók igen eltérő fejlettségi színvonalú absztrakt gondolkodása áll. A lemorzsolódás azt a folyamatot jelenti, melynek következtében a fiatal az oktatási rendszert végzettség hiányában hagyja el. A lemorzsolódásban élen járnak a matematika és a természettudományos tantárgyak. Ezen tárgyak tanulásában fontos szerepet játszik az absztrakt gondolkodási kompetencia (Tóth, Horváth 2019: 68). Az absztrakció elvonatkoztatást jelent, elkülönítést a lényeges és lényegtelen jellemzőknek, melynek során a lényegesek kiemelése és a lényegtelenek figyelmen kívül hagyása történik meg. Az absztrakciót, vagyis a megkülönböztetést a gondolkodási műveletek egyikeként értelmezhetjük (Lestyán, Szabóné 2019). Többféle nézőpont létezik az absztrakt gondolkodás értelmezésével kapcsolatban. Kutatásunkban Tóth Péter és Horváth Kinga (2019) megfogalmazása alapján az absztrakt gondolkodást az emberi megismerés egyik fontos módjaként értelmezzük, mely által képesek vagyunk bonyolult, elvont dolgokból kiemelni a lényegét, felismerni az összefüggéseket. Úgy vélik, hogy az „absztrakt gondolkodás fontos szerepet játszik a következtetések levonásában, az ítéletalkotásban, a törvények és törvényszerűségek felismerésében, vagyis a logikus gondolkodásban, továbbá a fogalomalkotásban is” (Tóth, Horváth 2019: 67). A magas absztrakt gondolkodási szint alapján jó eredmények várhatóak a matematika és a természettudományok területein (Shayer 1999; Nurjannah, Kusnandi 2020). Az absztrakció folyamatát tekintik a számítástechnikai gondolkodás magjának (Zehetmeier et al. 2019). Az absztrakt gondolkodás képessége összefügg azzal a képességgel, hogy a tanultakat egyik kontextusból a másikba átültetni lehessen (Darwish 2014). Az absztrakt gondolkodással rendelkező tanulók képesek deduktív és induktív módon gondolkodni, tudják elemezni a lehetőségeket és jól hasznosítják az absztrakt gondolatokat (Velasquez 2013). Az agyi képalkotó vizsgálatok arról tanúskodnak, hogy a serdülőkor a folyamatos idegi fejlődés időszakát jelenti, s 16–17 éves korra érik el a tanulók az elvont (absztrakt) érvelési szintet (Tóth, Horváth 2019: 67).

Az absztrakt gondolkodási kompetencia fogalmának megközelítéséhez Chomsky (1995) felfedezését vesszük alapul, aki az általa megkülönböztetett nyelvi kompetencia és nyelvi performancia nyomán új szemléletmódot vezetett be a pszichológiában. Chomsky a kompetenciát, mint a viselkedés belső feltételrendszerét nevezi meg, s erre alapozva tanulmányunkban az absztrakt gondolkodási kompetencia alatt az absztrakt gondolkodást szervező, a cél eléréséhez szükséges elemeket aktiváló rendszert értjük.

Tanulmányunk középpontjába az absztrakt gondolkodási kompetencia vizsgálatát helyezzük. Az SZTE JGYPK SZFTI Művelődéstudományi Tanszékén 2020 májusában megalakult KAPOCS (Kultúra-Könyvtár-Közösség, Andragógia, Pedagógia, Oktatás) Kutatócsoporton belül működő Kultúrakutató Műhely keretében 2022-ben olvasáskutatást végeztünk. Ennek a kutatásnak már volt egy előzménye intézetünkben. 2011-ben a Szegedi Tudományegyetem Juhász

¹ Verhart, M. (2007). The Essence of Haiku as Perceived by Western Haijin. *Modern Haiku*, 38(2). <https://www.modernhaiku.org/essays/VerhartEssentialHaiku.html> Utolsó letöltés: 2023. 08. 14.

Gyula Pedagógusképző Kar Művelődéstudományi Intézetében valósult meg egy olvasáskutatás, mely a szegedi felső tagozatosok és a középiskolások olvasási szokásait vizsgálta két-két általános és középfokú oktatási intézményben, egy gyakorló iskola és egy területi intézmény vonatkozásában (Bozsó et al. 2011). Jelen tanulmány a 2022-ben megvalósult olvasáskutatás adatainak elemzése alapján készült. Az olvasáskutatás során 10-14 éves, illetve 14-18 éves tanulók számára külön kérdőívet szerkesztettünk, figyelembe véve az életkori sajátosságokat. Vizsgálatunkban a 14-18 éves tanulónak készült kérdőív egyes adatait elemezzük. 41 kérdésből állt a kérdőív, s kutatásunkban ezen kérdőív két kérdésére a középiskolás tanulók által adott válaszokat tanulmányozzuk. Ebből is látható, hogy a kis mennyiségű kérdésre adott válaszok alapján kinyerhető adatok elemzése alapján levonható következtetéseket – a nem véletlenszerű mintavételi technika alkalmazásából is adódóan – nem lehet általánosítani a populáció egészére.

Kutatásunk célja az absztrakció megjelenésének vizsgálata a középiskolás tanulók gondolkodásában és a könyvolvasási szokások kapcsolatának elemzése az absztrakciók alkalmazására vonatkozóan. Mivel a szimbólumok értelmezése magas fokú absztrakcióval jár (Kapitány, Kapitány 2020), kutatásunkban egy haiku költemény segítségével vizsgáljuk meg a középiskolás tanulók absztrakt gondolkodását. Kutatásunkban arra keressük a választ, hogy a középiskolás tanulók mennyi és milyen típusú elvont fogalmat használtak a víz szimbólumának az értelmezésénél? Az elvont fogalmak használatának gyakorisága kapcsolatban van-e könyvolvasási szokásaikkal? Kutatásunk módszere online kérdőíves kutatás, melyben 449 szegedi középiskolás tanulónak nyílt kérdés formájában („Mit jelent számodra a víz ebben a haikuban?”) feltett kérdésünkre adott válaszait elemezzük kvantitatív elemzés és kvalitatív tartalomelemzés módszerével. Ezt követően a könyvolvasás gyakoriságára vonatkozó kérdésre adott válaszok elemzése történik meg az előzőekben idézett kérdéshez kapcsolódva kvantitatív módszerrel (kereszt-tábla elemzéssel).

A KAPOCS Kutatócsoport által végzett olvasáskutatásról már megjelentek tanulmányok (Bozsó, Patkósné Hanesz, Urbanik 2022; Szirmai, Árgilán 2022), melyek az olvasáskutatás különböző aspektusait vizsgálják (pl. a tizenévesek médiahasználatának jellemzői, a digitális kor új olvasási szokásai). Jelen tanulmány az olvasáskutatás egyes eredményeit az absztrakt gondolkodással kapcsolatban elemzi.

Az absztrakt gondolkodási kompetencia megközelítése

Az absztrakció több típusú gondolkodással is megközelíthető, leírható, s fontos jellemzőjeként jelenik meg az összefüggések, a lényeges elemek meglátása, kiemelése. Filozófiai megközelítés szerint az absztrakció nem összehasonlítás, hanem megvilágosítás: az arisztotelészi absztrakció nem fosztja ki, hanem világosabbá, teljesebbé teszi a képzeteket. Arisztotelész úgy gondolta, hogy az absztrakció segítségével közvetlenül felfogható a dolgok lényege, belátható, hogy mi az ember, mi a lélek, mi az élet (Nyíri 1973: 94). Filozófiai szempontból az absztrakciónak szerepe van a minket körülvevő jelenségek komplexebb megközelítésében, megértésében. Adey és Csapó (2012) szerint a holisztikus gondolkodás célja a teljes, komplex „képre” alapozott konklúzió kialakítása, amikor a részletek kevesebb figyelmet kapnak. A konklúzió kialakítása, mely visszahat az egyén gondolkodására, életére az absztrakt gondolkodási kompetencia legfontosabb eredménye. Kutatásunkban az absztrakt gondolkodási kompetencia vizsgálatát az analógiákat alkalmazó gondolkodás, az absztrakt gondolkodás és a divergens (kreatív) gondolkodás lehetőségei felől közelítjük meg.

Absztrakció és gondolkodás

A gondolkodáshoz kapcsolódóan a következőkben részletesebben kifejtjük az absztrakt gondolkodási kompetencia megközelítési módjait.

Az *analógiákat alkalmazó gondolkodás* során a fontosabb absztrakciók közül a következők kerülnek kiemelésre: dolog, tulajdonság és viszony. Kanczné és Csehiová (2018) úgy véli, hogy a legáltalánosabb gondolkodási műveletek ezek egymásba való átalakítására irányulnak, ugyanis a dolognak tulajdonságai vannak, és e tulajdonságok alapján lehet a dolgok között viszonyt felállítani. Az analogikus következtetésnek, az analógiákat alkalmazó gondolkodásnak

meglátásuk szerint az képezi az alapját, hogy ugyanaz a viszony, illetve ugyanaz a tulajdonság különböző dolgokban is előfordulhat.

Az *absztrakt gondolkodásnak* fontos szerepe van a következtetések levonásában, az ítéletalkotásban, a törvények és törvényszerűségek felismerésében, vagyis a logikus gondolkodásban, továbbá a fogalomalkotásban (Tóth, Horváth 2019: 67).

A *divergens (kreatív) gondolkodás* alkalmával a kreativitás, a gondolkodás könnyedsége, minél több ötlet felvetésének a lehetősége, új szempontok, módszerek figyelembevétele, eredetiség, problémaérzék kerülnek az előtérbe. A feladatok megoldásánál jellemző a többirányú gondolkodás, melynek során az alany számos lehetőséget megvizsgál, számba vesz, mérleget (Tóth, Horváth 2019: 69). Moustakas (1967) szerint a kreativitás absztrakció.

A gondolkodás, az absztrakció és az olvasás kapcsolatáról érdekes elméleti megközelítéseket olvashatunk. Csépe (2014) szerint a kognitív architektúra egészét tekintve az olvasás metakognitív elméletei az értő olvasás feltételeinek felsorolásánál a következőket jelölik meg: „(a) a rész és egész viszonyának osztályozáson és szakaszokra bontáson keresztül vezető megalkotását, (b) az ok-okozat összevetését és meghatározását, (c) s ezekre építve az összegzést, a hipotézisalkotást, a predikciót, a rész- és végkövetkeztetést” (Csépe 2014: 359). Az olvasás során a gondolkodási folyamatokban jelentős szerepet kap a lényeges dolgok különválasztása a lényegtelenről, az összefüggések felismerése és mindezekből a konklúzió levonása.

Olvasás és megértés

A kognitív szemléletű olvasásfogalom szerint az olvasó – a hagyományos koncepcióktól eltérően – aktív teremtője a jelentésnek, ugyanis a jelentés a szöveg, a szövegalkotó és az olvasó együttműködésének az eredménye. Fordulatot jelentett az olvasás–szövegértés kutatásában a felülről vezérelt vagy koncepcióvezérelt (top-down) kognitív modellek alkalmazása. Ezek a modellek abból indultak ki, hogy az olvasás elsajátítása a nyelvelsajátításhoz hasonlóan megy végbe. Sejtes (2020) összefoglalója szerint az olvasást – Goodman által Chomsky nyelvelméletére építve – „a beszédprodukciónhoz, beszédértéshez hasonlóan aktív folyamatnak tartották, melynek során az olvasó nyelvi kompetenciája segítségével tudatának a mélyéről szemantikai asszociációk működtetésével hozza létre a mondatok jelentését” (Sejtes 2020: 86). Chomsky az olvasást pszicholingvisztikai kitalálós játékként értelmezte (Goodman 1967: 126). Goodman tranzakciós-pszicholingvisztikai (top-down) modellje szerint a szöveg jelentésének megértéséhez szükséges a gyakorlott olvasó tapasztalataiból épített nyelvhasználati tudás, valamint a befogadó és az alkotó interakciójában megvalósuló tranzaktív kapcsolat. A módszer szerint az olvasáselsajátítási folyamat azon alapul, hogy a tanulóknak képek alapján kell kitalálni a szöveg értelmét (Sejtes 2020).

A képek elvontabb és konkrét formában is megjelenhetnek az olvasás és értelmezés folyamatában. A szimbolikus tartalmakkal rendelkező szövegekben (pl. költemények) sok képi/képszerű megjelenítéssel találkozunk. Napjainkban megfigyelhető a képek konkrét megjelenési formája az olvasott szövegekben. Az Alfa és a Z-generáció tagjai számára a konkrét rövidítések, képek, jelek (pl. smiley) olyan újfajta kifejezési módok, melyek – legfőképp – ezen generáció tagjainak a mindennapjaiban, az általuk írt és olvasott szövegekben egyre nagyobb helyet foglalnak el. A képekkel érzéseket, gondolatokat is ki lehet fejezni, melyek kiegészítik, s egyre gyakrabban helyettesítik az írott szöveget. Piercy (2018) úgy véli, hogy a közösségi oldalak mind gyakoribb használata által egyre elfogadottabbá váltak a praktikus rövidítések, hangulatjelek és egyéb egyértelműen értelmezhető szimbólumok, emoji ikonok használatai (pl.: @, &, ☺, ☻). Mindezek azt eredményezhetik a jövőben, hogy az univerzálisan értelmezhető jelek és szimbólumok is egyre inkább részét képezik az olvasott szövegnek, és ezen jelek és szimbólumok számának megnövekedése egyrészt elkerülhetetlenné, másrészt elengedhetetlen tartozékaivá is válnak a mindennapos kommunikációnak.

Olvasási szokások

Az olvasásról való gondolkodáshoz szorosan hozzátartozik az olvasási szokások megismerése is. Az olvasási szokások vizsgálatánál több tényezőt szükséges tanulmányozni. Egyrészt „menyniségi” megközelítést alkalmazva elemezni kell, hogy mennyien és mennyit olvasnak, vala-

mint hogy milyen gyakorisággal, rendszerességgel teszik ezt. Másrészt megvizsgálják az olvasás „minőségét” is, hogy az emberek mit, milyen témájú könyveket, újságokat, online tartalmakat stb. olvasnak (Gyenes 2005: 12). Gyenes (2005) szerint különösen fontos a 6–14 év közötti korosztály olvasási szokásainak a vizsgálata, mert a gyerekek ebben az életszakaszban ismerkednek az olvasással, s véleménye szerint „feltételezhetően az olvasáshoz, könyvekhez fűződő kapcsolatuk, annak szorossága, minősége ekkor formálódik a legjelentősebb mértékben, alapvetően meghatározva a későbbi attitűdöket és olvasási gyakorlatot” (Gyenes 2005: 14).

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár részvételével a *Múzeumi és könyvtári fejlesztések mindenkinek* című programon belül, *Az én könyvtáram* címen egy országos hatókörű könyvtári projekt valósult meg². Ennek keretében két alkalommal – 2017-ben és 2019-ben – országos reprezentatív kutatást végeztek a hazai 3 és 18 év közötti lakosság olvasási és könyvtárhasználati szokásairól (Tóth 2020: 5). Arra a következtetésre jutottak, hogy a gyerekek szabadidős tevékenységét továbbra is meghatározzák a számítógép és a televízió képernyője előtt töltött órák. A számítógépezés gyakoriságának növekedése mellett radikálisan csökkent az olvasásra fordított idő. Kiváltképp a könyvek olvasása szorult vissza függetlenül attól, hogy nyomtatott vagy elektronikus formátumról beszélünk. A válaszokból egyértelműen az is kitűnt, hogy ebben a két éves időintervallumban nőtt a semmit sem olvasók aránya a 3-18 év közötti korosztály körében (Tóth 2020: 70).

Az olvasási szokások vizsgálatához kapcsolódóan a KAPOCS Kutatócsoport 2022-ben végzett olvasáskutatásának részét képezte egy haiku műfajban megírt költemény értelmezése is. Kutatásunkban az absztrakt gondolkodási kompetencia vizsgálatához használjuk fel a haiku értelmezésére vonatkozó adatainkat.

A haiku és az absztrakció

A 17. századi japán költészetből eredeztethető haiku fogalmi meghatározása nagyon nehéz. 2000-ben, amikor Robert Spiess felszólította a haiku 11 vezető gondolkodóját, hogy nyújtsák be a haiku fogalmának meghatározását, akkor nagyon eltérő meghatározások születtek (Trumbull 2023). Trumbull (2023) ezért a haiku meghatározást 12 dimenziót alkalmazva közelítette meg. Szerinte a haikut vizsgálni szükséges (1) költészetként; (2) létrejöttének helyeként (Japán), a többi nyelv és kultúra számára való megfelelése szerint; (3) a japán és a nyugati esztétika és poétika alkalmazási lehetőségeként; (4) az Univerzumhoz való viszonyában; (5) objektív és szubjektív nézőpontból; (6) formai szempontból; (7) nyelvezete alapján; (8) témái szerint (természet és ember); (9) kontextusban; (10) tárgyában (tradíciók és új területek); (11) időbeliségében (egy valós pillanat megragadása, illetve nem időhöz kötött); (12) közönsége szerint (közösségnek, illetve önkifejezésnek). Takefuji (2017) a haiku értelmezéseket vizsgálta meg Nishida és Suzuki japán filozófusok gondolatrendszerében. Szerintük a világegyetemet és a tudattalan világot fejezi ki a haiku, absztrakciót használva az érzések és a gondolatok kifejezésére. Takefuji úgy véli, hogy a rövid szótagok alkalmazása javíthatja a kommunikációt, mert segítheti az elvontabb gondolatok kifejezését. Szepes (2014) meglátása szerint a haiku műfajban írt költeményben a verset éppen szimbolikus képi jellege teszi műfajilag haikuvá, amikor a vers érzékileg észlelhető képi síkja mögött meghúzódik egy átvitt, gondolati sík is.

Az absztrakció jelenlétét jól példázzák költők haiku-meghatározásai is. Verhart (2007) különböző nemzetiségű, haiku műfajban alkotó költőket kért meg arra, hogy definiálják a haikut. A válaszokat három kategóriába sorolta: leíró jellegű, intuitív és szimbolikus meghatározások. Néhányat idézünk a definíciókból³:

² A „Múzeumi és könyvtári fejlesztések mindenkinek” című program, <http://www.azenkonyvtaram.hu/projektinformaciok> Utolsó letöltés: 2023. 10. 01.

³ Verhart, Max (2007). The Essence of Haiku as Perceived by Western Haijin. *Modern Haiku*, 38(2). <https://www.modernhaiku.org/essays/VerhartEssentialHaiku.html> Utolsó letöltés: 2023. 08. 14.

Leíró jellegű meghatározások

„A haiku az abszolút költészet modellje, egy szabad ritmusú, 5-7-5 móraban⁴ ... megfogalmazott monopoéma, a változó világot tükröző benyomások lakonikus kifejezése” (Ginka Biliarska).

„A haiku egy lélegzetvételnyi hosszúságú vers, amely a létezés misztériumába való betekintés egy pillanatát írja le két vagy három érzéki kép kombinálásával, amelyek közül az egyik mindig a természetből származik” (George Swede).

Intuitív megközelítések

„Számomra a haiku lényege a megfigyelés múlt pillanatában rejlik, egy olyan élményben, amely mégis elindít egy bizonyos gondolatfolyamatot. A haiku lehetővé teszi számomra, hogy megragadjam az inspirációimat, egyszerre hagyva el belső világomat és bízva azt a megfogalmazás mesterségére, hogy valami meglepően újat alkossak, kiaknázva ezzel kreativitásom lehetőségeit” (Erika Schwalm).

„Az én haiku-formulám: ez a négy évszak, összeolvadva az intuíció és a tudat, az érzelem és az előérzet villámló repülésében” (Vasile Spinei).

Szimbolikus meghatározások

„A haiku az (egyetlen helyes) válasz a következő zen koanra⁵: Nem tudod szavakkal kifejezni a tapasztalataidat, és éppen ezt kell tenned. Mi hát; beszélj, beszélj!” (Vladimir Devidé).

„egy rövid randevú
a parfüm illatával
»Örökkévalóság«” (Alenka Zorman)

A haiku megközelítésekben közös, hogy értelmezésénél több értelmezési sík létezik, s alapvetően egy átvitt, gondolati sík közvetítése jellemzi. A továbbiakban ismertetjük az absztrakt gondolkodási kompetenciával kapcsolatos vizsgálatunkat. Kutatásunkban egy haiku költemény segítségével vizsgáljuk meg a középiskolás tanulók absztrakt gondolkodását.

A kutatás leírása

Kutatásunk célja az absztrakció megjelenésének vizsgálata a középiskolás tanulók gondolkodásában és a könyvolvasási szokások kapcsolatának elemzése az absztrakciók alkalmazására vonatkozóan. Kutatásunkban arra a kérdésre keressük a választ, hogy a középiskolás tanulók mennyire és milyen típusú elvont fogalmat használtak a víz mint szimbólum értelmezésénél, illetve az elvont fogalmak használatának gyakorisága kapcsolatban van-e könyvolvasási szokásaikkal?

A vizsgálataink alapsokaságát a McCrindle-féle generációelmélet alapján a Z generáció alapján leírható középiskolás tanulók jelentik, akik 2022-ben a 14–18 éves korosztály tagjai (Bozsó et al. 2022). Mintánkban három szegedi középiskola (gimnáziumok) tanulói szerepelnek, akik 9-12. osztályosok (az iskolák kódolt jelzései: A, B, C).

Az analógiákat alkalmazó és az absztrakt gondolkodás vizsgálata során a minta elemszáma: 449 fő; a kreatív gondolkodás és a könyvolvasás gyakorisága közötti kapcsolat vizsgálatánál a

⁴ A mora az időmértékes verselésben a szótagok időtartam-alapegysége. Egy verstani értelemben véve rövid szótag időtartama egy mora, egy hosszú szótagé két mora. <https://lexiq.hu/mora> Utolsó letöltés: 2023. 11. 24.

⁵ A Zen koan jelentése: „A Zen koan egy fajta paradox fejtörő, melynek teljes megoldása egyenértékű a megvilágosodással. A koan örültsége elengedhetetlen. Nem olyan, mint egy intellektuális kérdés, mint például az, hogy 'Mi az élet értelme?' Éppen ellenkezőleg, a célja az, hogy összezavarja az értelmet, megállásra bírja a nyughatatlan elmét, hogy eljusson annak tudattalan forrásáig” <https://www.fi-losz.hu/konyvreszletek/zen-koan-az-orult-fejtoro/> Utolsó letöltés: 2023. 11. 25.

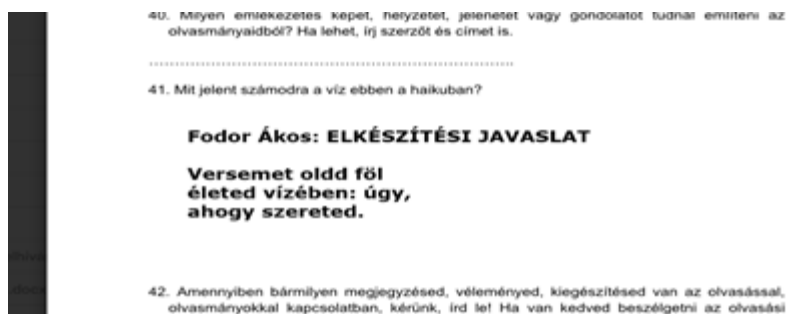
minta elemszáma: 447 fő. Az eltérő elemszámok indoklása az alábbiakban, a részletes leírásnál olvasható. A mintavételi technika kutatásunkban nem véletlenszerű (*non probability sample*) mintavételi forma (egyszerűen elérhető alanyok módszere). Ezen mintavételi technika nem biztosítja a reprezentativitást, így a belőlük levonható következtetések is korlátozottak.

Kutatásunk módszere kérdőíves lekérdezés. A középiskolás tanulók a 41 kérdésből álló online kérdőív két kérdésére adott válaszait elemezzük. Elsőként a nyílt kérdés formájában („Mit jelent számodra a víz ebben a haikuban?”) feltett 41. kérdésünkre (1. ábra) adott válaszokat elemezzük a kvantitatív elemzés és kvalitatív tartalomelemzés módszerével, fő- és részkategóriák meghatározásával. Ezt követően a 13. kérdésnél (2. ábra) a feleletválasztós táblázat első lehetőségének (könyvolvasás) elemzése történik meg a 41. kérdés elemzéseivel kapcsolódóan, kvantitatív elemzéssel, kereszttábla elemzés alkalmazásával. A kereszttábla elemzéseket a kvantifikálható eredmények felhasználásával végezzük el.

A kutatás megvalósítása:

1. Analógiákat alkalmazó gondolkodás vizsgálata (41. kérdés adatainak elemzése): ugyanaz a viszony, illetve ugyanaz a tulajdonság különböző dolgokban is előfordulhat. Emellett az absztrakt gondolkodás vizsgálata: képes-e felismerni a víz szimbólumában megjelenített mintákat. A minta elemszáma: 449 fő.
2. Kreatív (divergens) gondolkodás vizsgálata (a 13. és a 41. kérdés adatainak elemzése): minél több ötlet felvetésének a lehetősége, új szempontok figyelembevétele az olvasási szokások tükrében. A minta elemszáma: 447 fő.

Az analógiákat alkalmazó és az absztrakt gondolkodás vizsgálata során a tanulók válaszait négy fő kategóriába csoportosítottuk. A főkategóriákat a kérdőívben a „Mit jelent számodra a víz ebben a haikuban?” kérdésre adott válaszok alapján határoztuk meg.

1. ábra: Az online kérdőív 41. nyílt kérdése

Forrás: KAPOCS Kutatócsoport, Kérdőív az olvasási szokásokról 2022, Szeged, 14–18 éves korosztály számára

A válaszokban lévő viszony, kötődés alapján neveztük meg a főkategóriákat. A főkategóriákon belül részkategóriákat állapítottunk meg, a víz szimbólumában megjelenített mintákat kategorizálva.

Főkategóriák:

1. Közvetlen tapasztalatokhoz kötődő.
2. Elvont fogalmakhoz kötődő.
3. Hangulati elemhez kötődő.
4. Nem válaszolók típusai.

A négy fő kategória részkategóriái a következők:

1. Közvetlen tapasztalatokhoz kötődő
 - Gondolat, tudás, elme, emlék, élettapasztalat
 - Élet, élet folytonossága, életút, sors, létezés

- Létszükséglet
 - Érzések, érzelem
 - Vér, szív
2. Elvont fogalmakhoz kötődő
- Szabadság, lehetőség, saját értelmezés
 - Életszemlélet, életforma, saját világ, személyiség
 - Lélek
 - Idő
 - Végtelen
3. Hangulati elemhez kötődő
- Oldódás, oldószer, víz
 - Életkedv, élmény, befogadás, boldogság, szeretet, gyönyör
4. Nem-mel válaszolók típusai
- Nem tudom
 - Nem értem
 - Semmit
 - Nem érdekel
 - Nem értelmezhető

A kreatív gondolkodás és a könyvolvasás gyakorisága közötti kapcsolat vizsgálatánál az absztrakciók számát vizsgáltuk meg a könyvolvasás gyakoriságának viszonylatában kereszt-tábla elemzés segítségével. Ennél a vizsgálati szempontnál a kérdőív 41. kérdése mellett a 13. kérdést is elemeztük, a válaszok közötti összefüggéseket vizsgáltuk meg (1. és 2. ábra).

13. Milyen gyakran olvasol a szabadidőben a magad szórakoztatására? (Nem számít bele a tanulás, a kötelező olvasmányok)

		Naponta	Hetente többször	Hetente	Havonta többször	Ritkábban	Soha
1.	Könyvet (bármilyen formában)						

2. ábra: A kérdőív 13. kérdése a könyvolvasás gyakoriságára vonatkozóan
 Forrás: KAPOCS Kutatócsoport, Kérdőív az olvasási szokásokról 2022, Szeged, 14–18 éves korosztály számára

A kreatív gondolkodás és a könyvolvasás gyakorisága közötti összefüggések vizsgálata során két tanuló válaszait nem vettük bele a mintánkban, ugyanis egyikőjük (B iskolából) nem válaszolt a könyvolvasás gyakoriságára vonatkozó 13. kérdésre a kérdőívben. A másik tanuló (A iskolából) sem a könyvolvasás gyakoriságára, sem a víz értelmezésére vonatkozó kérdésre nem válaszolt. Ezért a kreatív gondolkodás és a könyvolvasás gyakorisága közötti kapcsolat vizsgálatánál a minta elemszáma: 447 fő.

Eredmények bemutatása

Az analógiákat alkalmazó és az absztrakt gondolkodás vizsgálata

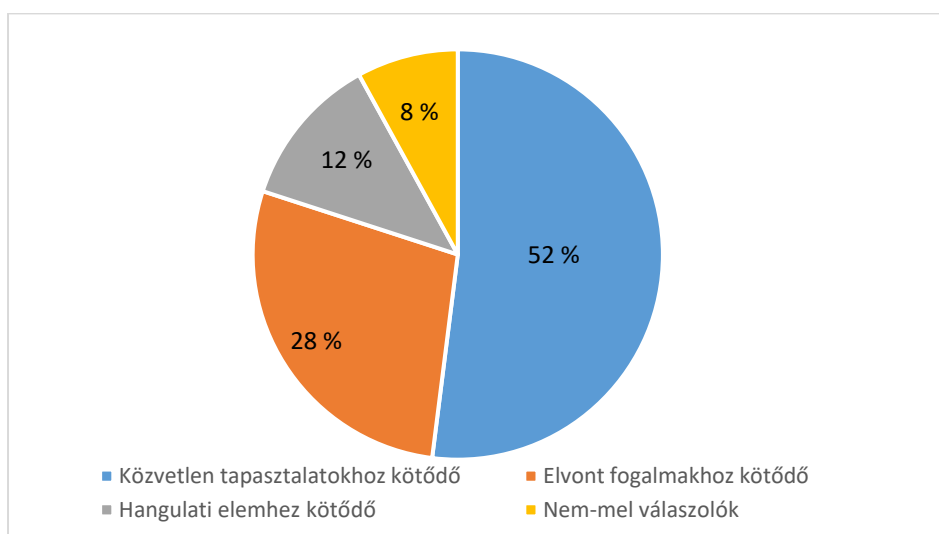
Ezen vizsgálat során főkategóriákat és részkategóriákat határoztunk meg (1. táblázat).

Értelmezések	Iskolák		Alkategóriák	
	A+B+C	%	Összesítés	%
<i>Közvetlen tapasztalatokhoz kötődő</i>				
Gondolat, tudás, elme, emlék, élettapasztalat	88	46	193	52
Élet, élet folytonossága, életút, sors, létezés	79	41		
Létszükséglet	11	6		
Érzések, érzelem	9	5		
Vér, szív	6	3		
<i>Elvont fogalmakhoz kötődő</i>				
Szabadság, lehetőség, saját értelmezés	41	40	104	28
Életszemlélet, életforma, saját világ, személyiség	27	26		
Lélek	19	18		
Idő	15	14		
Végtelen	2	2		
<i>Hangulati elemhez kötődő</i>				
Oldódás, oldószer, víz	23	53	43	12
Életkedv, élmény, befogadás, boldogság, szeretet, gyönyör	20	47		
<i>Nem-mel válaszoló típusai</i>				
„Nem tudom”	14	45	31	8
Nem értem	6	19		
„Semmit”	6	19		
Nem érdekel	3	10		
Nem értelmezhető	2	7		
Összesítve	371	-	371	100

1. táblázat: Az analógiákat alkalmazó és az absztrakt gondolkodás vizsgálatának kategóriái

Az 1. táblázatban minden válaszlehetőséget kategorizáltunk, melyet a tanulók leírtak. Egy tanuló több lehetőséget is felsorolhatott a víz értelmezésére vonatkozóan, ezért több részkategóriába is kerülhetett a válasza. Fontos azonban jelezni, hogy voltak olyan tanulók, akik egyáltalán nem töltötték ki a kérdőívnek ezt a részét. Mindezekből adódóan, a megadott absztrakciók száma nem egyezik meg a minta elemszámával.

A táblázatból látható, hogy a leggyakoribb a közvetlen tapasztalatokhoz kötődő absztrakciók használata. A következő, 3. ábrán szemléltetjük a különböző főkategóriák alkalmazását százalékos eloszlásban.

3. ábra: A főkategóriák szemléltetése
Forrás: saját szerkesztés

Az 1. táblázatból és a 3. ábrából is kitűnik, hogy a vizsgált gimnazista tanulók elsősorban a saját tapasztalataikkal hozták összefüggésbe a víz értelmezését. Az ettől elvontabb absztrakciók 28 %-os arányban jelentek meg a válaszadók között és 12 %-ban olvashatók olyan válaszok, melyek – úgymond – visszahatnak az olvasóra, és az életminőséget javító elemként is értelmezhetők.

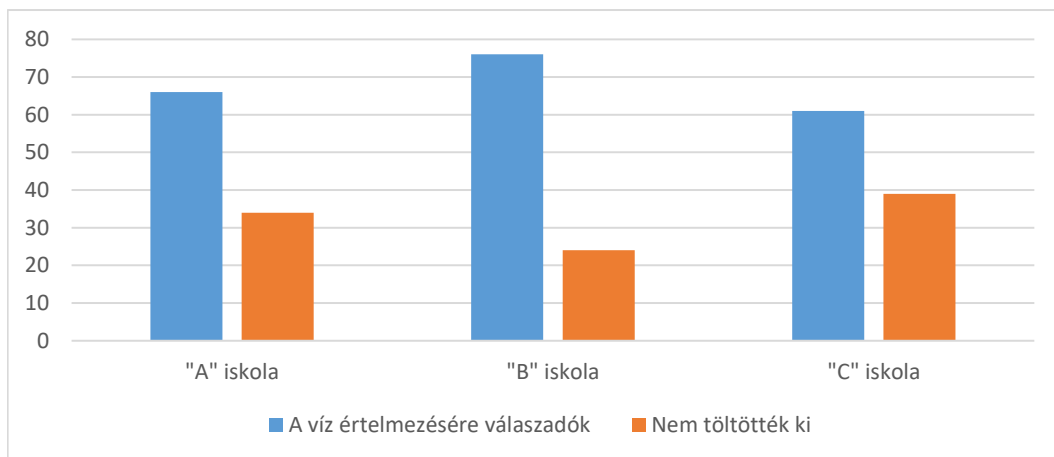
A „Nem-mel válaszolók típusai” kategóriába sorolt válaszokat adó tanulók – akik bármit is jelöltek meg válaszként – abban különböznek azoktól a tanulóktól, akik nem töltötték ki a kérdőívnek ezt a részét, hogy a részkategóriák alapján feltételezhető, hogy a jelzett kategóriába besorolt válaszokat adó tanulók – legalább – elgondolkodtak ezen a kérdésen.

Fontos azonban megvizsgálnunk azt a réteget is, amely egyáltalán nem adott választ a kérdőívnek erre a kérdésre. Megvizsgáltuk ezért a kérdőív víz értelmezésének kérdésére válaszadók és a kérdőív ezen részét nem kitöltők arányait.

Iskolák	A víz értelmezésére válaszadók	Nem töltötték ki	Kérdőívet kitöltők száma	A víz értelmezésének kitöltése (%)	Nem kitöltők százaléka (%)
A iskola	105	53	158	66	34
B iskola	196	62	258	76	24
C iskola	20	13	33	61	39
Összesen	321	128	449	71	29

2. táblázat: A víz értelmezésére választ adó és a kérdőív ezen részét nem kitöltők száma

A három iskolában az értékek közelítenek egymáshoz (4. ábra).

4. ábra: A víz értelmezésére választ adó és a kérdőív ezen részét nem kitöltők száma iskolánként

Forrás: Saját szerkesztés

Az eredmények arra engednek következtetni, hogy a haiku értelmezéshez kapcsolódó absztrakt gondolkodást igénylő feladat megoldása a mintánkban szereplő középiskolás tanulók – átlagosan – 29%-ánál valamilyen okból nehézséget jelent. Ez jelentheti például a következőt: a tanulók kihagyják a számukra több figyelmet kívánó, gondolkodtató feladatokat (2. táblázat és 4. ábra).

A kreatív gondolkodás és a könyvolvasás gyakorisága közötti kapcsolat vizsgálata

A következő összehasonlítás során a kérdőív két kérdését vizsgáltuk meg: (13) Milyen gyakran olvasol a szabadidődben a magad szórakoztatására? [Könyvet (bármilyen formában)] és (41) Mít jelent számodra a víz ebben a haikuban? (3. táblázat)

Könyvolvasás gyakorisága	Víz jelentése a haikuban	Víz jelentése a haikuban	Víz jelentése a haikuban	Összesen
	Egy lehetőséget írtak le (1)	Két lehetőséget írtak le (2)	Három lehetőséget írtak le (3)	
Naponta	42	6	2	50
Hetente többször	50	7	0	57
Hetente	25	5	0	30
Havonta többször	30	5	2	37
Ritkábban	79	15	0	94
Soha	22	1	0	23
Összesen	248	39	4	291

3. táblázat: A középiskolás tanulók víz értelmezéseinek mennyiségi vizsgálata a könyvolvasás gyakoriságának viszonylatában

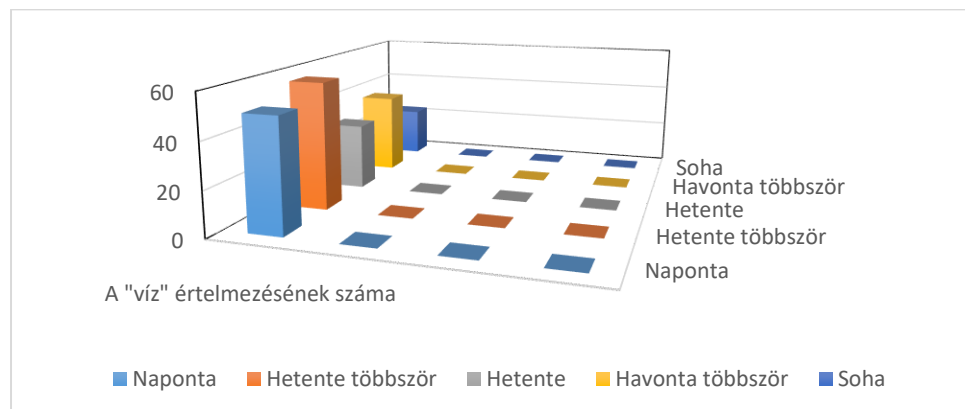
Az eredmények vizsgálata során felmerül, hogy a *Ritkábban* kategóriát a középiskolás tanulók a kutatást végzők szempontjai szerint értelmezték-e? Amennyiben megvizsgáljuk a kérdésfeltevés módját (2. ábra), láthatjuk, hogy a *Ritkábban* kategória értelmezése nem egyértelmű, mert nem jelöli meg pontosan, hogy mihez képest olvas valaki ritkábban könyvet. Ebből adódóan feltételezhető, hogy ezt a kategóriát a tanulók egy része nem a vizsgálatot végzők szempontjai szerint értelmezte, hanem önállóan értelmezték ezt a kategóriát, vélhetően az általános olvasási szokás-saikhoz viszonyítva. A kérdésfeltevés tehát a következőképpen jelenhetett meg a tanulók egy részének az értelmezésében: Ritkábban olvasol könyvet a szabadidődben a magad szórakoztatásáért?

Amennyiben feltételezzük, hogy az *Ritkábban* kategóriát nem a vizsgálatvezetők fogalmai szerint – azaz nem a havinál ritkább kategóriaként – értelmezték, és a hibás értelmezés miatt kivesszük az értékelhető adatok közül, a következő eredményre jutunk:

Könyvolvasás gyakorisága	Víz jelentése a haikuban	Víz jelentése a haikuban	Víz jelentése a haikuban	Összesen
	Egy lehetőséget írtak le (1)	Két lehetőséget írtak le (2)	Három lehetőséget írtak le (3)	
Naponta	42	6	2	50
Hetente többször	50	7	0	57
Hetente	25	5	0	30
Havonta többször	30	5	2	37
Soha	22	1	0	23
Összesen	169	24	4	197

4. táblázat: Korrigált táblázat a középiskolás tanulók víz értelmezéseinek mennyisége és a könyvolvasás gyakorisága közötti kapcsolat vizsgálatánál

Az összesített eredményeket a következő diagramon ábrázoljuk (5. ábra):

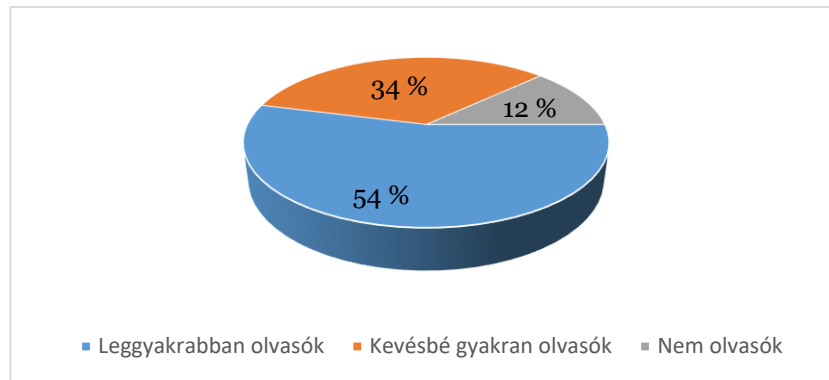
5. ábra: Korrigált adatok alapján a középiskolás tanulók víz értelmezéseinek mennyiségi ábrázolása a könyvolvasás gyakoriságának viszonylatában

Forrás: Saját szerkesztés

A 4. táblázatból és a 5. ábrából kitűnik, hogy a víz értelmezés mennyisége magasabb arányú a leggyakrabban olvasók körében (*Naponta, Hetente többször*) az ezt követő, kevésbé gyakran olvasók csoportjához (*Hetente, Havonta többször*) képest. S ez utóbbi csoporthoz képest is kevésbé gyakran értelmezték a víz jelentését a könyvet soha nem olvasók. Ha az előzőekben leírtak alapján összevonjuk a válaszadókat, akkor elgondolkodtató arányokat láthatunk az absztrakciók számának vizsgálatakor (5. táblázat és 6. ábra).

Könyv olvasás gyakorisága	Gyakoriság alapján új csoportok képzése a könyv olvasásra vonatkozóan	Víz jelentése a haikuban Leírt értelmezési lehetőségek száma	Százalékos megoszlás (%)
Naponta	Leggyakrabban olvasók	107	54
Hetente többször			
Hetente	Kevésbé gyakran olvasók	67	34
Havonta többször			
Soha	Nem olvasók	23	12
Összesen	-	197	100

5. táblázat: Absztrakciók számának vizsgálata a könyv olvasás gyakoriságának tükrében

6. ábra: Absztrakciók számának arányai a könyv olvasás gyakoriságára vonatkozóan
Forrás: Saját szerkesztés

Az 6. ábrán látható, hogy a leggyakrabban olvasók körében a legmagasabb az absztrakciós lehetőségek száma a haiku műfajban írt költeményben a víz értelmezésénél.

A *Ritkábban* kategória vizsgálata is adhat számunkra fontos információkat, ám az ezen adatokból levont következtetések csak nagyon feltételesek lehetnek. A *Ritkábban* kategória utalhat arra, hogy nem alakultak még ki a könyv olvasási szokásai annak a tanulónak, aki ezt a válaszlehetőséget jelölte be. A továbbiakban, amikor jelen kutatásunkban az olvasási szokásokra utalunk, a könyv olvasási szokásokat értjük az *olvasási szokások* kifejezés alatt. Feltételezzük, hogy aki meg tudott határozni rendszerességet, gyakoriságot a könyv olvasására vonatkozóan (*Naponta, Hetente többször, Hetente, Havonta többször*) a kérdőív kitöltése során, annak már kialakultak az olvasási szokásai. Azok a tanulók, akiknek a válaszaik nem erre utalnak (*Ritkábban, Soha*), feltételezhetően nem rendelkeznek még kialakult olvasási szokásokkal. A következő táblázatban erre a feltevésre alapozva csoportosítottuk az olvasási szokásokkal rendelkező és nem rendelkező tanulókat (6. táblázat).

Olvasási szokásai feltételezhetően még nem alakultak ki a haikus kérdésre válaszolók 40%-ának. A *Ritkábban* kategóriát kitöltőknek 32 %-a válaszolt a víz értelmezéséről szóló kérdésre (6. táblázat). Ez azt jelzi, hogy az absztrakt gondolkodást feltételezhetően más területekről tanulták meg.

A következőkben megvizsgáljuk, hogy milyenek az olvasási szokásai azoknak a tanulóknak, akik nem töltötték ki a víz értelmezésére vonatkozó 13. kérdésünket (7. táblázat).

Könyvolvasás gyakorisága	Víz jelentése a haikuban Leírt értelmezési lehetőségek száma	Százalékos eloszlás (%)	Olvasási szokás arányai a víz értelmezését kitöltőknél (%)
Naponta	107	37	60
Hetente többször			
Hetente	67	23	
Havonta többször			
Ritkábban	94	32	40
Soha	23	8	
Összesen	291	100	

6. táblázat: Olvasási szokások vizsgálata a víz értelmezések tükrében

Könyvolvasás gyakorisága	Víz jelentése a haikuban Nem válaszoltak a kérdésre A+B+C	Kategóriánkénti összesítés (olvasási szokással rendelkezők és nem rendelkezők)	Olvasási szokás arányai a víz értelmezését nem kitöltőknél (%)
Naponta	23	98	63
Hetente többször	27		
Hetente	17		
Havonta többször	31		
Ritkábban	37	58	37
Soha	21		
Összesen	156	156	100

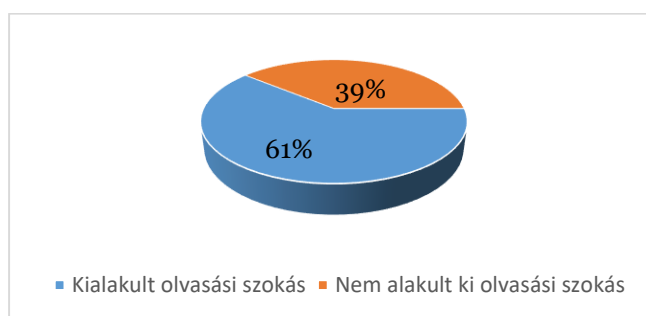
7. táblázat: Olvasási szokások vizsgálata a víz értelmezésére vonatkozó kérdést nem kitöltőknél

A 7. táblázat eredményei jelentősen hasonlítanak a 6. táblázat eredményeihez. Jelen kutatásunkban ebből arra következtethetünk, hogy az olvasási szokások kialakulására a haiku olvasása, értelmezése feltételezhetően nincs – jelentős – hatással. A 8. táblázatban a „Kialakult olvasási szokás” kategóriában összevonjuk az előzőekben már jelzett, ide tartozó könyvolvasásra vonatkozó gyakorisági kategóriákat (*Naponta*, *Hetente többször*, *Hetente*, *Havonta többször*). A „Nem alakult ki olvasási szokás” kategóriába pedig a maradék kategóriákat helyezzük el (*Ritkábban*, *Soha*).

Könyvolvasás gyakorisága	Víz jelentése a haikuban A kérdésre válaszadók	Víz jelentése a haikuban Nem válaszoltak a kérdésre	Összesen	Olvasási szokás arányai az összes kitöltőnél (%)
Kialakult olvasási szokás	174	98	272	61
Nem alakult ki olvasási szokás	117	58	175	39
Összesen	291	156	447	100

8. táblázat: Olvasási szokások vizsgálata az ezzel kapcsolatban értékelhető mintában

Ebből feltételezhetjük, hogy az általunk vizsgált középiskolás tanulók átlagosan 39%-ának még nem alakult ki az olvasási gyakorlata, szokása középiskolás korában (8. táblázat).

7. ábra: Olvasási szokások vizsgálata az ezzel kapcsolatban értékelhető mintában

Forrás: Saját szerkesztés

A 7. ábrán látható, hogy az általunk vizsgált, 14-18 év közötti középiskolás tanulók egy jelentős részénél (39%) nem alakult ki az olvasási szokás annak az életszakasznak a végére (14 éves kor), ameddig a legjelentősebb mértékben formálható ennek a területnek a minősége.

Következtetések levonása, ajánlások megfogalmazása

1. Vizsgálataink szerint a mintánkban elemzett középiskolás tanulók elsősorban a saját tapasztalataikkal hozták összefüggésbe a víz értelmezését (52 %). Az ettől elvontabb absztrakciók 28 %-os arányban jelentek meg a válaszadók között és 12 %-ban olvashatók olyan válaszok, melyek visszahatnak az olvasóra, és az életminőséget javító elemként is értelmezhetők. Az elvontkoztatás a saját tapasztalatok megértéséből indul ki, azon alapul, ennek segítségével közelíthető meg, fogható fel a dolgok lényege, tulajdonsága. Ebben a fejlődési fázisban van a kérdésre választ adó tanulók legnagyobb része. Az elvont fogalmakhoz köthető válaszok már az értelmezési lehetőségek sokféleségéről szólnak. A hangulati elemhez köthető válaszok abból a szempontból nagyon fontosak, hogy ezek már egyfajta tanulásként is értelmezhetők, amikor a saját életével összeköti az értelmezést a tanuló, mintegy interiorizálja az olvasottakkal kapcsolatban felmerült tapasztalatokat, élményt. *Az absztrakt gondolkodás fejlődésének fontos része az absztrakt gondolkodási kompetencia fejlesztése, melynek segítségével a tanultakat képes lesz az egyén a saját életére vonatkoztatni, élethelyzetében alkalmazni. Ennek a fejlődésnek a segítésére egyik lehetőség lehet a haiku műfajban írt költemények értelmezési lehetőségeinek a megbeszélése, feldolgozása.*

2. A kérdőív víz értelmezésének kérdésére válaszolók és a kérdőív ezen részét nem kitöltők arányainak vizsgálata alapján az eredmények arra engednek következtetni, hogy feltételezhetően a haiku-értelmezéshez kapcsolódó absztrakt gondolkodás a mintánkban szereplő középiskolás tanulók – átlagosan – 29 %-nál nehézséget jelent. Ennek a vizsgálatnak talán ez az egyik legfontosabb eredménye, hiszen a lemorzsolódásban élen járó (matematika és természettudományos) tantárgyak tanulásában fontos szerepet játszik az absztrakt gondolkodási kompetencia. *Eredményünk felhívja a figyelmet arra, hogy az eddignél nagyobb gondot szükséges fordítani az absztrakt gondolkodási kompetencia fejlesztésére.*

3. A kreatív gondolkodás vizsgálatának eredményei alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy megfigyelhető a víz értelmezésénél egy magasabb arány (54%) a leggyakrabban olvasók körében (*Naponta, Hetente többször*), az ezt követő kevésbé gyakran olvasók (34%) csoportjához (*Hetente, Havonta többször*) képest. S ez utóbbi csoporthoz képest is kevésbé gyakran értelmezték a víz jelentését a könyvet soha nem olvasók (12%). Ezek alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy feltételezhetően az absztrakciók jelenléte összefüggésben lehet az olvasás gyakoriságával. *A minél gyakoribb (naponta, hetente többször) könyvolvasás ebből adódóan segítheti az absztrakt gondolkodási kompetencia fejlődését.*

4. A *Ritkábban* kategória vizsgálata alapján is elgondolkodtató feltételezéseket fogalmazhatunk meg. A *Ritkábban* kategória utalhat arra, hogy nem alakultak még ki a könyvolvasási szokásai annak a tanulónak, aki ezt a válaszlehetőséget jelölte be. Azt feltételezzük, hogy a kérdőív kitöltése során, aki meg tudott határozni rendszerességet, gyakoriságot könyvolvasására vonatkozóan, annak a tanulónak már kialakultak az olvasási szokásai. Ebből adódóan azok a tanulók, akiknek a válaszaik nem erre utalnak (*Ritkábban, Soha*), feltételezhetően nem rendelkeznek még kialakult olvasási szokásokkal. Az olvasási szokások meglétének vizsgálata során arra az eredményre jutottunk, hogy olvasási szokása feltételezhetően még nem alakult ki a – víz értelmezésére vonatkozó – haikus kérdésre válaszolók 40%-ának. A kreatív gondolkodás és a könyvolvasás gyakorisága közötti kapcsolat vizsgálatánál alkalmazott teljes mintán mért adatok alapján az előzőekhez nagyon hasonló értéket kaptunk. Eszerint, az általunk vizsgált középiskolás tanulók átlagosan 39 %-ának feltételezhetően még nem alakult ki az olvasási szokása középiskolás korában. Ebből egyrészt az következik, hogy jelen vizsgálatunkban nem mutatható ki összefüggés az olvasási szokás kialakulása és a haiku-értelmezés között. Másrészt, a kisebb és a nagyobb mintán mért adatok eredményeinek hasonlósága miatt feltételezhető, hogy a *könyvolvasás pozitív attitűdje, a könyvolvasás gyakorlata az általunk vizsgált – 14-18 éves – középiskolás tanulók 39 %-ánál nem alakult ki annak az életszakasznak a végére (14 éves kor), ameddig a legjelentősebb mértékben formálható ennek a területnek a minősége.*

Pozitív eredményként értékelhető, hogy a könyv olvasás gyakoriságánál a *Ritkábban* kategóriát kitöltőknek 32 %-a válaszolt a víz értelmezéséről szóló kérdésre. Ez azt jelzi, hogy az absztrakt gondolkodás fejlődése megfigyelhető náluk is, vélhetően más csatornákon keresztül fejlesztve azt (pl.: elektronikus könyv, újságok, közösségi oldalak posztjai stb.). Ennek a vizsgálatára jelen kutatás nem vállalkozott.

Összefoglalás

Kutatásunk eredményei alapján feltételezhetjük, hogy az absztrakt gondolkodási kompetencia fejlesztésében a szimbolikus kifejezéseket tartalmazó olvasmányoknak, illetve magának a könyv olvasásnak lehet szerepe. A könyv olvasás gyakorisága hatással lehet az absztrakt gondolkodásra, ami segítheti a matematika és a természettudományos tantárgyak megértését, s ez csökkentheti a lemorzsolódást. Emellett az absztrakt gondolkodási kompetencia fejlődése a tanuló életminőségére is kihathat, amennyiben megtanulja pozitív élményként, tapasztalat-szerzéseként, motivációként megélni a gondolkodás folyamatát.

Az absztrakt gondolkodási kompetencia fejlesztését érdemes lenne minél több módon segíteni. Az olvasás népszerűsítése mellett olyan pedagógiai módszerek is segíthetik ezt a folyamatot, melyekben megjelennek a szimbólumok. Ilyen például a táncpedagógia, drámapedagógia, szimbólumpedagógia, mesepedagógia. Napjainkban a fiatalok által használt szimbólumok (legfőképp az emoji ikonok) egyre inkább elterjedtek, ezek alkalmazására nagyon fogékonyak az új generációk. A szimbólumokban való gondolkodás ezért egy jövőorientált lehetőség, melynek a pedagógiába integrálható lehetőségeit érdemes feltérképezni, s beilleszteni a pedagógia gyakorlatába.

Irodalom

- Adey, P., Csapó, B. (2012). A természettudományos gondolkodás fejlesztése és értékelése. In: Csapó B., Szabó G. (szerk.) *Tartalmi keretek a természettudomány diagnosztikus értékeléséhez*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 17–58.
- Bozsó R., Barátné Hajdu Á., Harkai D., Pajor E., Patkósné Hanesz A. (2011). *Olvasási szokások a tizenévesek körében Szegeden 2011-ben*. Szeged: SZTE JGYPK.
- Bozsó R., Patkósné Hanesz A., & Urbanik T. (2022). A tizenévesek médiahasználatának jellemzői az olvasáskutatások tükrében, In: Fejős S., Forró L., Pusztai, V. (szerk.) *Média, Identitás, Lokálitás*. Szeged: Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. 164–175.
- Chomsky, N. (1995). *Mondattani szerkezetek*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Csépe V. (2014). Az olvasás rendszere, fejlődése és modelljei. In: *Pszicholingvisztika*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 339–370.
- Darwish, A. H. (2014). The abstract thinking levels of the science-education students in Gaza universities. *Asia-Pacific Forum on Science Learning and Teaching*, v15 n2 Article 1.
- Goodman, K. (1967). Reading: A psycholinguistic guessing game. *Journal of the Reading Specialist* 6: 126–135. DOI:10.1080/19388076709556976
- Gyenes E. (2005). *Találkozások a kultúrával 5. – Olvasási szokások*. Budapest: Magyar Művelődési Intézet.
- Lestyán E., Szabóné Balogh Á. (2019). *Képességfejlesztés az alsó tagozaton*. http://www.jgypk.hu/mentorhalo/tananyag/kepességfejlesztés_az_also_tagozaton/index.html Utolsó letöltés: 2023. 08. 03.
- Kanczné Nagy K., Csehiová A. (2018). Elsőéves tanár szakos hallgatók egyetemi képzéssel kapcsolatos előzetes elvárásainak és félelmeinek vizsgálata. In: Tóth P., Simonics I., Manojlovic H., Duchon J. (szerk.). *Új kihívások és pedagógiai innovációk a szakképzésben és a felsőoktatásban*, A VIII. Trefort Ágoston Szakképzés- és Felsőoktatás-pedagógiai Konferencia tanulmánykötete, 77–88.
- Kapitány Á., Kapitány G. (2020). *Szimbolizáció és esztétika*. Budapest. <https://mek.oszk.hu/20300/20322/20322.pdf> Utolsó letöltés: 2023. 08. 09.
- Moustakas, C. (1967). *Creativity and conformity*. New York: D. Van Nostrand.
- Nurjannah, S., Kusnandi (2020). Literature study: the role of abstraction ability to strengthen students early knowledge in mathematics learning. *Journal of Physics: Conference Series*. DOI 10.1088/1742-6596/1806/1/012064
- Nyíri T. (1973). *A filozófiai gondolkodás fejlődése*. Budapest: Szent István Társulat.
- Piercy, J. (2018). *Szimbólumok. Egy egyetemes nyelv*. Budapest: Saxum Könyvkiadó.

- Shayer, M (1999). Cognitive Acceleration Through Science Education II: its effects and scope. *International Journal on Science Education*, 21, 883–902.
- Szepes E. (2014). Ezredvégi önarcképünk: a haiku. *Kurázi: Irodalmi és Kulturális Folyóirat*, 5.
- Szirmai É., Árgilán V. S. (2022). Olvasás a képernyőn? Új eszközök, új szokások a digitális korban. *Közösségi Kapcsolódások* 2, 35–48. DOI:10.14232/kapocs.2022.2.35-48
- Takefuji, Y. (2017). Abstraction in Haiku plays a key role in Science. *Science*. https://www.researchgate.net/publication/321345083_Abstraction_in_Haiku_plays_a_key_role_in_Science Utolsó letöltés: 2023. 08. 14.
- Tóth M. (2020). A 3–18 év közötti hazai lakosság olvasási és könyvtárhasználati szokásai 2019-ben. http://www.azenkonyvtaram.hu/documents/11543/49234/Toth_Mate_gyerek_olvasas_konyvtarhasznalat.pdf Utolsó letöltés: 2023. 08. 26.
- Tóth P., Horváth K. (2019). Egyetemi hallgatók absztrakt gondolkodási képességének vizsgálata egy műszaki felsőoktatási intézményben. 11th International Conference of J. Selye University Pedagogical Sections, 67–89. DOI:10.36007/3334.2019.67-89 Utolsó letöltés: 2023. 08. 03.
- Trumbull, C. (2023). An Analysis of Haiku in 12-dimensional Space. *The Haiku Foundation Digital Library*, <https://www.thehaikufoundation.org/omeka/index.php/items/show/557> Utolsó letöltés: 2023. 08. 14.
- Velasquez, K. (2013). *Stimulation of reasoning and cognitive development of students of English at Coclé Uni-versity*. G. Project, College of Humanity, University of Panama.
- Verhart, M. (2007). The Essence of Haiku as Perceived by Western Haijin. *Modern Haiku*, 38(2). <https://www.modernhaiku.org/essays/VerhartEssentialHaiku.html> Utolsó letöltés: 2023. 08. 14.
- Zehetmeier, D., Böttcher, A., Brüggemann-Klein, A., Thurner, V. (2019). “Defining the Competence of Abstract Thinking and Evaluating CS-Students’ Level of Abstraction,” *Proc. 52nd Hawaii Int. Conf. Syst. Sci.*, 7642–7651.
- Zs. Sejtes Gy. (2020). Bottom-up / top-down? / Bottom-up és top-down! Az olvasás-szövegértés pszicho-lingvisztikai megközelítése, lehetséges hatásai a fejlesztésre. In: *A nyelv perspektívája az oktatásban*. Eger: Eszterházy Károly Egyetem Líceum Kiadó. 83–95.

Bánkutiné Mihalcsik Márta

Nemzeti Művelődési Intézet

ORCID:0009-0002-8442-7249

Érték és közösség

Helyi kézműves alkotóközösségek és helyi értéktárak szerepe a Balaton-felvidéki kistelepüléseken

Absztrakt

Kutatásomban vizsgáltam az értékfeltárás törvényi háttérét, illetve azt, hogy Veszprém vármegyében mely települések éltek ezzel a lehetőséggel és milyen hatásokkal. Az alábbi Balaton-felvidéki településeken működő alkotókörök létrejöttét, tevékenységét mutatom be: Alsóörsi Csipkeműhely, Paloznaki, Felsőörsi és Tótvázsonyi Hímzőműhely. Ismertetem, hogyan hat egy meghatározó személyiség egy-egy közösség létrejöttére, eredményes tevékenységére, hogyan valósult meg a hungarikum mozgalom „Minden értéknek legyen közössége!” jelmondata, mi a közösségi értékfeltárás lényege, a települési értékfeltáró folyamatok milyen pozitív hatást gyakoroltak külföldi testvértelepülésekre. Az egyéniségvizsgálati és az összehasonlító módszert alkalmaztam; a további adatgyűjtést interjúk készítése, dokumentumok, fotók, alkotások összegyűjtése és elemzése, valamint a szakirodalom széleskörű feldolgozása segítette.

Kulcsszavak: érték, közösség, helyi értéktár, alkotóközösség, közösségi értékfeltárás

Abstract

Value and community

The role of local craft creative communities and local treasure troves in small settlements in the Balaton highlands

In my research, I examined the legal background of the value survey, and which settlements in Veszprém County used this opportunity and with what efficiency. I present the creation and activities of creative circles operating in the following settlements in the Balaton Highlands: Alsóörsi Csipkeműhely, Paloznaki, Felsőörsi and Tótvázsonyi Hímzőműhely. I will explain how a defining personality affects the creation and effective activities of a community, how the Hungarian movement "Let every value have a community" came to be. motto, what is the essence of community value exploration, what positive impact did settlement value exploration processes have on sister settlements abroad. I used the personality test and the comparative method, the further data collection was assisted by conducting interviews, collecting and analyzing documents, photos, works, and extensive processing of the literature.

Keywords: value, community, local store of value, creative community, community value exploration

1. Bevezetés

1.1. A témaválasztás okai

A településeknek 2012 óta van lehetőségük helyi értéktárak létrehozására és működtetésére. Több év viszonylatában úgy véltem, érdemes megvizsgálni, hogy mely települések éltek ezzel a lehetőséggel és milyen hatásokkal. 2013 óta dolgozom a Nemzeti Művelődési Intézetnél, azóta gondozom az értékfeltáráshoz kapcsolódó területet a Veszprém Vármegyei Igazgatóságon.

Megfigyeltem, hogy a településeken működő alkotókörök hozzájárultak a helyi értéktárak létrejöttéhez, tevékenységük szinte elsőként került be az adott település értéktárába. Kutatásom során az alábbi Balaton-felvidéki településeken működő alkotókörök tevékenységét dolgoztam fel: Alsóörsi Csipkeműhely, Felsőörsi, Paloznaki és Tótvázsonyi Hímzőműhely. Közös bennük, hogy mind a négy közösség szakmai vezetője Szuperné Bohus Judit Gránátalma-díjas népi iparművész hímző, csipkeverő. Az ő szerepe és személyisége meghatározó e közösségek létrejöttében és eredményes tevékenységében. Vizsgáltam azt is, hogy milyen hatást gyakoroltak a helyi értéktár bizottságok és alkotóközösségek a külhoni testvértelepülésekre.

1.2. Módszerek

Az egyéniségkutatás a folklorisztika irányzata, amely a folklór alkotásaiban nem valami személytelen alkotó erő megnyilvánulását látja, hanem a nép körében élő alkotó személyiségek tudatos tevékenységét kutatja, és azt alkotás-lélektani, esztétikai, ritkábban társadalomtörténeti szempontból vizsgálja (Voigt 1977). Az 1930-as években Ortutay Gyula (1933) az alkotás-lélektani vonásokat hangsúlyozta. Ez 1940-től módszertani alapelv volt, amelyet később Kovács Ágnes (1980) a hagyományozó közösség, Dégh Linda (1960) a kortársi folklorisztika eredményeivel egészített ki. Egy személyiség teljes repertoárjának a vizsgálatát Lanczendorfer Zsuzsanna (2007) dolgozta fel, aki édesapja életútjának tükrében vizsgálta, gyűjtötte össze Lanczendorfer Károly folklór alkotásait, pl. dalait, táncait, anekdotáit.

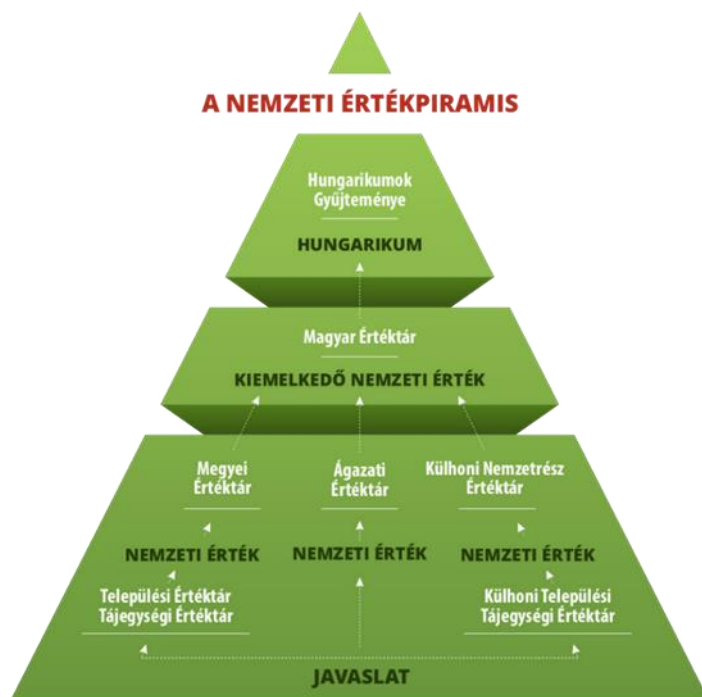
A kutatómunkámban vizsgált egyéniséggel, Szuperné Bohus Judittal sokat beszélgettem, ezek az anyagát írásomba beépítettem. Az életút-interjú mellett konzultáltam az érintett települések polgármestereivel, értéktár bizottsági tagjaival, úgynevezett kevert típusú interjúk formájában. Az előre megfogalmazott kérdések mentén olyan spontán beszélgetések zajlottak, amelyben az elhangzott tények megerősítették az alapinformációkat. Az interjúkat dokumentumok, fotók, alkotások összegyűjtése és elemzése, valamint a szakirodalom széleskörű feldolgozása egészítette ki.

2. Az értéktárás

2.1. Az értéktárás törvényi háttere és előzményei

A 2012. évi XXX. törvény megalkotását megelőzte egy széles társadalmi összefogás keretében végzett értéktáró mozgalom. A 77/2008-as országgyűlési határozatban már akkor rögzítették, hogy a magyar értékek sajátos tulajdonságokkal rendelkeznek. Veszprém vármegyében Horváth Zsolt, akkori országgyűlési képviselő, szívügyének tekintette az értéktáró mozgalom elindítását, szorgalmazta a közös gondolkodást és a Közkincs Kerekasztalok létrejöttét. 2009-ben konferencia-sorozatot szervezett a megyében. A megbeszélések célja a hungarikum mozgalom beindítása volt, illetve, hogy felhívják a figyelmet arra, hogy a legkisebb település is rendelkezik értékekkel. Ennek eredményeként megjelent a köztudatban a hungarikum, a helyi értékek fogalma, kialakult az a mag, amely az mozgalom élére állt, és tudatosan fogott hozzá a helyi értékek összegyűjtéséhez. Szintén ekkor zajlott az a mintaprogram, amely a fiatalokat célozta meg oly módon, hogy miként vehetnének részt tevékenyen a helyi értékek feltárásában. Ők voltak azok az első ifjú értékőrök, akikre a Pannon Ifjúsági Értékőr Hálózat épült. 2013-ban megalakult a Veszprém Vármegyei Értéktár Bizottság, ekkortól a vármegye a hungarikum mozgalom zászlóshajójává vált (Horváth 2014).

Az értéktárak kialakulásának jogi háttérét a hungarikum törvény és a hozzá kapcsolódó rendelet adja. A törvény rögzíti a nemzeti érték és az értéktárak fogalmát, szól a nemzeti értékek azonosításáról és rendszerezéséről. Kirajzolódik benne a nemzeti értékpiramis. Ennek az alulról felfelé építkező rendszernek az alapját, a stabilitását a települési és tájegységi értékek adják. Kárpát-medencei szemléletű, a határon túli magyarok területek, nemzetrészek értékeit is ide sorolja. Azt a szellemiséget tükrözi, hogy a legkisebb települési érték is nemzeti érték, minden település rendelkezik ilyennel, az a fontos, hogy bekerüljön a rendszerbe. A lényeg, hogy a helyi közösség számára fontos legyen és értéknek tartsák. Helyi szinten történik a döntés, hiszen a helyi közösségek és emberek ismerik leginkább az ott található kincseket.

1. ábra: A nemzeti értékpiramis
 Forrás: <http://hungarikum.hu/>

2.2. Községi értéktárak Veszprém vármegyében

A Nemzeti Művelődési Intézet Veszprém Vármegyei Igazgatósága 2013 óta aktívan segíti a helyi értéktárak megalakulását. Az értéktárak a helyi közösség aktivizálásának, bevonásának eszköze lehet, melyre rá kell irányítani a települések figyelmét. Többféle módon nyújtottunk módszertani segítséget a települések és az értéktár bizottságok számára, mindig a helyi igényekre reagálva:

- Települési vagy térségi értéknapokat szerveztünk a falvakban, melynek célja a tájékoztatás, a jó példák bemutatása és a motiváció megteremtése volt, a helyet adó települések aktív közreműködésével.
- Szakmai módszertani segítséget nyújtottunk ott, ahol már megalakult az értéktár bizottság, de még nem indult el az értékek felvétele, személyes konzultációs lehetőséget biztosítottunk a felmerült problémák megbeszélésére.
- Az „Otthonról Haza” projekt keretében a közösségi beszélgetés módszerével interaktív települési értéknapokat szerveztünk. Két alkalommal közösségi beszélgetések keretében aktív helyi résztvevők közreműködésével térképeztük fel a helyi értékeket, a harmadik alkalommal pedig egy települési értéknap megszervezésére került sor.

Mindegyik módszer eredményes lehet, ha a résztvevők kellő motivációt és lendületet kapnak ahhoz, hogy elinduljon az aktív értéktári tevékenység.

Támogató tevékenységünk eredménye, hogy több helyi érték vált így vármegyei értéké. Számos nyertes hungarikum pályázat valósult meg sikeresen, értékeket bemutató nívós kiadványok születtek. Előtérbe került az értékalapú gondolkodás, amely a helyi értékeket középpontba állító programok megvalósítását eredményezte. Erősítjük, hogy a helyi értéktár ne csak egy kataszter legyen, hanem használják és hasznosítják azt különböző módokon, így például eszköze lehet a kulturális alapú gazdaságfejlesztésnek.

1. kép: Közösségi beszélgetés Balatonakaliban 2019
(Fotó: Győri Gyula)

3. A Balaton-felvidéki alkotókörök bemutatása

A csoportok megalakítására, vezetésére az adott Szuperné Bohus Judit számára indíttatást, hogy mindenkit, akit érdekel az alkotótevékenység, ismerkedjen meg ezzel a csodálatos világgal, amit magyar népművészetnek hívnak. A kézimunkának amellet, hogy gyógyító ereje van, kikapcsol, szabadságot, önerőt és önbecsülést ad, általa eredményes alkotótevékenységet is végeznek a csoportok tagjai. Hosszú évtizedek óta fáradhatatlanul végzi munkáját, irányítja a népművészeti közösségek tevékenységét. Az eredeti forrásokat nem csak összegyűjti, hanem feldolgozza és „újrafogalmazza” a népi iparművészet elveinek megfelelően.

3.1. Az Alsóörsi Csipkeműhely

2000-ben keresték meg, hogy hímzéssel foglalkozó alkotókört szeretnének indítani. Felajánlotta, hogy megtanítsa az érdeklődőknek a csipkeverést. Így alakult meg 2002 november 16-án az Alsóörsi Csipkeműhely. A Csipkeműhely tagjai nem csak alsóörsi asszonyok, hanem járnak hozzájuk: Veszprémből, Balatonkeneséről, Balatonfűzfőről, Balatonalmádiból, Paloznáról, Tapolcáról és Budapestről is. Az évek során alátétet, tálcakendőt, asztalközeget, viseletdarabokat, gallérokat és liturgikus mintákat is készítettek. Tagjai az Országos Csipkekészítők Egyesületének. Alkotásaikat folyamatosan zsűriztetik. Megalakulásuk óta számtalan helyi, országos és nemzetközi kiállításon vettek részt, kiemelkedő sikereket elérve (Magyar Kézművesség, Kiskunhalasi Országos Kiállítás).

2. kép: II. Veszprém Vármegyei Értékünnep Alsóörs 2019. Az Alsóörsi Csipkeműhely (jobb oldalon Szuperné Bohus Judit szakmai vezető) (Fotó: Győri Gyula)

2014-ben az általuk képviselt Balaton-felvidéki csipkekultúra bekerült a Veszprém Vármegyei Értéktárba. Tevékenységüket a helyi Önkormányzat örömmel támogatja, hiszen a település nagy becsben tartja az ősi hagyományokat, elődeik gazdag örökségét. Az Alsóörsi Csipkeműhely tagjai a vert csipke készítést nem csak megtanulták, hanem bemutatók, kiállítások alkalmával népszerűsítik, és a tudást tovább is adják.

3.2. Zoboralji Örökségünk Őrzői Hímző és Viseletkészítő Műhely

Zoboralja történelmi tájegység Szlovákiában, napjainkban ez a legészakibb, még összefüggő magyar nyelvsziget a Kárpát-medencében. Több Balaton-felvidéki településnek itt vannak testvértelepülési kapcsolatai.

2016-ban Alsóörs egy hungarikum pályázatot nyert el, melynek során ez a kapcsolat megerősödött az értékek és a népművészet mentén. A projekt sikerét bizonyítja, hogy 2016 májusában megalakult a Zoboralji Örökségünk Őrzői Hímző és Viseletkészítő Műhely, amely 2017 novemberében hivatalos civil szervezetté vált. 2016 őszén elindult az elkészült anyagok zsűriztetése, ennek eredményeként a csoport elérte a Népi Tárgyalkotó Iparművész Szervezet minősítést 2019 végére. Ők az egyetlen külföldi alkotókör, amely ezzel a címmel büszkélkedhet. Megalakulásuk óta több anyaországi kiállításon, pályázaton eredményesen szerepeltek, díjazásban részesültek. Az együttműködés eredménye, hogy 2016 során megalakult a Zoboralji Tájegységi Értéktár, 2017-ben a Pogrányi Helyi Értéktár Bizottság. 2019-ben egy sikeres hungarikum pályázati támogatás tette lehetővé annak az egyedülálló kiadványnak a létrejöttét, amely a pogrányi helyi értékek gazdagságát mutatja be. *„Pográny értékei – Falu Zoboralján, ahol a természet, a történelem és a népi kultúra találkozik”* címmel jelent meg. Ez motiváló erőként hatott a környező településekre, hiszen azóta több helyen, Nyitragesztén és Alsóbodokon is megjelent hasonló, helyi értékeket bemutató kiadvány.

Ez a közösség a magyarság és a felvidéki magyarság összetartozását erősíti. Egyrészt ott, a saját maguk közegében, másrészt az anyaországhoz való kötődésük is sokkal erőteljesebbé vált.

3. kép: A Zoboralji Örökségünk Őrzői díjnyertes munkái – Mezőkövesd, Kisjankó Bori Országos Hímzőpályázat 2019 (Fotó: Győri Gyula)

3.3. Felsőörsi Hímzőműhely

A Nemzeti Művelődési Intézet „Újra öltünk és örökítünk” elnevezéssel 2014-ben országos programot indított. A projekt a közösségi művelődés eszközeivel kívánta előmozdítani a tárgyalkotó népművészetet, ezen belül a hímzés elméleti és gyakorlati tudáskincsének újra felfedezését és átadását. A program Veszprém vármegyében 2014 októberétől 6 hónapon át zajlott öt településen, a felsőörsi csoport munkáját Szuperné Bohus Judit irányította. A foglalkozások során a résztvevők megismerkedtek a Balaton-felvidék és a Bakony-vidék díszítőművészetével, öltéstechnikáival és néprajzával. A program után a csoport tagjai kinyilvánították, hogy szeretnének továbbra is együtt maradni, ezt a település vezetése is támogatta.

Elkezdődött az alkotások zsűriztetése és a felkészülés az országos hímző pályázatokra. Számos rangos pályázaton díjakat nyertek, 2019 végén elnyerték a Népi Tárgyalkotó Iparművész Szervezet minősítést. Felkutatták a felsőörsi hagyományos fehér hímzést. Az alkotókör több alkalommal tartott mesterség bemutatót és kézműves foglalkozást a helyi iskolában, különböző települési programokon és kiállításokon mutatták be alkotásaikat.

4. kép: A Felsőörsi Hímző Műhely díjazott tagjai Mezőkövesden, a Kisjankó Bori Országos Hímzőpályázaton 2019 (Fotó: Győri Gyula)

3.4. Paloznaki Hímzőkör

A Paloznaki Hímzőkör 1993 őszén kezdte meg munkáját. A Laczkó Dezső Múzeum anyagaiból merítve elkezdtek az ott fellelt keresztzemes és a gyapjú szabadrajzú hímzések feldolgozását.

Megalakulásuk 10. évfordulójára a szabadrajzú fehérhímzés mintáiból, öltéstechnikájáról és motívumvilágáról megjelent a *Paloznak népművészete 1993–2003* című kiadvány, melyet 10 év múlva újra megjelentettek műhelyrajzokkal. Több helyi, országos és nemzetközi kiállításon vettek részt, kiemelkedő sikereket elérve. Alkotásaik megjelentek a mezőkövesdi Százrósás és Kisjankó Bori pályázatokon, Budapesten a Magyar Kézművesség és az Élő Népművészet, valamint a békéscsabai Textiles Konferencia kiállításain.

Anyagaik elsősorban Balaton-felvidéki hímzések – keresztzemes, szabadrajzú gyapjú és fehér hímzések. Egyik legnagyobb sikerük a 2015-ben elnyert Gránátalma-díj. Alkotásaikat folyamatosan zsűriztetik.

2014-ben az általuk képviselt Balaton-felvidéki és Bakony-vidéki hímző kultúra elsőként került be a Veszprém Vármegyei Értéktárba. A hímzőkör tevékenysége azért is példaértékű és hiánypótló, mert az értékek átadásában, a hímzés megismertetésében és felelevenítésében mutatkozik meg.

4. kép: A Felsőörsi Hímző Műhely díjazott tagjai Mezőkövesden, a Kisjankó Bori Országos Hímzőpályázaton 2019 (Fotó: Győri Gyula)

3.5. Tótvázsonyi Hímzőműhely

A Nemzeti Művelődési Intézet „Újra öltünk és örökítünk” elnevezésű mintaprogramjában 2014-ben a megyei öt csoport egyike volt a tótvázsonyi, melynek munkáját Szuperné Bohus Judit vezette. A szakkör az alkotás mellett hasznos együttléte, közösségi élményt is jelentett hétről-hétre az asszonyok számára. Szemet gyönyörködtető alkotásokat készítettek bakonyi fehérhímzéssel, keresztszemes, gyapjú- és úrihímzéssel. A tagjai kitartással tanulnak és hímeznek. Munkájuk során csodálatos és szemet gyönyörködtető alkotások születnek, melyek által a népművészetet közelebb viszik az emberekhez. Megalakulásuk óta sikeresen zsűriztetik alkotásaikat, eredményesen vesznek részt a különböző országos hímző pályázatokon. Számukra a legfontosabb feladat a hagyományok megőrzése és továbbadása a következő nemzedékek számára. Mesterségbemutatókat, kézműves foglalkozásokat tartanak a helyi iskolában, a Savanyó Jóska falunapon évente hímző kiállítással és gyerekfoglalkozással szerepelnek. 2015-től hozzájárulnak a „Tótvázsonyi Komatálhoz” egy hímzett kenyérkendővel. 2018-ban adták át azt a 24 db-os garnitúrát a katolikus templom számára, amelyet a csoport tagjai készítettek el másfél éven keresztül.

6. kép: A Tótvázsonyi Hímzőműhely tagjai Mezőkövesden, a Kisjankó Bori Országos Hímzőpályázaton 2019 (Fotó: Győri Gyula)

4. Összegzés

A magyar nemzeti értékekről és a hungarikumokról szóló 2012. évi XXX. törvény lehetőséget biztosított minden település számára, hogy létrehozza saját, helyi értéktárát. Sokan már akkor felismerték ennek fontosságát, és elkezdték értékeik feltérképezését, összegyűjtését.

A Nemzeti Művelődési Intézet szakmai tevékenységének egyik meghatározó eleme az értéktárás, a Veszprém Vármegyei Igazgatóság 2013 óta segíti különböző módszerekkel és programokon keresztül az értéktáró tevékenységet. Az elmúlt évtized során évről-évre egyre többen csatlakoztak a hungarikum mozgalomhoz, így a vármegyében a települések felében, több mint 100 településen alakították már meg helyi értéktárát.

Az értéktáró munka lényege az egyéni, közösségi, települési, vármegyei és az országos léptékben is mérhető identitástudat erősítésében rejlik. Fontos eleme a közösségépítő és -fejlesztő erő, amely hozzájárul a települések gazdasági-társadalmi fejlődéséhez, megerősödéséhez.

A program alapját képező hungarikum törvény különböző szinteken rendszerezi a nemzeti értékeket, lehetőséget adva határon belül és túl a magyarság kulturális identitásának, kreativitásának és hagyományainak dokumentálására, megőrzésére és ezen örökségek tovább élésének biztosítására. A törvény által szabályozott értéktárak rendszerét az értékpiramis adja, melynek alapját, legszelesebb részét a helyi, települési, tájegységi értéktárak nyújtják, jelezve ezzel, hogy a helyi értékek gyűjtésének és e folyamat hatásának milyen fontos szerepe van össznemzeti

szinten. A végső cél nem a hungarikumok tárának szélesítése, hanem olyan helyi értéktáró folyamatok generálása, amelyek a helyi társadalom és gazdaság fejlesztéséhez vezetnek.

Fontos, hogy a helyi értékek feltárását azok végezzék, akik ismeretekkel, kapcsolatokkal rendelkeznek az adott területen. Az értékek csak akkor válnak ténylegesen helyi közösségépítő és identitást erősítő tényezővé, ha azok tudatos feldolgozása is megtörténik.

A helyi értéktárak feltérképezéséhez a hungarikum törvény keretül szolgál, de a legfontosabb, hogy a helyiek maguk fogalmazzák meg azokat az értékeket, amelyeket ők fontosnak tartanak és hajlandóak is érték tenni. Az értéktárás sokak számára adhat új élményeket, ismereteket és hasznos szabadidős elfoglaltságot. A közös munka során megszülető eredmények pedig megerősítő és motiváló hatással vannak a közösség tagjaira.

Az általam vizsgált települések és alkotókörök pozitívan ítélték meg a hungarikum törvényt, az abból fakadó lehetőségeket, illetve a Nemzeti Művelődési Intézet motiváló, generáló tevékenységét. Mindenhol méltán nagyon büszkék az alkotókörök eredményes tevékenységére, amelyek a helyi értéktárakba szinte elsőként kerültek be, így öregbítve a települések és Veszprém vármegye hírnevét. A csoportok igazi közösségként gyűjtik és dolgozzák fel, mutatják be az általuk képviselt értékeket, így járulnak hozzá a helytörténet gazdagításához.

A település vezetői felismerték a helyi kincsekben rejlő lehetőségeket, igazolja ezt a velük készített négy interjú, valamint az általam dokumentált rendezvények nagy száma is ezt mutatja.

Az alkotókörök által készített tárgyakat adják ajándékba a protokolláris események, különböző megbeszélések és programok alkalmával vendégeiknek, ezáltal erősítik a kulturális alapú gazdaságfejlesztést, amely még számtalan lehetőséget hordoz magában.

A kutatásom és az életinterjú alapján kiderült, hogy a csoportok szakmai vezetőjének, Szuperné Bohus Juditnak a szerepe meghatározó az előremutató és sikeres folyamatokban. Az ő szakmai felkészültsége és kitartása garancia a minőségre, a népművészetben rejlő értékmegőrzésre és a kreatív, újszerű feldolgozására, átörökítésére. Magas követelményeivel, szigorúságával értek el ezek a kézműves körök rövid idő alatt hatalmas sikereiket, amelyek folyamatosan jellemzik munkájukat.

Az ezeken a Balaton-felvidéki településeken megvalósult folyamatok hatást gyakoroltak a testvértelepülési kapcsolatokra, a külhoni értéktáró tevékenységre is, például a Zoboralján hozzájárultak ahhoz, hogy az ott élőket megerősítsék magyarságukban és hitükben.

A koronavírus-járvány kitörése 2020 elején új helyzet elé állította az embereket, így az alkotóköröket is. A kezdeti sokk, az ijedtség után olyan megoldásokat kerestek, amelyek biztosították az eredményes alkotótevékenységet a tagok számára. Az alapvetően idősebb korosztály könnyen megtanulta az online platformok használatát (Messenger, Meet), amelyen keresztül gördülékenyen tudtak egyeztetni, foglalkozásokat tartani. A bezártságot sem élték meg tragikusan, hiszen addig is sokat kézimunkáztak otthon, a lakásukban. Ez a hasznos elfoglaltság segített nekik átlendülni a pandémia okozta nehézségeken.

A vizsgálat a 2013-2021 közötti időszakra terjedt ki, a kutatást a Nemzeti Művelődési Intézet Közművelődési Tudományos Kutatási Programja támogatta 2020. szeptember 01. és 2021. augusztus 31. között.

Irodalom

- Dégh L. (1960). Az egyéniségvizsgálat perspektívái. *Ethnographia*, 71, 28–44.
- Fehér S. (2019 szerk.). *Pográny értékei – Falu Zoboralján, ahol a természet, a történelem és a népi kultúra találkozik*. Pográny: CSEMADOK Pogrányi Alapszervezete.
- Horváth Zs. (2014 szerk.). *Minden közösségnek vannak értékei – Az értékgyűjtő mozgalom kezdete*. Veszprém: Élhető Balaton-felvidékért Egyesület.
- Horváth Zs. (2018 szerk.). *Minden értéknek legyen közössége – Értéktáró jó gyakorlatok*. NMI Budapest: Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft.
- Juhász E. (2003). A közösségfejlesztés történetének vázlatja. In: Dr. Éles Csaba (szerk.): *Nézőpontok és láttelepek. Acta Andragogiae et Culturae sorozat 20. szám*. Debrecen: Debreceni Egyetem Művelődéstudományi és Felnőttnevelési Tanszék, 165–180.
- Kovács Á. (1980). A népmese kutató Ortutay Gyula. In: *Ethnographia*. 91, 521–531.

- Lanczendorfer Zs. (1998). „Höveji csipkétől a „höveji tányérig.” Egyéniségvizsgálat egy új alkotás kapcsán. *Honismeret*. 26, 5, 44–48.
- Lanczendorfer Zs. (2007). „*Mindent apámról...*” *Egy sokoróaljai iparos emlékei*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Mihalcsik M. (2019). „Áldott legyen minden időben a piros, fehér, zöld...”: Sikeres Kárpát-medencei együttműködések – Értékek és közösségek Zoboralján. In: *Szín*. 24, 4, 40–45.
http://epa.oszk.hu/01300/01306/00159/pdf/EPA01306_szin_2019_4_40-45.pdf Utolsó letöltés: 2023. 10. 15.
- Szuper M. (2013 szerk.). *Paloznak népművészete 1993–2013*. Paloznak: Paloznak Jövőjéért Közalapítvány.
- Szuperné B. J. (2019 szerk.). *Az Alsóörsi Csipkeműhely története 2002–2019*. Alsóörs: Alsóörs Község Önkormányzata. (Szakmai közreműködő: Bánkutiné Mihalcsik Márta).
- Voigt V. (1977). Egyéniségkutatás címszó. In: *Magyar Néprajzi Lexikon I.* (szerk.: Ortutay Gyula). Budapest: Akadémiai Kiadó. 643.
2012. évi XXX. törvény a magyar nemzeti értékekről és a hungarikumokról
<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200030.tv> Utolsó letöltés: 2023. 10. 15.
- 324/2020. (VII.1.) Korm. rendelet a magyar nemzeti értékek és hungarikumok értéktárba való felvételéről és az értéktár bizottságok munkájának szabályozásáról
<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a2000324.kor> Utolsó letöltés: 2023. 10. 15.
- <http://hungarikum.hu/> Utolsó letöltés: 2023. 10. 15.

Juhász Tímea

BGE Külkereskedelmi Kar
ORCID:0000-0001-5386-0678

Czeglédi Csilla

BGE Külkereskedelmi Kar
ORCID:0000-0002-5154-0539

Varga Erika

Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem
ORCID:0000-0001-5105-7187

Különböző generációk a munkahelyeken

Absztrakt

Jelen cikk a generációk fogalmáról és jellemzőiről, valamint munkahelyi attitűdjeikről szól. A 2022-23-as primer kutatással választ keresünk arra a kérdésre, hogy az egyes generációk a munkaerőpiacon kivel dolgoznak együtt szívesen, és kivel osztják meg tudásukat. A szerzők kvantitatív kutatás keretében saját kérdőívet használtak, melynek megbízhatóságát a Spearman-Brown teszttel vizsgálták. A megkérdezés interneten keresztül történt. Az eredmények azt mutatják, hogy a generációk közötti együttműködés pozitívan van jelen a cégeknél. Egyes generációk szívesebben dolgoznak együtt bizonyos korosztályokkal, míg más generációkkal kevésbé.

Kulcsszavak: generációk, generációs jellemzők, többgenerációs munkaerő, generációs különbségek

Abstract

Different generations at work

Our article presents the concept and characteristics of generations and their attitudes in the workplace. By means of a primary research conducted in 2022-23, answers to the question of with whom each generation in the labour market works together with pleasure and with whom they are willing to share their knowledge are sought. The survey was conducted via the internet in the form of quantitative research. The authors used their own questionnaire within the framework of quantitative research, the reliability of which was tested using the Spearman-Brown test. The results show that intergenerational cooperation is positively present in companies. Some generations prefer working with certain age groups to a lesser extent than with other generations.

Keywords: generations, characteristics of generations, multigenerational workforce, generational differences

Bevezetés

Tanulmányunk a generációk munkahelyi együttműködését vizsgálja. McCrindle és Wolfinger (2010) meghatározása szerint „a generáció olyan személyek tömbje, akik ugyanabban a korszakban születtek, ugyanazon időszak formálta őket, egyező társadalmi jellemzők voltak hatással rájuk, azaz egy azonos életszakasz, létfeltételek, technológia, események és tapasztalatok által összekapcsolt csoport” (McCrindle, Wolfinger 2009, idézi Csehné Papp 2017: 125).

A mai munkaerőpiacon kulcsfontosságú az X és az Y generáció, de a baby boomerek, az egyre magasabb nyugdíjkorhatár miatt is, aktív erőt képviselnek. A Z generáció tagjai pályájuk elején járnak, így jellemzően pályakezdőként jelennek meg.

Az 1. táblázatból jól látható, hogy az egyes generációk milyen életkorú munkavállalóként jelennek meg most a munkaerőpiacon.

2023-ban	1946-1964	1965-1980	1981-1996	1997-2012
	Baby boom	X generáció	Y generáció	Z generáció
Hány évesek?	59-77	43-58	27-44	11-26

1. táblázat: Generációk a munkaerőpiacon

Forrás: Saját szerkesztés

Kutatási célként a jelenlegi munkaerőpiacon aktív munkavállalók generációkénti jellemzését és bemutatását tűztük ki, leírva legfőbb jellemzőiket, erősségeiket és gyengeségeiket, illetve a köztük lévő nyitottságot, együttműködési hajlamot és az információmegosztást.

Először áttekintjük a generáció fogalmát, majd a munkaerőpiacon jelenleg megtalálható négy generáció rövid jellemzésével folytatjuk. Generációnak azon emberek csoportját nevezzük, akik ugyanazon a történelmi időn és helyen osztoznak; azon nemzedék csoportját, akik nagyjából azonos időben és helyen születtek, így személyiségük ugyanabban az időszakban formálódott (Strauss, Howe 1991; McCrindle, Wolfinger 2009). A generációs sokszínűség, más szemléletmód és munkamorál a munkaerőpiacon problémákhoz, kihívásokhoz is vezethet, míg bizonyos szempontból előnyöket is hoz, ha az idősebb generáció tapasztalataira gondolunk. Minden generációnak megvannak a maga erősségei és gyenge pontjai, viszont a kulcs a köztük lévő bizalom, nyitottság, csapatmunka és kommunikáció, amely megnyitja a generációk közti átjárást, és az együttműködés során minden generáció a lehető legjobb tulajdonságait nyújtja (pl. az X generáció az évek során felhalmozott óriási munkatapasztalatát, míg a Z generáció a rendkívüli informatikai és technológiai ismereteit).

Egyre több generáció dolgozik egyazon időben egyazon vállalatnál. Vizsgálatunkban a generációs eltérések néhány jellemzőjét azonosítjuk.

Szakirodalmi áttekintés

Generációk felosztása és jellemzése

Többféle generációs elmélettel találkozhatunk a szakirodalomban. A generációk definíciója nem egységes. Prensky 2001-es művében egy szimpla kétpólusú felosztást alkotott meg, ami elsősorban társadalmi generációkra vonatkozott: a „digitális bennszülött” és „digitális bevándorló” csoportokat (Prensky 2001, idézi: Buda 2019: 123). Howe és Strauss (2000) az életkorok alapján különböztetett meg öt generációt: a veteránok, baby boomerek, X generáció, Y generáció és Z generáció. Munkaerőpiaci szempontból jelenleg négy generációt különböztetünk meg: baby boomerek, X generáció, Y generáció és Z generáció (Berkup 2014), mivel a veterán vagy csendes generáció tagjai (1945 előtt születettek) már inaktívak a munkaerőpiacon.

Napjaink kutatásaiban, a menedzsment szakirodalomban elsősorban ez az utóbbi lehatárolás szerepel. Mostani vizsgálatunkhoz is ezt az értelmezést fogjuk használni. Nézzük meg kicsit részletesebben, mi jellemző az egyes generációkra!

A baby boomer generáció a 1946-1964 között születetteket jelenti. A II. világháború utáni időszakban születtek, amelyre az újrakezdés, a válságkezelés és az ugrásszerű népességnövekedés volt jellemző (Papp 2020). Az értékrendjüket a becsületesség és a tisztesség jellemzi. A tapasztalataik révén értékes generációnak számítanak a munkaerőpiacon, ahol ők a rangidősek. A technológia még nem volt befolyással életükre. A szocializmus idején hozzászoktak a hierarchiához és a kemény munkához, majd a rendszerváltás után komoly önfejlesztéssel és folyamatos teljesítménnyel tudtak eredményesek lenni az üzleti szférában. Nevezhetjük őket munkamániásnak, akik karrierjükért áldozatkészek, munkahelyükhöz ragaszkodnak és hűségesek. A csapatmunka, a kihívások, a rang és a presztízs kiemelkedő jelentőséggel bírnak számukra.

Alkalmazkodókészek, nyitottak az újdonságokra, még ha a technikai fejlődésben nem is olyan ütemben haladnak, ahogyan a fiatalabb generáció tagjai elvárnák tőlük (Kárpáti 2020a).

Az X generáció a 1965–1980 között született nemzedék. Az X generáció korában a születések száma visszaesett. Szintén ekkor jelentek meg a multinacionális cégek a világban. Szüleik révén megszokták a bizonytalan életet, és hogy több lábon kell állni, amiből az individualizmusuk is fakad. Egyik prioritás számukra a munka és a magánélet egyensúlya, melynek érdekében könnyebben váltanak munkahelyet is. Magasabban kvalifikáltak és nyelveket is jobban beszélnek, mint az előző generáció, és a versenyszellemük is kimagasló. Az internetet csak később ismerték meg, viszont munkavégzésükhöz elvárás annak használata, ami sok konfliktusa forrása lehet. Digitális bevándorlóknak is nevezzük őket (Kárpáti 2020a).

Az Y generáció a 1981–1996 között született fiatalokat jelenti. Az Y (vagy millenniumi – mivel az ezredfordulón születtek) generációt digitális bennszülöttnek is szokás nevezni. A technológia szerepe óriási a hétköznapjaikban, bár ők sem ebbe születtek bele, csupán belenőttek. Minden tevékenységüket a technológia határozza meg, bár kezdetben az analóg világ vette körül őket. Az egyre fokozódó verseny miatt, a szüleikkel ellentétben ambiciózusak, és mindenáron el akarják érni céljaikat. Lusta, narcisztikus és elkényeztetett jelzőkkel illetik őket, és 2014-ben a Time magazin az „én-én-én” generációként hivatkozott rájuk (Iberdola é.n.).

A Z generáció tagjai 1997–2012 között születtek. Ők az első, igazán globális generáció, akik állandó virtuális kapcsolatban állnak kortársaikkal, és nem okoz gondot számukra a multitasking sem, ha egyszerre több dolgot kell csinálni. Bár fiatalok, mégis minden munkahelyen képviseltetik magukat akár munkaerőként, akár gyakornokként. Hagyományos eszközökkel már nem motiválhatók. Technikai tudásuk kiemelkedő: sokkal gyorsabban dolgoznak elődeiknél. Nélkülözhetetlen számukra az önmegvalósítás, és a motiváció a munka és magánélet terén egyaránt. Vágnak az elismerésre, és gyakori visszajelzést igényelnek. Jó kapcsolatot alakítanak ki munkatársaikkal, azonban komoly ellentétek is kialakulhatnak közöttük, mivel az információ gyors áramlása alapvető elvárás számukra, így nehezen tolerálják a lassabb mechanizmust (Kárpáti 2020a).

A generációk közötti interakció túlmutat a családi környezeten, és áthatja a munkahelyeket, oktatási intézményeket és közösségi tereket is. A szerzők többsége kutatása során az egyes generációk jellemzőinek bemutatására fókuszál munkaerőpiaci szempontból. Észrevételünk, hogy a fiatalabb generációkra irányuló tanulmányok jóval gyakoribbak.

A generációk munkahelyi attitűdjei

A különböző generációk eltérőképpen viszonyulnak a munkaerőpiachoz és a munkavégzéshez. Kissné (2013) a következőkkel azonosítja az eltéréseket: mások az elvárásaik, az igényeik és a prioritásaik, másként definiálják a saját helyüket és szerepüket a munka világában.

A boomerek évtizedek óta dolgoznak, míg a Z generáció néhány éves munkatapasztalattal rendelkezik. Nagy számú X generációs dolgozik együtt a boomerekkel. Egy nemzetközi munkaerőpiaci felmérés, a Kelly Services (2009) vizsgálatából az rajzolódik ki, hogy a boomerek tudással és tapasztalattal rendelkeznek az adott területen. Elkötelezettek a munkájuk, és a munkahelyük iránt. A munkájuk iránti elkötelezettség kemény munkára sarkallja őket, melyet a siker kulcsának tekintenek, ezért hajlamosak, s képesek a túlórára, túlmunkára. Ők azok, akik tudnak, és szeretnek csapatban dolgozni. Értéket képvisel tudásuk, tapasztalatuk. Az X generáció tagjai rugalmasabbak és önállóbbak a munkahelyen, kisebb hangsúlyt fektetnek a csapatmunkára, de együttműködési készségük a teljesítmény elérésének célja miatt jó. Munkahelyük iránt nem annyira elkötelezettek, mint a boomerek, emiatt könnyebben váltanak. Erőteljes teljesítményorientáció jellemzi őket az élet minden területén, emiatt jobban odafigyelnek a munka–magánélet egyensúlyára. Az Y generáció tagjai motiváltak, képzettek, és nagyobb elvárásaik vannak az élet minden területén. A hierarchikus rendszerek nem vonzóak számunkra a rugalmas, autonóm rendszereket részesítik előnyben. Számukra fontos, hogy a munkáltató értékrendjével is azonosulni tudjanak, valamint, hogy csapatban dolgozhassanak. A Z generáció az internet korában nőtt fel, így hozzászokott a gyors információáramláshoz, átadáshoz. Jellemző rájuk, hogy egyszerre több dologgal, több projekttel is tudnak foglalkozni, viszont figyelmük bár megosztott, ugyanakkor felszínes. Fontos számukra a szabadság. A fejlődés, önfejlesztés

kardinális számukra, keresik a tanulási-fejlődési lehetőségeket, amelyek az önmegvalósításukhoz is hozzátartoznak

A szakirodalmi áttekintés során több egymást átfedő területet láthatunk, amellyel a szerzők leggyakrabban foglalkoznak a kutatásaik során. Ezeket a tényezőket vizsgáltuk meg mi is kutatásunkban: a generációk munkahelyi együttműködése, az információ- és tudáscsere, illetve a kommunikációs készségeik.

A többgenerációs munkahelyeken a generációk közötti kommunikáció, bár sok lehetőséget (pl. információcsere, tudásmegosztás) rejt magában, gyakran kihívásokkal jár, amelyek a félreértelmezésből, a sztereotípiákból és az egymásnak ellentmondó kommunikációs elvárásokból erednek. Ezek megakadályozhatják a generációk közötti hatékony párbeszédet, ami félreértésekhez és feszült kapcsolatokhoz vezethet. Egyes szakértők a generációs konfliktusok egyik fő forrásának a „hibás kommunikációt tekintik, ami az egyes generációk eltérő elvárásai, ismeretei miatt robbanhat ki.” (Kárpáti 2020b) Ennek egyik legfőbb okozója Kissné (2013) szerint az, hogy az ipari társadalmat fokozatosan felváltotta az információs társadalom, majd a tudásalapú társadalom, és ez a kommunikáció működésére közvetlen hatást gyakorolt. Haeberle és munkatársai megállapították, hogy „a generációs különbségek hatással vannak a kommunikációs stílusokra, technológiai igényekre, szakmai fejlődési preferenciákra, a munkahelyi elvárások, a kompenzációs és juttatási igények, a kívánt vezetési stílusok, valamint a jutalmazási és az elismerési rendszerek hatékonyságára” (Haeberle et al. 2009: 64). Ebben a cikkben az alábbi tényezőket érintjük: a generációk munkahelyi együttműködése és információcsereje, valamint kommunikációs készségeik.

Félreértelmezés akkor fordul elő, amikor a különböző generációkhoz tartozó egyének nem szándékolt jelentést tulajdonítanak az üzeneteknek. Például egy Z generációs alkalmazott egy Baby Boomer felettesének küldött e-mailben laza nyelvezetet használhat, amit a felettes szakmaitatlannak vagy tiszteletlennek érezhet. Az ilyen félreértelmezések kommunikációs zavarokhoz és feszült munkakapcsolatokhoz vezethetnek (Garcia 2012).

A sztereotipizálás azt feltételezi, hogy egy generáció minden tagja azonos tulajdonságokkal rendelkezik. A sztereotípiák igazságtalan ítéleteket és irreális elvárásokat eredményezhetnek. Például az a feltételezés, hogy minden baby boomer technológiai kihívásokkal küzd, téves feltételezésekhez vezethet az egyének képességeivel kapcsolatban (Casanova et al. 2021).

A különböző generációk gyakran eltérő preferenciákkal rendelkeznek a kommunikációs módszerekkel és gyakorisággal kapcsolatban. Az X generáció például a munkával kapcsolatos kommunikációban a közvetlen e-maileket részesítheti előnyben, míg a Z generáció az azonnali üzenetküldő platformokat választja (Zeffane 2022).

A generációs különbségek befolyásolhatják a hatalom és a tisztelet megítélését. A fiatalabb generációk számára kihívást jelenthet, hogy véleményt nyilvánítsanak az idősebb kollégáknak vagy családtagoknak a vélt hierarchikus korlátok miatt. Egyre több generáció dolgozik ugyanis egy azon időben egy azon vállalatnál, ami elkerülhetetlenné teszi a generációk együttműködését (Ropes 2013).

A generációk közötti hatékony kommunikáció elengedhetetlen a megértés, az együttműködés és az interakció előmozdításához. A generációs szakadékok áthidalásában és az eszmeccserék elősegítésében számos kulcsfontosságú tényező játszik szerepet, többek között az aktív hallgatás, az empátia, az alkalmazkodóképesség, a nonverbális kommunikáció és az érzelmi intelligencia. Ezeknek a tényezőknek az elfogadása megkönnyíti a generációk közötti megértést, együttműködést és empátiát, ezáltal áthidalva a szakadékokat és elősegítve a befogadó párbeszédet.

A generációs sokszínűség nagy lehetőségeket, ugyanakkor veszélyeket is rejt magában. A különböző generációkhoz tartozó emberek fejlődhetnek és tanulhatnak egymástól, hisz az együttműködés során közvetlenül találkoznak, szembesülnek egymás ötleteivel és tapasztalataival. Emellett a megismert, megtapasztalt új ötletek, nézőpontok bonyolultságot is eredményezhetnek, mivel minden generációnak megvannak a saját hiedelmei és értékei, és ebből fakadóan a munkahelyi elvárásai. A multigenerációs jellegű csapatok rendkívül rugalmasak, köszönhetően a másik generáció tagjaihoz való alkalmazkodásuknak, emiatt egyben hatékonyabban is

dolgoznak együtt, ami pozitív hatást fejt ki az egész szervezetre (Kárpáti 2020a). A különböző generációk nehezen értik meg egymás értékeit és munkastílusát (Deloitte 2017; Ernst and Young Global 2022; PwC 2013). A generációk közötti legfontosabb eltérésként azonosították az eltérő kommunikációs stílust, és az eltérő információmegosztási metódust. A különböző generációk között leggyakrabban a tudásmegosztás területén alakul ki konfliktus, melyet az eltérő gondolkodásmód, hozzáállás eredményez (Singh 2014).

A fiatalabb generációk folyamatos információmegosztási kényszere feszültséget okozhat a munkahelyen. A fiatalok elsődleges információforrása az internet, ahol gyorsan megszerzik az információt, melynek megbízhatósága azonban kérdéses. Ezzel szemben az idősebb generációk kritikusabb gondolkodásúak, és jobban szűrik az információkat, de emiatt lassabbak, és az, hogy a digitális technológiában kevésbé jártasak hátrány lehet. A generációk egységes véleménye, hogy a visszajelzések és az információ hiánya okozza a legnagyobb kommunikációs zavart, amely bizonytalanságot kelt a munkavállalókban.

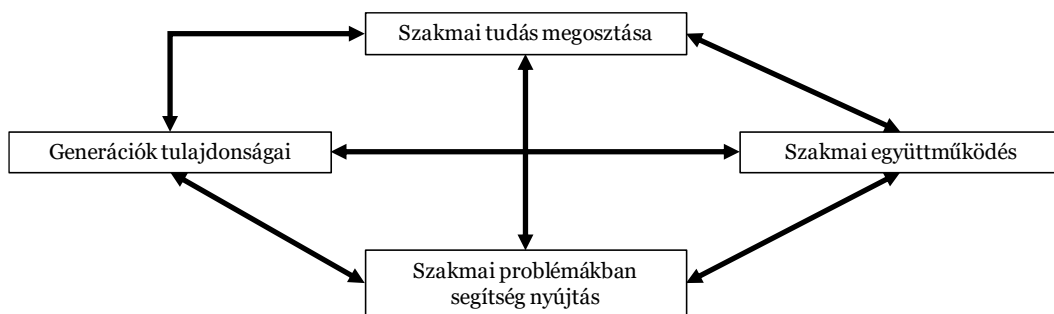
Anyag és módszertan

A szerzők a 2022-es és a 2023-as évben a generációk munkavégzéshez kapcsolódó fő tulajdonságait, a generációk közötti tudást, információ- és problémamegosztást vizsgálták. Kutatásuk középpontjában alapvetően az állt, hogy az egyes korosztályok miképpen tudnak együtt dolgozni egy vállalatnál, kiknek adnak át szakmai tudást és információt, és miképpen biztosítanak szakmai segítségnyújtást. A megkérdezés az interneten keresztül történt, kvantitatív kutatás keretében. A szerzők kérdőívüket a közösségi média felületeken osztották meg, és ott tudtak a megkérdezettek válaszolni a kérdésekre. A minta ezek alapján sem reprezentatív. A közösségi médiában megosztott kérdőív esetében nem tudtuk mérni a válaszadási hajlandóságot. A vizsgálat előtt próba kérdőívzés is volt, amely során 10 válaszadó nem jelzett érthetőségi problémát, így a kiadott kérdőív tartalma nem változott.

A szerzők saját kérdőívük megbízhatóságát a Spearman-Brown teszttel vizsgálták. A vizsgált kérdések esetében koefficiens értékek 0.7 felett voltak, amik alapján megbízhatónak tekintették a kérdőívet.

A jelenlegi vizsgálatnál a következő kérdésekre kerestük a választ:

- Milyen tulajdonságokkal rendelkeznek az egyes generációk a munkaerőpiacon?
- Kivel dolgoznak együtt szívesen?
- Kivel osztják meg a tudásukat szívesen?
- A vizsgálatok során az alábbi kutatási célrendszer modellt használtuk.

1. ábra A kutatási célrendszer
Forrás: saját szerkesztés

A modellben látható, hogy három fő területet elemeztünk: miképpen tudnak együtt dolgozni a korosztályok a munkahelyen 1. a szakmai tudás megosztásában, 2. a szakmai segítségadásban és a 3. szakmai együttműködésben.

A kérdőív struktúrája az alábbiak szerint épült fel (2. táblázat). Alapvetően zárt jellegű kérdések voltak, amelyek metrikus és nominális skálákra épültek. A táblázatban csak azok a kérdéscsoportok szerepelnek, amelyek a jelen tanulmány tárgyát képezik.

A minta specifikációja	Generációk közötti együttműködés a munkahelyen	Tudásátadás a generációk között
Nem Életkor Lakóhely Iskolai végzettség Beosztása	Együttműködés a generációk között a cégnél Generációk jellemzői a munkahelyen	Generációk közötti tudásátadás Problémák a tudásátadás során

2. táblázat: A kérdőív struktúrája
Forrás: Saját szerkesztés

A kérdésekre 471-en válaszoltak, és valamennyi kitöltött kérdőív értékelhető volt. Az adatok elemzéséhez SPSS 28-as verziót használtunk. Egy- és többváltozós elemzést alkalmaztunk, így többek között gyakorisági vizsgálatokat, faktorelemzést, átlag elemzéseket (ANOVA).

Eredmények

A megkérdezettek átlagos életkora: 31,75 év volt. 12 fő a baby boomerekhez tartozik, ahol így igen kicsi elemszám, 116 fő az X-hez, 73 válaszadó az Y-hoz, és 270 személy a Z generációhoz tartozott. Nem szerepeltek azok a Z generációsok a vizsgálatban, akik életkorukból adódóan (18 év alattiak) nem jelentek meg a munkahelyeken.

A baby boomban 2 férfi és 10 nő, az X generációban 41 férfi, 75 nő, az Y generációban 28 férfi, 45 nő, és a Z generációban 120 férfi és 150 nő volt. A beosztást tekintve 61.1%-a a válaszadónak alkalmazott, 8.1%-uk alsószintű vezető, 7.6%-uk középvezető, 7.9%-uk felsővezető, és 15.3%-uk a kutatás időpontjában nem dolgozott. A felső vezetők 51%-a az X generációból került ki, míg a beosztottak 51.6%-a Z generációs volt.

A kérdőív első kérdéscsoportja a válaszolók tulajdonságaira kérdezett rá, azaz, hogy miképpen értékelik magukat a vizsgált tényezők alapján. Egy ötfokozatú Likert-skálán kellett önmagukat minősíteni. Az egyes érték az egyáltalán nem jellemzőt, az ötös érték a teljesen jellemzőt jelentette. Ezek után a szerzők a tulajdonságokat az értékek alapján faktorokba tömörítették. A KMO Barlett -teszt: .905, lett. A Varimax rotálással készült faktorokkal a magyarázott hányad 64.189% volt. Négy faktort képeztek a szerzők, amelyek a következők voltak: az önálló munkavégzésre való alkalmaság, a munkaminőség, a csapatmunkára való hajlandóság, a nemzetközi rugalmasság. A vizsgálatok eredményeit a 3. táblázat mutatja, amelyben benne vannak a faktorok, a változók, az átlagok, a szórások, a komponensek és a Cronbach Alpha eredmények, amelyek a faktorok érvényességét igazolják.

A táblázat adataiból jól látható, hogy a munkaminőséghez tartozó itemekben érzik erősnek magukat a megkérdezettek, míg a nemzetközi rugalmasság esetében vannak még javítandó területek a cégek és a munkavállalók oldaláról. Különösen alacsony az átlagértéke a lakhelyváltozatási hajlandóságnak (M:3.05), a magabiztosságnak (M:3.66), az analitikus gondolkodásnak (M:3.63), a vezetői képességeknek (M:3.51), és a nemzetközi tapasztalatnak (M:2.91).

A szerzők megnézték, hogy a generációk között van-e szignifikáns különbség az egyes faktorokat illetően. Az ANOVA eredményeit a 4. táblázat foglalja össze. A táblázat adataiból jól látható, hogy egyedül a nemzetközi rugalmasság tekintetében különböznek szignifikánsan a megkérdezettek. Ez alapján elmondható, hogy e tekintetben a legnyitottabb a Z generáció, míg a leginkább elzárkózóak a kérdésben az X-esek. Ennek talán az lehet az oka, hogy az X többségének már van saját családja, és a tőlük való elválás, vagy a család költözése nagyobb terhet róhat rájuk, mint a Z-sekre, akik többségükben még nincsenek ennyi idősen tartósan elkötelezve valakinek. Az önálló munkavégzésben és a munka minőségében az X-esek érzik magukat a legerősebbnek, míg az önállóságban a Z-sek, és a minőségben az Y-osok a leggyengébbnek. A baby boom generáció a legnyitottabb a csapatmunkára, míg a Z-sek szeretnének a legkevésbé ilyen formában dolgozni.

Faktorok	Változók	Komponens					
		MD	SD	1	2	3	4
Önálló munkavégzés	Kezdeti önálló döntéshozatal	3.74	0.888	0.741			
	Hatékony kommunikációs készség szóban, írásban szűkkörben és nyilvánosan	3.81	.937	0.713			
	Magabiztosság	3.66	.973	0.706			
	Vezetői képességek	3.51	.989	0.693			
	Szakmai tudás	3.77	.887	0.628			
	Probléma megoldási készség	4.02	.863	0.621			
	Analitikus készség	3.63	.887	0.614			
	Lehetőségek feltárása	3.77	.852	0.613			
	Cronbach's Alpha	.877					
Munkaminőség	Pontosság, precizitás	4.07	.874		0.809		
	Elhivatottság, elkötelezettség	4.02	.905		0.741		
	Munkafegyelem	4.04	.914		0.67		
	Felelősségtudat	4.16	.873		0.566		
	Cronbach's Alpha	.837					
Csapatmunka	Csapatjátékos	3.97	.940			0.804	
	A csapatmunka és a közös célokért való együttműködés készsége	4.03	.896			0.71	
	Megfelelés, beilleszkedés a cégkultúrába	3.92	.905			0.546	
	Cronbach's Alpha	.790					
Nemzetközi rugalmasság	Lakhely változtatási hajlandóság	3.05	1.204				0.875
	Nemzetközi tapasztalat	2.91	1.240				0.791
	Cronbach's Alpha	.682					

3. táblázat: Faktorok
Forrás: Saját szerkesztés

		Négyzetek összege	df	Átlag négy.	F	Sig.
Önálló munkavégzés	Csoportok között	6.702	3	2.234	2.252	0.082
	Csoportokon belül	463.298	467	0.992		
	Totál	470.000	470			
Munkaminőség	Csoportok között	6.161	3	2.054	2.068	0.104
	Csoportokon belül	463.839	467	0.993		
	Totál	470.000	470			
Csapatmunka	Csoportok között	6.406	3	2.135	2.151	0.093
	Csoportokon belül	463.594	467	0.993		
	Totál	470.000	470			
Nemzetközi rugalmasság	Csoportok között	20.998	3	6.999	7.280	0.000
	Csoportokon belül	449.002	467	0.961		
	Totál	470.000	470			

4. táblázat: ANOVA p:0.05
Forrás: Saját szerkesztés

A vizsgálat arra is kitért, hogy milyen a szakmai tudás átadása, milyen a szakmai segítség és a szakmai együttműködés a generációk között. Itt is egy ötfokozatú Likert-skálán kellett az adott állításokat minősíteniük a válaszolóknak. Az egyes az egyáltalán nem jellemzőt jelentette, míg az ötös a teljesen jellemzőt. A válaszok átlaga és szórása az 5. táblázatban látható.

Az adatokból kiolvasható, hogy szakmai tudásmegosztás és a problémákban való segítség átlagosan jellemző a mintára, különösen a fiatalabb kollegák vonatkozásban, és viszonylag kisebb gyakorisággal zajlik ez a folyamat az idősebbek irányában. Leginkább az Y generációsokkal dolgoznak a válaszadók szívesen, míg legkevésbé a baby boomerekkel és az X-esekkel. Ez a tény azt mutatja, hogy a válaszadók kevésbé dolgoznak szívesen a 45 év feletiekkel.

Megvizsgáltuk azt is, hogy generációnként milyen a viszonyulás és az együttműködés. Ez esetben is ANOVA elemzést használtuk, amelynek eredményeit a 6. táblázat foglalja össze.

Állítások	M	SD
Szívesen dolgozok együtt a Baby boommal.	3.39	1.145
Szívesen dolgozok együtt az X generációval.	3.80	0.967
Szívesen dolgozok együtt az Y generációval.	3.94	0.927
Szívesen dolgozok együtt a Z generációval.	3.82	1.036
Szívesen osztok meg szakmai tudást a nálam fiatalabb kollégákkal.	4.14	0.954
Szívesen osztok meg szakmai tudást a nálam idősebb kollégákkal.	3.92	1.077
Szívesen osztok meg szakmai tudást a velem egyidős kollégákkal.	4.13	0.924
Szívesen segíték a szakmai problémákban a nálam fiatalabb kollégákkal.	4.16	0.975
Szívesen segíték a szakmai problémákban a nálam idősebb kollégákkal.	4.03	0.977
Szívesen segíték a szakmai problémákban a velem egyidős kollégákkal.	4.14	0.976

5. táblázat: Együttes munka a generációk között a munkahelyen (átlag és szórás)

Forrás: Saját szerkesztés

Állítások		Négyzetek összege	df	Átlag négy.	F	Sig.
Szívesen dolgozok együtt a Baby boommal.	Csoportok között	26.198	3	8.733	6.911	0.000
	Csoportokon belül	590.137	467	1.264		
	Totál	616.335	470			
Szívesen dolgozok együtt az X generációval.	Csoportok között	43.014	3	14.338	16.874	0.000
	Csoportokon belül	396.824	467	0.850		
	Totál	439.839	470			
Szívesen dolgozok együtt az Y generációval.	Csoportok között	6.969	3	2.323	2.732	0.043
	Csoportokon belül	397.120	467	0.850		
	Totál	404.089	470			
Szívesen dolgozok együtt a Z generációval.	Csoportok között	5.241	3	1.747	1.633	0.181
	Csoportokon belül	499.689	467	1.070		
	Totál	504.930	470			
Szívesen osztok meg szakmai tudást a nálam fiatalabb kollégákkal.	Csoportok között	2.572	3	0.857	0.941	0.421
	Csoportokon belül	425.458	467	0.911		
	Totál	428.030	470			
Szívesen osztok meg szakmai tudást a nálam idősebb kollégákkal.	Csoportok között	25.382	3	8.461	7.605	0.000
	Csoportokon belül	519.553	467	1.113		
	Totál	544.934	470			
Szívesen osztok meg szakmai tudást a velem egyidős kollégákkal.	Csoportok között	2.559	3	0.853	0.998	0.393
	Csoportokon belül	399.051	467	0.854		
	Totál	401.609	470			
Szívesen segíték a szakmai problémákban a nálam fiatalabb kollégákkal.	Csoportok között	4.838	3	1.613	1.705	0.165
	Csoportokon belül	441.574	467	0.946		
	Totál	446.412	470			
Szívesen segíték a szakmai problémákban a nálam idősebb kollégákkal.	Csoportok között	7.303	3	2.434	2.576	0.053
	Csoportokon belül	441.338	467	0.945		
	Totál	448.641	470			
Szívesen segíték a szakmai problémákban a velem egyidős kollégákkal.	Csoportok között	2.590	3	0.863	0.906	0.438
	Csoportokon belül	444.879	467	0.953		
	Totál	447.469	470			

6. táblázat: ANOVA p: 0.05

Forrás: Saját szerkesztés

A táblázatban a szerzők szürkével jelölték meg azokat az eseteket, ahol szignifikánsan eltértek egymástól a különböző generációk. Így a baby boommal legszívesebben a saját korosztályuk dolgozik együtt (M:4.00), míg legkevésbé a Z-sek (M:3.24). Az X-esek a saját korcsoportban lévőkkel működnek együtt leginkább (M:4.27), míg velük a Z-esek a legkevésbé szívesen dolgoznak (M:3.56). Az Y-sokkal az X-esek hajlandóak dolgozni leginkább (M:4.10), míg ez a motiváció a legkisebb a Z-seknél (M:3.83). Az X-esek szívesen osztanak meg szakmai tudást az idősebbekkel (M:4.27), míg a Z-sek ebben is kevésbé nyitottak (M:3.73).

Az eredményekből látható tehát, hogy a generációk közötti együttműködés jelen van a cégek-nél, bár az egyes generációk szívesebben dolgoznak együtt bizonyos korosztályokkal, mint más generációkkal.

Következtetések és javaslatok

Jelen cikk rávilágít a jelenlegi munkaerőpiacon aktív négy generáció jellemzőire.

A szakirodalmi áttekintés során meghatároztuk a generáció fogalmát, bemutattuk a generációk felosztását és főbb tulajdonságait, valamint munkahelyi viselkedésüket. Primer kutatásunkban arra kerestük a választ, hogy az egyes korosztályok miképpen tudnak együtt dolgozni, kiknek adnak át szakmai tudást és információt, és hogyan biztosítanak szakmai segítségnyújtást. Négy faktort képeztünk, melyek a következők voltak: önálló munkavégzésre való alkalmaság, munkaminőség, csapatmunkára való hajlandóság és nemzetközi rugalmasság.

A digitalizáció terjedése visszafordíthatatlanul megváltoztatta, átalakította a munkaerőpiacot, ennek hatására a generációk közötti szakadék még mélyebb lett. Rengeteg sztereotípa jelenik meg a köztudatban a generációkkal kapcsolatban, melyek feloldására az egyetlen út, ha az eltérő generációk igyekeznek megérteni és elfogadni egymást. Ez az alapja a hatékony generációmenedzsmentnek, amely a különböző generációk erősségeit ki tudja aknázni, illetve kezelni tudja az esetlegesen felmerülő különbségeket. Kutatásunkban az alábbi különbségeket tártuk fel:

Az eredmények azt mutatják, hogy a munkaminőség terén erősnek érzik magukat a válaszadók, míg a nemzetközi rugalmasság esetében van még mit javítani a cégek és a munkavállalók oldaláról egyaránt. E tekintetben a generációk szignifikánsan eltérnek.

Eredményeink azt tükrözik, hogy bár a generációk közötti együttműködés jelen van a cégeknél, az egyes generációk szívesebben dolgoznak együtt bizonyos korosztályokkal, míg más generációkkal kevésbé. Y generációsokkal dolgoznak a válaszadók a legszívesebben, míg a 45 éven felettekkel kevésbé dolgoznak szívesen. A X generáció és a baby boom generáció tagjai is saját korosztályukkal dolgoznak legszívesebben. A Z generáció tagjaival dolgoznak legkevésbé szívesen az egyes generációk. Azt is látjuk, hogy Z-sek nyitottsága is csökken, ahogy idősebb generációról van szó.

Azok a vállalatok, amelyek hajlandóak új stratégiákat alkalmazni, képesek lesznek maximalizálni a munkahelyen dolgozó valamennyi generáció közötti együttműködés előnyeit. A különböző generációk munkahelyi különbségeinek és erősségeinek felismerése és értékelése harmonikusabb és produktívabb munkahelyhez vezethet. A befogadó kultúra előmozdításával és a generációs sokszínűség kihasználására irányuló stratégiák megvalósításával a szervezetek kiaknázzhatják a többgenerációs munkaerőben rejlő teljes potenciált.

A harmonikus többgenerációs munkaerő a termelékenység növekedéséhez és a konfliktusok csökkenéséhez vezethet. Az egyes generációk erősségeinek és perspektíváinak megértésével a munkáltatók testre szabhatják a vezetési stílusokat, a képzéseket és a kommunikációs stratégiákat, hogy maximalizálják az elkötelezettséget és a hatékonyságot. A generációs különbségek megszüntetése helyett inkább a generációs szinergiát kell megteremteni. Meg kell tehát találni annak a módját, hogy miként lehet a generációk közti hasonlóságokra összpontosítani, az esetleges különbségeket pedig tiszteletben tartani.

Összefoglalva tehát, a generációk közötti hatékony együttműködés jelentős befolyást gyakorol a munkahelyekre és a munkaerőpiacra. A különbözőségek megszüntetése nem lehet reális cél. A különböző generációk egyedi erősségeinek felismerésével olyan befogadó környezetet hozhatunk létre, amely elősegíti az együttműködést, a megértést és a közös fejlődést. A területen végzett jövőbeli kutatások megvilágíthatják azokat az innovatív stratégiákat és megközelítéseket, amelyek javítják a generációk közötti együttműködés dinamikáját, áthidalva ezzel a generációk közti szakadékot, amely alapja előítéletektől mentes vállalati kultúra megteremtésének.

Irodalom

- Berkup, S. B. (2014). Working with Generations X and Y in Generation Z period: Management of different generations in business life. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 5(19), 218–229. DOI:10.5901/mjss.2014.v5n19p218
- Buda, A. (2019). Generációk, társadalmi csoportok a 21. században. *Magyar Tudomány* 180(2019), 1, 120–129 DOI:10.1556/2065.180.2019.1.12

- Casanova, G., Zaccaria, D., Rolandi, E. and Guaita, A. (2021). The Effect of Information and Communication Technology and Social Networking Site Use on Older People's Well-Being in Relation to Loneliness: *Journal of Medical Internet Research*, 23(3), e23588
DOI:10.2196/23588
- Csehné Papp, I. (2017). A Z generáció munkához való viszonya. In: Mészáros A., Lestyán K. (szerk.) *Generáció(k)k – Tanulmányok a generációk témakörében* Gödöllő: Szent István Egyetemi Kiadó. 124-139.
- Deloitte (2017). *The 2017 Deloitte millennial survey. apprehensive millennials: seek in stability and opportunities in an uncertain world.*
<https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/About-Deloitte/gx-deloitte-millennial-survey-2017-executive-summary.pdf> Utolsó letöltés: 2023. 08. 29.
- Ernst and Young Global (2022). *Generation Survey* https://www.ey.com/en_us/diversity-inclusiveness/the-2022-ey-us-generation-survey Utolsó letöltés: 2023. 08. 29.
- Garcia, H. F. (2012). *The Power of Communication: Skills to Build Trust, Inspire Loyalty, and Lead Effectively.* New Jersey: Pearson Education.
- Goleman, D. (1995). *Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ.* Bantam.
- Haeberle, K., Herzberg, J. and Hobbs, T. (2009). Leading the multigenerational work force. *Healthcare Executive*, 62–77.
- Iberdola (é.n.) *Characteristics of generations X, Y and Z – From the baby boomer to the post-millennial generations: 50 years of change.* <https://www.iberdrola.com/talent/generation-x-y-z> Utolsó letöltés: 2023. 11. 29.
- Kárpáti T. (2020a). *Négy generáció munkahelyi viselkedése – Generációk a munkahelyen 1. rész* <https://jobgroup.hu/en/blog/generaciok-a-munkahelyen-1-1> Utolsó letöltés: 2023. 11. 29.
- Kárpáti T. (2020b). *A multigenerációs munkahelyi csapatok előnyei és hátrányai - Generációk a munkahelyen 2. rész.* <http://jobgroup.hu/blog/generaciok-amunkahelyen-2> Utolsó letöltés: 2023. 08. 29.
- Kárpáti T. (2020c). *Mi okozza a konfliktusokat a munkahelyen és hogyan reagálunk rájuk? - Generációk a munkahelyen 3. rész.* <http://jobgroup.hu/blog/generaciok-amunkahelyen-3> Utolsó letöltés: 2023. 08. 29.
- Kelly Services (2009). *Egy nemzetközi munkaerő-piaci felmérés szerint a generációs különbségek kezelésénél kulcsfontosságú a kommunikáció és a jutalmazás kérdése.*
http://kellyservices.hu/HU/Cegunkrol/A-generacios-kulonbsegek-kezelesenelkulcsfontossagu-a-kommunikacio-es-a-jutalmazas-kerdese/#.VUNoG_AppzW Utolsó letöltés: 2023. 08. 29.
- Kissné A. K. (2013). *A Magyar Honvédség hivatásos és szerződéses állományának, valamint a versenyszféra motiváltságának összehasonlító elemzése.* Doktori értekezés. Budapest: Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Hadtudományi Doktori Iskola.
- McCrandle, M., Wolfinger, E. (2009). *The ABC of XYZ. Understanding the Global Generations.* Sydney: University of New South Wales Press.
- Papp E. (2020). *Generációváltás. Fészek Blog,* <https://ktk.pte.hu/hu/feszek-blog/generaciovaltás> Utolsó letöltés: 2023. 11. 29.
- Prensky, M. (2001). Digital Natives, Digital Immigrants In: *On the Horizon.* MCB University Press 9, 5, October, 1–6. DOI:10.1108/10748120110424816
- PwC (2013). *PwC's next gen: a global generational study* <https://www.pwc.com/gx/en/hr-management-services/pdf/pwc-nextgen-study-2013.pdf> Utolsó letöltés: 2023. 08. 29.
- Ropes, D. (2013). Intergenerational learning in organizations. *European Journal of Training and Development*, 37(8), 713–727.
- Singh, A. (2014). Challenges and Issues of Generation Z. *IOSR Journal of Business and Management (IOSRJBM)*, 16 (7), 59–63
- Strauss, W., Howe, N. (1991). *Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069.* New York: Harper Perennial, William Morrow and Company
- Zeffane, R. (2022). *Human Resource Management: People and Organizations.* Cambridge University Press.

Borsos Aranka Viktória

SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

ORCID:0009-0005-9536-5719

Munkaerő-toborzás és -megtartás generációs megközelítésben

Absztrakt

A munkaerőpiac folyamatosan változik; nő a munkavállalók munkában töltött éveinek száma, egyre több generáció képviselteti magát egyidejűleg a munkahelyeken, ugyanakkor a csökkenő népességszámunknak következtében egyre alacsonyabb az újonnan belépők száma, nő az idősebb korosztályok aránya, azonban a globalizáció és a digitális változások hatására a kereslet mégis elsősorban a fiatalabb generációkra irányul, főként az újonnan megjelenő szakmákat érinti, így fokozódik a verseny a munkáltatók közt.

Ahhoz, hogy ebben a versenyhelyzetben a szereplők megfelelően reagálni tudjanak a változásokra, fontos tisztában lenniük azzal, hogy milyen eszközökkel motiválhatók az eltérő generációk.

Ezen téma kapcsán 2023-as kutatásom során a munkaerő-piacon jelenlévő generációk eltérő munkahelyválasztási szempontjait és a munkahelyi elégedettségüket befolyásoló tényezőit vizsgáltam, hiszen az egyes generációk által támasztott elvárások figyelembevételével könnyebbé és hatékonyabbá válhat a szervezetek emberi erőforrásokkal való gazdálkodása.

Kulcsszavak: generáció, munkaerő-piac, toborzás, munkaerő-megtartás, emberi erőforrás

Abstract

Recruitment and workforce retention in a generational approach

The labor market is constantly changing; the years employees spend at work is increasing, and more and more generations are represented at the workplace at the same time, and yet, because of our declining population, the number of new entrants is decreasing, the proportion of older age groups is increasing, however, due to globalization and digital changes, the labor demand is primarily aimed at the younger generations, mainly affecting newly emerging professions, thus increasing competition between employers.

In order for the participants in this competitive situation to be able to react appropriately to the changes, it is important to be aware of how different generations can be motivated.

Regarding this topic, on the occasion of my research in 2023, I examined the different job selection aspects of the generations present on the labor market and the factors influencing their job satisfaction, since by taking into account the expectations set by each generation, the management of human resources in organizations can become easier and more efficient.

Keywords: generation, labor market, recruitment, labor retention, human resources

Bevezetés

Míg a korábbi években köztudottan a munkanélküliség volt a legfőbb munkaerő-piaci probléma, mára az a különös, kettős helyzet alakult ki, hogy egyszerre van jelen a munkanélküliség és a munkaerőhiány jelensége (KSH 2022). Ugyan a munkanélküliek száma csökkent, ezáltal javultak a mutatók, azonban a munkáltatók részéről kialakult munkaerőigényt mégsem képes teljes mértékben kielégíteni a piac; 2022-ben a foglalkoztatottak átlagos létszáma folyamatosan meghaladta az előző éves adatokat, csökkent a közfoglalkoztatottak száma, ugyanakkor az üres álláshelyek száma is növekvő tendenciát mutatott, meghaladva a COVID-19 járvány előtti időszak keresleti mutatóit is (KSH 2023).

A munkaerő-hiányból logikusan adódik, hogy a piaci szereplők helyzete megváltozott; a gazdaság bizonyos szektoraiban a munkáltatók kénytelenek harcolni a rátermett, adott pozíciókat szakmailag megfelelően betölteni képes munkavállalóért, hogy minden generációból bevonzzák a legjobb szakembereket. A modernitás és globalizáció hatására az egyes korosztályok munkavállalói közt felfedezhető generációs különbségek egyre inkább kiéleződnek, nyilvánvalóvá válnak, mely különbségekre való reagálás, az azokhoz való alkalmazkodás a munkáltatói oldalról elengedhetetlen.

Generáció-elméletek

Számos elmélet és csoportosítás született annak kapcsán, hogy milyen korszakokra bontva különíthetők el egymástól az egyes generációk például: Howe és Strauss (2000), Martin és Tullgan (2002), Oblinger és Oblinger (2005), Reeves és Oh (2007), McCrindle Research (2012), azonban általánosságban elmondható, hogy a generációk meghatározása egy-egy kohorsz-élményhez, közösen megélt történelmi eseményhez köthető, vagyis hogy az adott csoport tagjai ugyanazon háborúkat, társadalmi eseményeket, változásokat, forradalmakat éltek, illetve élik át egyidőben, melyek befolyásolják a látásmódjukat, értékrendjüket, az élet különböző kihívásaihoz és helyzeteihez való hozzáállásukat (Töröcsik et al. 2014).

Baby boomerek

A kutatók jelentős többsége a Baby boomerek születési évét 1946 és 1964 közé, a II. világháború utáni időszakra helyezi, vagyis ezen generáció tagjai 2023-ban 59-77 éves kor közöttiek.

A Baby boomer jelenleg a legidősebb korosztály a munkaerő-piacon, korukból adódóan sokuk vezető beosztásban dolgozik, ők a munkahelyeken a szeniorok, nyugdíjazás előtt állók vagy nyugdíj mellett foglalkoztatottak, többségük nem gondolkodik munkahelyváltásban.

Ezen csoport tagjai mindig hasznosak lehetnek egy vállalkozás részére, hiszen munkamániások. Fontos számukra a státusz, amiért nem félnek keményen dolgozni, valamint az is, hogy értékeljék rendkívüli hűségüket, elköteleződésüket az adott munkahely iránt. Azáltal, hogy a munka és teljesítmény ilyen jelentős helyet foglal el az életükben, nehezen találják meg a munka és család közti egyensúlyt (Cennamo, Gardner 2008).

A munkaerő-megtartás szempontjából szem előtt kell tartani, hogy nem szeretik, és nehezen fogadják el a változásokat, kevésbé rugalmasak, mint a fiatalabb generációk (Dajnoki, Héder 2017). Oktatásuk, fejlesztésük során is érdemes odafigyelni arra, hogy lassabban vésődnek be az új információk, gondot okoz számukra a folyamatos tanulás iránti elvárás, így esetükben az időnyomás-mentes környezet kialakítására kell törekedni (András 2017).

Pozitívan hathat attitűdjükre, ha mentorként, coachként kijelölik őket az újonnan belépő munkatársak mellé. A folyamat során a Boomerek is tanulnak; fejlődhetnek többek közt technikai, digitális készségeik, miközben tudásukat, tapasztalatukat maguk is átadhatják a fiatalabb generáció tagjainak. Ezáltal csökkenthető annak érzése is, hogy lemaradnak, kimaradnak valamiből, illetve a korábban említett időnyomás-mentes informális tanulás lehetősége is megvalósulhat (Tay 2011).

Szintén jó lehetőség lehet a stratégiai döntésekbe, tervekbe való bevonásuk. Ideális jelöltek a szervezetek képviselőit egy-egy eseményen, tárgyaláson, hiszen megvan a kellő tapasztalatuk és rutinjuk, mindazonáltal növelhető önbizalmuk, hiszen ahelyett, hogy a háttérben meghúzódnának, láthatóvá válnak a vállalat tagjai előtt (Tay 2011).

A Boomerek a hagyományos munkamodellekre fókuszálnak, ami magába foglalja az elhivatottságot és kemény munkát, ebből kifolyólag esetükben a motiváció terén is a hagyományos, azaz külső eszközök működnek a legjobban; a fizetésemelés, a bónuszok, jutalmazási rendszerek (Cennamo, Gardner 2008), illetve a korukból adódóan a céges egészségbiztosítási-, életbiztosítási- és nyugdíjbiztosítási programok.

A Baby Boomerek számára a legkevésbé fontos értékek a szellemi ösztönzés és az esztétikum (pl. szép környezetben való munkavégzés), azonban kiemelkedő fontosságúak az anyagiak és a biztonság (Kollár, Mészáros 2017). Így hát munkamoráljuk megőrzése és javítása érdekében a vezetőknek érdemes arra törekedniük, hogy a Boomerek érezzék, hogy biztos a pozíciójuk, munkáltatójuk hosszútávon számít rájuk.

X-generáció

A szakirodalmak többsége az X-generáció tagjainak születési évét 1965 és 1980 közé helyezi, így 2023-ban 43-58 évesek.

Az X-generáció kulcsfontosságú minden szervezet számára, hiszen ez a generáció alkotja a munkaerő-piac törzsének jelentős részét, illetve a termékenység csökkenésével és a várható élettartam növekedésével ezen generáció tagjai már a korábbinál is tovább maradnak a munkaerő-piacon (András 2017).

Elődeikkel ellentétben fontos helyet foglal el az életükben a család, így igyekeznek megtalálni az egyensúlyt a munka és a magánélet között (Tay 2011). Mottójuk szerint azért dolgoznak, hogy élni tudjanak, nem azért élnek, hogy dolgozzanak. A sikerességhez segíti őket lendületük, illetve azon képességük, hogy gyorsan alkalmazkodnak a technológiai változásokhoz. Ez a lendület meghozza a mutatószámok terén várt sikereket a munkáltató számára is, ennek fejében viszont gyors jutalmazást, bónuszt vagy előléptetést várnak, amik hozzájárulnak a kényelmes életvitelhez, amire vágyanak (Darby, Morrell 2019).

A karrierépítés mellett számukra is fontosak az anyagiak, a nem megfelelő bérezés demotiválóan hathat rájuk. Azonban ahhoz, hogy elhivatottak maradjanak, az anyagi juttatásokon felül szükségük van arra is, hogy tiszta és egyértelmű utasítást követően önállóan dolgozhassanak, illetve folyamatos visszajelzést kapjanak (Berkup 2014).

Így tehát a Baby Boomerekhez hasonlóan, náluk is a külső motivációs eszközök a legjobban használhatók, azonban ezeknek képességekhez és karrierhez kapcsolódó eszközöknek kell lenniük, úgy, mint például nyilvános dicséret, elismerések és díjazások vagy előléptetés (Mahmoud et al. 2021).

Míg a Baby boomerek a stabil, hosszútávú munkahelyeket preferálják, addig ezen generáció tagjai nem félnek váltani, ha azt érzik, máshol jobb feltételek mellett dolgozhatnak (Bencsik et al. 2016).

Összességében elmondható, hogy saját karrierjük iránt elhivatottabbak, mint a szervezet iránt, ahol dolgoznak, azonban szívesebben köteleződnék el egy olyan munkahely iránt, amely a készségek, képességek, kompetenciák fejlődését, a termelékenységet és munka-magánélet egyensúlyát helyezi előtérbe szemben a státusszal és a hivatali munkaidővel (Cennamo, Gardner 2008).

Y-generáció

Az Y- és Z-generáció születési idő szerinti besorolása a korábbiakhoz képest nehezebb, elmosódott a határ köztük, sok a személyi átfedés a két generáció közt. Kutatásomhoz az elméletek szerinti átlag korosztályt határoztam meg az Y-generáció részére, ők azok, akik 1981 és 1995 között születtek, vagyis 2023-ban 28-42 évesek.

Az Y-generáció a leginkább megosztó, legkevésbé szimpatikus csoport a többi generáció szemében; sokan úgy látják őket, mint önző, narcisztikus, lusta személyeket, ezért is hívják sokan „én generációnak”. Többek közt jellemző rájuk, hogy céltudatosak és jól képzettek, így elvárásaik is magasak a munkáltatókkal szemben (Wood 2019).

Az X-generáció mellett az Y-generáció a másik olyan nemzedék, mely a munkaerő-piaci kínálat jelentős hányadát képezi. Az Y-ok célja munkahelyük kiválasztása során, hogy rugalmas munkaidőben, meghitt légkörben tudjanak szakmailag fejlődni (Varga 2017). Fontos számukra az anyagi juttatás, kiugróan magas fizetési elvárásokkal rendelkeznek, azonban ezért cserébe kiemelkedően motiváltak és agilisek. Jól használják az internetet és idegennyelvi készségeik is fejlettek, így nyitottak arra, hogy az irodán kívül, a világ bármely pontjáról szabadon végezzék el munkájukat (András 2017). Rendkívül gyakorlatiasak, öntörvényűek és nehezen kezelik a szabályokat. A munkahelyükön jól szeretnék érezni magukat, egy régi típusú, hagyományos iroda helyett kreatív munkakörnyezetet kell biztosítani számukra (Csutorás, 2016).

Az Y-generáció az, amelynek esetében a legnagyobb jelentősége van a megtartás-menedzsmentnek, hiszen ahogyan Vannesia Darby és Daniel L. Morrell (2019) kutatási eredményei is mutatják; a megkérdezett Y-generációsok 90%-a tervezi 5 éven belül elhagyni jelenlegi munkáltatóját, őket a legnehezebb hosszútávon megtartani, ők a legkevésbé elkötelezettek.

A generáció tagjai számára a munka és magánélet közti határvonal elmosódott, attól függetlenül, hogy hol vannak, jelentőségteljes és hasznos dolgokkal szeretnék eltölteni az idejüket. Rugalmas munkaidőre, munkakörülményekre, szabadságra vágyanak, arra, hogy ők döntsék el, hogy hogyan és mikor, milyen körülmények közt, milyen módszerekkel teljesítenek egy-egy feladatot. Amennyiben ezeket nem kapják meg munkáltatójuktól, gondolkodás nélkül képesek tovább állni (Sharma 2012).

A munka mellett a szórakozásnak is teret kell engedni, érdemes arra törekedni, hogy szeressen az Y bejárni a munkahelyére és időt eltölteni ott.

Éheznek a tudásra, a kompetenciáruk bővítésére – már csak azért is, mert tudatában vannak az élethosszig tartó tanulás jelentőségével (Sharma 2012).

Mivel digitális eszközökkel a kezükben nőttek fel, tanulmányaik során sem volt szükség arra, hogy eljárjanak könyvtárba, vagy könyveket, folyóiratokat vásároljanak, minden rendelkezésükre állt az internet által, így ez meghatározza a munkavégzésüket is. Érdemes hagyni, hogy szabadon használják az okostelefonjukat, az internetet, hiszen így szabadságérzetük is megmarad, ugyanakkor hatékonyabban tudják elvégezni a kiadott feladatokat (Wood 2019).

A szabadságvágyuk és izgalmak iránti vágyódásuk kiküldetések révén is kielégíthető. Amennyiben felajánlásra kerül egy olyan pozíció, mely utazással vagy lakóhelyváltással jár, többségük egészen biztosan él majd a lehetőséggel (Wood 2019).

Ezen generációnál már megfigyelhető a jelenség, miszerint szeretnének valami jót tenni, változást előidézni és jelentőségteljes dolgot alkotni. Fontos számukra, hogy a munkáltatók milyen jótékony célért dolgoznak a profitszerzés mellett, hogy a jövődöbéli Y munkatársuk azonosulni tudjon céljaikkal, részben vagy egészben sajátjának érezhesse azt (Wood 2019).

Mivel az Y-generáció másképp tekint a pénzre, mint elődei, esetében a belső motivációs eszközök használata hatékonyabb módszernek bizonyul; jól működhet a távmunka lehetősége, a heti egy nap home office-ban történő munkavégzés, modern, fiatalos munkakörnyezet, relaxációs szoba kialakítása, csapatépítő programok, sportolási lehetőségek biztosítása, vagy a kompetenciafejlesztésre, tapasztalatszerzésre irányuló eszközök, mint például belső tréningek, nyelvtanfolyamok, kiküldetések vagy munkaköri rotáció (Csutorás 2016).

Z-generáció

Kutatásom során a Z-generáció tagjainak azokat a személyeket tekintettem, akik 1996 és 2010 között születtek, vagyis 2023-ban 13-27 évesek. A kutatás során közülük is a már 18 év feletti, illetve a munkaerő-piacra belépettek voltak relevánsak.

A Z-generáció tagjai kihívásokat állítanak a toborzók elé, őket „le kell vadászni”. Ők a legkisebb létszámú nemzedék, ugyanakkor a legiskolázottabb is, ebből kifolyólag pedig a leginkább keresett munkaerő (András 2017). Minden innovációra szomjas munkáltató olyan munkavállalókkal szeretné feltölteni állományát, akik naprakész tudással rendelkeznek, tehetségesek és gyorsan tanulnak, gyorsan reagálnak a változásokra, vagyis Z-kkel.

A Z-generáció jelenleg a legfiatalabb generáció a munkaerő-piacon. Hívhatnánk őket Facebook-generációnak is, hiszen gyakorlatilag telefonnal és egyéb digitális eszközökkel a kezükben nőttek fel. Ebből adódik, hogy a Z-k ugyan szeretnének alkotni, de mindezt nem fizikai munkával, hanem az online térben kívánják megtenni (Malatyinszki 2020).

A Z-generáció tagjai beleszülettek a technológiába, teljesen természetes számukra a digitális fejlődés és az ehhez való napról-napra történő alkalmazkodás. A gyors változások, külső ingerek hatására ők maguk is szeretnék, ha a munkahelyen, és az élet többi területén is minden gyorsan, rögtön történne, rendkívül türelmetlenek. Ezen tulajdonságok pozitívumokkal is járnak, hiszen emiatt a multitasking képessége alapvető, mondhatni velük született, bátrak, kezdeményezők, nem félnek új dolgokba belevágni. Mivel ők is a digitális világban nőttek fel, szeretnek játszani, mely játékosságot a munkáltatóknak érdemes belecsempésznüik a mindennapos feladatokba, ha azt szeretnék, hogy a fiatalok hosszútávon csapatuk részét képezzék (Berkup 2014).

A gamifikáció egy újszerű, modern eszköz a fiatalabb munkavállalók megtartására és elégedettségük növelésére. Amennyiben a módszert megfelelően használják, lehetővé teszi a munkavállaló személyes kötődését az egyes tevékenységek iránt azáltal, hogy új környezetbe, új megközelítésbe helyezi a feladatokat, szórakoztatóbbá teszi azt. A gamifikáció többféle területen is használható, de kiemelkedően jól működik az oktatás területén, legyen szó az on boarding folyamatok során történő betanulásról, tréningekről, kötelező oktatásról (pl. tűz- és balesetvédelmi oktatás) vagy továbbképzésről. A gamifikáció sikerességének titka, hogy a legunalmasabb feladatokat is képes élményekké, pozitív impulzusokká alakítani. Képes növelni a boldogságérzetet, hiszen sikerekkel gazdagodik az egyén, lehetősége nyílik átélni a flow-élményt, pozitív tapasztalatokat szerez, növekszik az elköteleződése és a teljesítménye is (Czeily, Dajnoki 2021). Fontos, hogy gyors előrelépési lehetőséget kínáljon számukra munkahelyük, biztosítva legyen a lehetőség szakmai tudásuk fejlesztésére. Mindezt modern környezetben és rugalmas munkaidővel kiegészítve várják el (Pálffy 2020).

A fiatal generáció tagjai, csakúgy, mint az Y-ok, szintén tudják, hogy az életen át tartó tanulás mennyire fontos, éppen ezért a szakmai fejlesztések, továbbképzések alapvető elvárásként fogalmazódnak meg bennük foglalkoztatójuk irányába. A projektalapú munkakiosztás jól működhet esetükben, ahol előtérbe kerül az élményalapú munkavégzés, a gyakorlatiasság (Malatyinszki 2020). Fontos, hogy ne unatkozzanak. Ha unatkoznak, telefonjukat, üzeneteiket fogják ellenőrizni. Ezt azonban érdemes hagyni nekik, hiszen ezáltal pár perc alatt teljesen feltöltődnek.

A Z-generáció tagjainak fontos a munkahelyi társadalmi-szociális környezet, illetve a vezetőktől való visszajelzés és a velük kialakított kapcsolat. A Z-k vezetőinek reformereknek kell lenniük, szakítani a hagyományos üzleti kultúrával és felvenni a tempót a mai fiatalokkal. A Z-knek ugyan fontosak a társas kapcsolatok és szükség esetén tudnak azonosulni a csoportok dinamikájával, ugyanakkor önállóak és elsősorban a függetlenségre vágnak. Talán ebből is adódhat, hogy a többi generációnál lényegesen jobban szeretnek home office-ban dolgozni és a többiekénél is jobban értékelik a rugalmas munkaidő lehetőségét (Ozkan, Solmaz 2015).

Mint az összes többi nemzedék számára, belépéskor számukra is mérvadó az anyagi juttatások mértéke, azonban emellett lényegesebb a munkakörülmények, hogy az adott munkaadó elhivatott legyen társadalmi felelősségvállalás terén is, hogy azonosulni tudjanak a munkáltató céljaival. Elengedhetetlen tehát esetükben dolgozni az úgynevezett *employer branding*en (Pálffy 2020).

Ahogy a társadalmi felelősségvállalás és környezetvédelem, úgy saját maguk testi és szellemi egészsége is fontos szerepet tölt be életükben. Semmiképp sem kívánják alárendelni magukat és egészségüket a munkavégzésnek (Pálffy 2020).

A kutatás

Kutatásom módszereként online kérdőíves megkérdezést választottam, a kitöltőket hólabda módszerrel gyűjtöttem. A megkérdezés során olyan 18 éven felüli személyek véleményét kívántam vizsgálni a témában, akik már valamilyen módon bekapcsolódtak a munkaerő-piacra vagy épp annak kapujában állva, belépni kívánnak. A kitöltés anonim és önkéntes alapon történt.

Az űrlapot összesen 29 kérdésből állítottam össze, melyre 215 válasz érkezett. Ezen 215 válasz alapján a vizsgált minta nem reprezentatív, így az eredményeimből nem következtethetünk a sokaságra, azok kizárólag az általam vizsgált mintára vonatkoztathatók.

A kutatásban résztvevők – általános adatok

A kérdőívet kitöltő 215 személyből 69,3% nő (149 fő) és 30,7% férfi (66 fő) volt. A minta 11,2%-a fővárosban, 42,3%-a nagyvárosban vagy megyeszékhelyen, 31,6%-a kisvárosban, míg 14,9%-a községben vagy faluban él. Iskolai végzettségüket tekintve 54% főiskolai végzettséggel, 38,6% középiskolai érettséggel, 6,5% középiskolai végzettséggel érettségi nélkül, míg 0,9% általános iskolai (8 osztály vagy annál kevesebb) végzettséggel rendelkezik.

A kitöltők jelentős többsége, 67,9% jellemzően szellemi munkát végez, 22,3%-uk fizikai munkát végez és 9,8%-uk jelenleg nem rendelkezik munkahellyel.

A résztvevők közt túlsúlyban vannak 79,1%-kal a beosztottként dolgozók, míg a csoportvezetők 12,6%-ot, a középvezetők 7,9%-ot, a felső vezetők 1,4%-ot és a tulajdonosi pozícióban lévők 3,3%-ot képviselnek.

A munkahelyek típusát tekintve 33,5% dolgozik nagyvállalatnál, 27% közepes méretű vállalkozásnál, 14,9% kivállalkozásnál és a fennmaradó 24,6% „egyéb” szerveknél (többnyire közigazgatásban, oktatásban, honvédelmi szervnél, illetve egyházi tulajdonú intézményekben).

A megkérdezettek generációk (korcsoportok) szerinti megoszlása az alábbi:

- Baby boomer generáció (1946-1964 között születettek): 0,46 % –1 fő.
- X-generáció (1965-1980 között születettek): 22,33% –48 fő.
- Y-generáció (1981-1995 között születettek): 54,42% –117 fő.
- Z-generáció (1996-2010 között születettek): 22,79% - 49 fő.

A kérdőívem elemzését ezen korcsoportok szerinti csoportosításban, illetve 6 témakör szerint bontásban végeztem. A Baby boomer generáció esetében a kitöltőszám miatt kutatásomat eredménytelennek minősítettem. Ha valamit, talán azt a feltételezést megerősítheti a rendkívül alacsony részvételi arány, hogy ezen generáció tagjai valóban elzárkóznak a digitális eszközök, illetve az interneten alapuló platformok használatától, egy hagyományos, papír alapú kérdőív valószínűleg esetükben eredményesebb lett volna.

A kutatás eredményei

A kutatást 6 témakör köré építettem fel.

1. Az első témakörben azt vizsgáltam, hogy különböző generációk eltérő szempontok alapján választanak-e munkahelyet. Ezen témakörre 4 kérdés elsődlegesen, 3 kérdés másodlagosan várt választ.

A téma kapcsán a kitöltőket arra kértem, hogy 1-től 7-ig terjedő skálán pontozzanak 31 különböző juttatási módszert, eszközt aszerint, hogy melyeket tartják legfontosabbnak új munkahely választása során. A leginkább kedvelt juttatási eszközök generációktól függetlenül egybehangzóan a szervezet stabil gazdasági helyzete és jó hírneve, a rugalmas munkaidő és az engedélyezett távollét orvosi időpontra voltak. Szintén előkelő helyezést ért el az ingyenes képzések lehetősége, a fizetett pótszabadság és a teljesítményalapú bónusz/jutalom/prémium is. Az eredmények alapján azonban generációs különbségek is megfigyelhetők, például az, hogy az X-generáció tagjai megjelöltek olyan anyagi jellegű, hagyományos juttatásokat is, mint a SZÉP kártya, illetve a nyugdíjpénztári és/vagy egészségpénztári támogatás, amit a fiatalabbak nem.

Megfigyelhető volt továbbá, hogy a kor csökkenésével egyre fontosabb a munkaerő-piaci résztvevők számára a képzés, oktatás szerepe; az ingyen képzéseket az X-generáció nem sorolta jelentőségteljes helyek egyikére sem, míg az Y-ok és a Z-generáció tagjai az 5. helyre sorolták, azonban a Z-knél már megjelent a legfontosabbak közt a tanulmányi támogatás/tanulmányi szerződés is.

Az is megállapítható, hogy a fiatalabb generáció számára a szabadság, a szabadidő és a munkamagánélet egyensúlya fontosabb; ők nem csupán az elsők közt jelölték a rugalmas munkavégzést és az engedélyezett távollétet, de esetükben a fizetett pótszabadság is jelentőségteljes helyre került; minél fiatalabb a generáció, annál nagyobb hangsúlyt kaptak ezen elemek.

Egy másik kérdésnél arra kértem a kitöltőket, hogy egy 4 fokozatú Likert-skála segítségével értékeljenek további eszközöket, lehetőségeket aszerint, hogy mennyire játszanak fontos szerepet új munkahely választása során.

Az előző kérdésre érkezett válaszokhoz hasonlóan e kérdés esetében is konszenzus volt a generációk közt: a válaszadók számára legfontosabbak a stabil, biztos munkahely, a kiemelt, piaci átlagbérnél magasabb bér és a szervezet hitelessége. Ezen lehetőségeket követte a szervezet jó híre, a jelentőségteljes, hasznos munkavégzés és a kellemes irodai környezet. Generációs vonatkozásban megállapítható, hogy az Y- és Z-generáció tagjai számára fontosabb a magas bér, mint az X-generáció számára. Az X-generációs kitöltők mindössze 40%-a jelölte nagyon fontosnak, az Y-generáció tagjainak 56%-a, míg a Z-generációs kitöltők 61%-a jelölte nagyon fontos tényezőként a kiemelt bérezést.

Az egybecsengő válaszokon túl észrevehetőek különbségek is, például a karrierépítési lehetőség véleményezése során az X-generáció döntő többsége, azaz 48%-a úgy nyilatkozott, hogy számukra csupán kis mértékben fontos, míg az Y- és Z-generáció tagjainak többsége fontosként jelölte meg ezt a lehetőséget. Ugyanilyen arányú különbség figyelhető meg a belső képzések, kompetencia- és tudásbővítés esetén is; a fiatalabb generációk lényegesen fontosabbnak vélik ezeket.

Különbség fedezhető fel a csapatban való munkavégzés értékelése kapcsán is. A szakirodalmat megerősíti a felmérés eredménye; azokat figyelembe véve, akik fontosnak vagy nagyon fontosnak ítélték meg a csapatmunka lehetőségét, az Y-generáció az, mely esetében a legnagyobb szerepet játssza.

A következő kérdés során a kitöltőket arra kértem, hogy jelöljék meg, hogy egy stabil állást választanának kevesebb juttatással vagy inkább egy bizonytalanul több juttatással. Az eredmény azt mutatja, hogy az életkor csökkenésével fordított arányban nő azoknak a száma, akik a bizonytalan állást választanák több juttatással. Ez szintén megerősítése a szakirodalomnak, hiszen az X-generáció tagjai nem számítanak nagy kockázatónak, az anyagi biztonságot helyezik előtérbe.

Egy másik kérdés alkalmával a kitöltők kiválasztották, hogy állásinterjú esetén az általam felsorolt két verzióból melyiket kedvelik jobban: személyesen vagy online. A válaszadóknak lehetőségük volt úgy is nyilatkozni, hogy mindkét módot azonos mértékben kedvelik. Kiderült, hogy a személyes interjú a legkedveltebb, azonban az életkor csökkenésével egyre nyitottabbak a válaszadók mindkét lehetőségre, nyílik az olló az online állásinterjú irányába.

Ezt követően álláskeresési, álláshirdetési módokat és platformokat véleményeztek a kitöltők attól függően, hogy mennyire kedvelik azokat. Mindhárom generáció esetében népszerűek a szervezetek honlapjai, az állásportálok és a közösségi média felületek. Ami külön figyelmet érdemel, az az egységesen népszerű, ismerős általi ajánlás. Érdemes lehet a munkáltatóknak erre a fajta toborzási módszerre hangsúlyt fektetni, és ösztönző módszereket bevezetni, például egyszeri, dolgozói ajánlási bónuszt. Továbbá megfigyelhető volt a válaszokból, hogy míg az X- és Y-generáció tagjai csak kis mértékben kedvelik az applikációs lehetőségeket, addig a legfiatalabb, vagyis a Z-generáció tagjai kedvelik azokat.

A kérdőív következő szakaszában előszűrési módokat véleményeztek a kitöltők. Eredményül kaptuk, hogy a telefonos, online kérdőíves, illetve személyes írásbeli tesztek a leginkább kedvelt módok. Különbség elsősorban az e-mailes módszer esetén figyelhető meg; míg az X- és Y-

generáció tagjai ezt a módszert kedvelik, a Z-generáció tagjainak többsége csupán kis mértékben kedveli.

A válaszadók háromféle mód közül választhattak arra vonatkozóan, hogy milyen módon szeretik, ha behívják őket állásinterjúra; e-mail, sms/app értesítő, telefonos megkeresés. Mindhárom generáció esetében a telefonos megkeresés volt a legnépszerűbb. Ugyan az e-mailes megkeresési mód lemaradása a telefonos megkereséssel szemben az átlagos életkor csökkenésével egyenes arányosan csökken, szignifikáns különbség nem figyelhető meg. Az azonban világosan kirajzolódik, hogy az sms/app értesítőknek jelen korunkban nincs létjogosultsága.

Az álláskeresési módok, interjúhoz és előszűréshez kapcsolódó módszerek tekintetében a generációk elvárásai, preferenciái azonosak, azonban kimondottan a munkahely kiválasztásának szempontjaiban különbségek vehetők észre. Ugyan az alapok közösek, mint például a megfelelő/piaci bérezés, a megbecsülés és megfelelő bánásmód, azonban ezek minden munkahely tekintetében alapvetők kellene, hogy legyenek. Az elemi szükségleteken és elvárásokon túltekintve azonban látható, hogy az egyes generációk valóban különböző szempontokat helyeznek előtérbe munkahely-választásuk során, ezek a különbségek viszont nem minden esetben egyeznek szakirodalomban megfogalmazottakkal.

2. A második témakörben azt vizsgáltam, hogy a különböző generációk munkahelyi elégedettségét és elköteleződését eltérő tényezők befolyásolják-e. Ezen témakörre 4 kérdés elsődlegesen, 1 kérdés másodlagosan adott választ.

Az egyik kérdésben arról kérdeztem a kitöltőket, hogy általánosságban véve mennyire elégedettek jelenlegi munkahelyükkel, majd az azt követő pontban kértem, hogy indokolják választukat. Megállapítható, hogy a kitöltők közel azonos mértékben elégedettek; több mint 64%-uk elégedett vagy nagyon elégedett. A generációk közül az Y-generáció tagjai a legelégedetlenebbek.

Az X-generáció tagjai közt megfigyelhető, hogy az elégedetlenek elsősorban a nem megfelelő bérezést és a megbecsülés hiányát említették, míg az elégedettek a stabilitást, a jó munkahelyi légkört, körülményeket és a felettséggel való jó viszonyt emelték ki.

Az Y-generáció elégedetlenjei ezen kérdésre elsősorban szintén az alacsony bérezést, a munkakörülményeket emelték ki, azonban esetükben többször megjelent a vezetői kompetenciák hiánya, illetve a nem megfelelő vezetői magatartás, mint indok. Ezen korosztály elégedett tagjai szintén kiemelték a stabilitást, a kiemelt bérezést, de ezen felül a rugalmasságot, a home office lehetőségét és a stresszmentes légkört is.

A Z-generáció azon tagjai, akik mérsékelten elégedettek vagy egyáltalán nem elégedettek, inkább elsősorban a nem egyenlő és nem megfelelő bánásmódot és a nem elégséges anyagi juttatást, bérezést írták. A legfiatalabb generáció elégedett és nagyon elégedett tagjai a kellemes munkahelyi légkört, a jó munkahelyi kapcsolatokat és a megfelelő bérezést emelték ki.

A kérdőív következő szakaszában a válaszadóknak saját szavaikkal kellett elmondaniuk, hogy munkáltatójuk milyen eszközökkel tudná növelni elégedettségüket. Előfeltevésem az volt, hogy a kitöltők egy korábbi kérdés során felsorolt indokaikhoz kapcsolódó választ fognak adni ezen kérdésre, azonban a többség nem így tett.

Az X-generáció válaszadói elégedettségük növelésének eszközeként többségében a home office lehetőségét, anyagi juttatásokat (pl. magasabb bér, SZÉP-kártya, cafeteria) és modernebb munkakörnyezetet jelölt meg. Érdekességként még kiemelendő, hogy azok, akik egy korábbi kérdésnél azt jelölték meg, hogy nagyon elégedettek, többségükben úgy nyilatkoztak, hogy nincs olyan eszköz, mellyel elégedettségük tovább növelhető lenne, nincsenek további elvárásaik.

Az Y-generációs kitöltők szintén home office-ra és bérrendezésre vágnak, továbbá a leggyakoribb válaszok közt szerepelt az utazási költség támogatása, a teljesítményalapú bónuszrendszer bevezetése, illetve a megbecsülés és tisztelet. Esetükben a nagyon elégedettek pozitív megítélése további anyagi juttatásokkal növelhető lenne.

A Z-generáció esetében is növelhető az elégedettség anyagi juttatásokkal, azonban válaszaikban az elsők közt jelent meg a rugalmas munkaidő, a home office és munka–magánélet egyensúlyának együttése. A nagyon elégedettek esetükben is több anyagi juttatással motiválhatók.

A következőkben 15 általam felsorolt lehetőséget véleményeztek a kitöltők aszerint, hogy mekkora befolyással vannak a munkahelyi elégedettségre, a munkahelyi morálra, közérzetre.

Generációtól függetlenül megerősítést nyert a sokak által ismert Maslow-piramis és annak létjogosultsága; legelső helyen szerepelt az erkölcsi/emberi megbecsülés, de szorosan követte a megfelelő/egyenlő bánásmód, a méltányos és igazságos díjazás, az őszinte, nyílt kommunikáció a vezetés irányából és a munka–magánélet egyensúlya.

Generációs bontásban látható, hogy a munkatársakkal való kapcsolat és az őszinte vezetői kommunikáció fontossága az életkor csökkenésével fordított arányban nő, illetve, hogy az önérvényesítés lehetősége, a szórakoztató munkakörnyezet és munkavégzés, illetve a családi, laza légkör mind-mind a Z-generáció számára a legfontosabbak.

Majd azt kérdeztem a kitöltőktől, hogy milyen gyakran szeretnének visszajelzést kapni felettesüktől. Az összes kitöltő válaszait tekintve a rendszeres, egy-egy feladat kapcsán történő visszajelzésre van a legnagyobb igény, azonban kor csökkenésével csökken az igény is. Az Y-generációsok inkább félévente, a Z-generációsok inkább havonta szeretnek visszajelzést kapni. Azonban az is világosan kirajzolódott, hogy az évente egy alkalommal történő visszajelzés, értékelés nem javasolt, a munkavállalók gyakrabban igénylik a felettes általi visszacsatolást.

Az alapok ezen témakör kapcsán is közösek voltak; minden generációnál visszaköszönt a megfelelő bérezés, a vezetői kompetenciák, a stabilitás és megfelelő bánásmód iránti igény. Ezen túlmenően azonban szintén észrevehetőek generációs különbségek, amik ezúttal sem állnak teljes mértékben összhangban a szakirodalommal.

Az X-generáció számára nem a karrierépítés hozza meg elsősorban az elégedettséget, hanem a stabilitás, a megbecsülés, a megfelelő bérezés és a rendszeres vezetői visszajelzés.

Az Y-generáció esetében viszont valóban kulcsszerepe van a szabadság iránti váagnak, a munka–magánélet egyensúlyának; elégedettségre erős pozitív hatást gyakorol a home-office lehetősége és a rugalmas munkaidő egyaránt.

A Z-generáció számára valóban fontos a szórakoztató munkakörnyezet és a tanulás, a szakmai fejlődés lehetősége, azonban ezek mellett legalább ugyanennyire fontos szerepet játszanak elégedettségekben többek közt a családi, kellemes légkör és a rugalmas munkaidő is.

3. A harmadik témakörben azt vizsgáltam, hogy vajon az atipikus foglalkoztatási formák elsősorban az Y és Z generációk esetében hatékonyak-e. Ezen témakörre 4 kérdés elsődlegesen, 1 kérdés másodlagosan adott választ.

A 4 fő kérdés során különféle atipikus foglalkoztatási formákat állítottam párba egymással, majd kértem a kutatásban résztvevőket, hogy jelöljék meg, hogy melyik lehetőséget kedvelik jobban.

Kirajzolódott, hogy a határozatlan idejű munkaszerződéssel való foglalkoztatás kedveltebb a határozott idejűhöz képest mindhárom korcsoport esetében; azonban az is látható, hogy Z-generáció számára kevésbé fontos, mint a többieknek.

A teljes munkaidős foglalkoztatás esetében is hasonló eredmény született, ez a népszerűbb, azonban a kor csökkenésével egyre növekszik a részmunkaidős foglalkoztatás népszerűsége. Ebből szintén kiolvasható, ami a korábbiak kapcsán is; a fiatalabbak életében fontosabb a magánélet, a szabadidő.

A többség a hagyományos, irodai környezetben való munkavégzést preferálja, ugyanakkor a kor csökkenésével a távmunka (home office) is egyre népszerűbb.

Megállapítható, hogy a rugalmas munkaidőre minden korosztály nyitott, de külön kiemelendő az Y-generáció, esetükben volt a legmagasabb az arány.

Egy korábbi kérdés válaszlehetőségei közül ezúttal a „*home office a hét néhány munkanapján*” és a „*rugalmas munkaidő*” lehetőségeit érdemes kiemelni ezen témakör kapcsán. Mindkét opció esetében megállapítható volt, hogy minél fiatalabb az adott generáció, annál jobban kedveli ezeket a lehetőségeket.

A generációk közt tehát összességében konszenzus volt az atipikus foglalkoztatási formákat illetően. Csupán abban találtam eltérést, hogy az egyes foglalkoztatási formákat milyen mértékben kedveli egy-egy generáció. A fiatalabb generációk egyértelműen jobban kedvelik az atipikus foglalkoztatási formákat, azonban az X-generáció tagjainak többsége is nyitott rájuk.

4. A negyedik témakörben azt vizsgáltam, hogy az idősebb generációk tagjainak többsége (Baby boomerek és X generáció) az online munkahelyi megoldásokkal szemben (online értekezlet, képzés, gamifikáció) inkább a hagyományos, offline módszereket kedveli-e. Ezen témakörre 2 kérdés elsődlegesen, 2 kérdés másodlagosan adott választ.

Az első kérdés során ötféle oktatási mód közül választhattak a kitöltők az alapján, hogy melyeket kedvelik. Az X-generációs kitöltők esetében egyértelműen látszik, hogy a személyes tréning/oktatás trénerrel/oktatóval a legnépszerűbb, ezt a lehetőséget választották a legtöbben. Azonban az is látható, hogy teljes mértékben nem zárkoznak el az online lehetőségektől, hiszen második helyen szerepelt esetükben az online tananyag saját tempóban történő feldolgozása.

A következő kérdés során munkahelyi belső kommunikációra alkalmas módokat véleményeztek a válaszadók, annak megfelelően, hogy mennyire kedvelik azokat. Minden generáció esetében, így az X-generációsok körében is a személyes kommunikáció szerepelt az első helyen. A csoporton belüli aránya azoknak, akik ezt nagyon fontosnak jelölték 60,4% volt. A második és harmadik helyre az e-mailes és telefonos kommunikáció került.

Az X-generáció esetében a soron következő kérdésben említett, állásinterjú megelőző előszűrésre, továbbá az állásinterjúra való behívásra irányuló kérdésnél egyaránt a telefonos mód volt a legkedveltebb szemben más, online módokkal és eszközökkel.

A Baby boomer generáció csupán 1 fővel képviseltette magát a kérdőívem kitöltése során, így ezen generáció vonatkozásában az eredmény nem értékelhető, azonban az X-generáció esetében megerősítést nyert, hogy inkább az offline munkahelyi megoldásokat kedvelik az online eszközökkel szemben.

5. Az ötödik témakörben azt vizsgáltam, hogy vajon a Baby boomerek és az X generáció tagjainak többségét elsősorban anyagi jellegű juttatásokkal, az Y és Z generáció tagjainak többségét inkább nem anyagi jellegű, belső motivációs eszközökkel lehet-e leginkább ösztönözni és elköteleződésüket növelni. Ezen témakörre 2 kérdés elsődlegesen, 2 kérdés másodlagosan adott választ.

Az első releváns kérdést elemeztem az első témakör kapcsán, ahol megállapítást nyert, hogy azokon a juttatásokon túl, amelyeket minden generáció egyaránt fontosnak tart az X-generáció az elsők közé anyagi jellegű, hagyományos juttatásokat is sorolt, mint a SZÉP kártya, illetve a nyugdíjpénztári és/vagy egészségpénztári támogatás, a fiatalabbak viszont nem. Jelen hipotézis kapcsán az ebben a kérdésben felsorolt lehetőségek közül a fent említettekén túl kiemelném a teljesítményalapú bónusz/jutalom/prémium lehetőségét; ez az opció az idősebb generációtól, vagyis az X-generáció tagjaitól kapta a legmagasabb pontszámot, illetve mint azt korábban már szintén említettem, a fiatalabb generációk esetében inkább a nem anyagi jellegű juttatások kiemelendők: a rugalmas munkaidő, az engedélyezett távollét orvosi időpontokra, a fizetett pótszabadság, az ingyenes képzések, tanulmányi támogatás és tanulmányi szerződés.

A következő kérdés kapcsán az anyagi jellegű juttatások vonatkozásában vegyes eredmények születtek: míg a kiemelt bérezés és a sokszínű kollektíva százalékos arányait tekintve kissé fontosabbak a fiatalabb generációk számára új munkahely választása során, a teljesítmény alapú bérezés a három generáció közül az X-generáció számára a legfontosabb. A nem anyagi jellegű juttatásoknál viszont kirajzolódik, hogy az Y-generáció és Z-generáció választási szempontjaira vannak nagyobb befolyással.

Egy másik kérdés alkalmával a saját szavas kitöltéses válaszokat csoportosítottam aszerint, hogy anyagi jellegű, nem anyagi jellegű vagy vegyes indokokat soroltak fel a kitöltők arra vonatkozóan, hogy jelenlegi munkáltatójuk miként tudná növelni az elégedettségüket. Volt néhány kitöltő, aki nem szeretett volna válaszolni a kérdésre, így ezen kérdés esetében alacsonyabb volt a válaszadók száma, mint a többinél. Az X-generáció tagjaitól 43 válasz érkezett. Ezek 23%-a anyagi jellegű, 35%-a nem anyagi jellegű, míg a többség, 42% vegyesen sorolt fel anyagi és nem anyagi jellegű eszközöket. A válaszokat rendszerezve eredményül 46-54%-os arány született a nem anyagi jellegű juttatások javára.

Az Y-generáció esetében 109 válasz érkezett. A válaszok 28-28%-a anyagi jellegű és nem anyagi jellegű volt egyformán, illetve a vegyesen felsorolt juttatások aránya 44% volt. Összesítve tehát ezen generáció esetében az anyagi- és nem anyagi jellegű juttatások aránya 50-50%.

A Z-generáció kitöltői (45 fő) 27%-a anyagi jellegű juttatást nevezett meg, 18% nem anyagi jellegű juttatást, míg 55% vegyesen, anyagi és nem anyagi jellegű juttatásokat sorolt fel. A vegyes válaszokat átsorolva az anyagi és nem anyagi jellegű juttatásokhoz, a válaszok 53%-a anyagi jellegű, míg a 47%-a nem anyagi jellegű volt.

Fontos kiemelni, hogy ezen eredmények kiértékelésekor figyelembe kellett venni, hogy az adott kitöltő egy korábbi kérdésnél milyen fokú elégedettséget jelölt, illetve, hogy milyen indokot adott meg elégedettségének, illetve elégedetlenségének fő okaiként. Ezek mind egyéni preferenciáktól, adott munkáltatótól és életkörülménytől is függhetnek, minden kitöltő esetében egyéni, egyedi eredmények születnének, így további generációs elemzésnek és általános következtetések levonásának nem láttam szükségesnek.

A következő kérdés szintén saját szavas kitöltéssel valósult meg, így a válaszok csoportosítására volt szükség. A kérdés arra irányult, hogy a kitöltők milyen okból hagynák ott jelenlegi munkahelyüket.

Látható az eredményekből, hogy a kor csökkenésével egyre nő az anyagi jellegű juttatások fontossága. Az X-generáció tagjai elsősorban nem anyagi jellegű okokból hagynák ott jelenlegi munkahelyüket, míg az Y-generációsok és Z-generációsok többsége vegyes, azaz anyagi és nem anyagi okokból egyaránt.

A témakör kapcsán ugyan volt olyan kérdés, melynek esetében az X-generáció anyagi jellegű juttatást jelölt meg az elsők közt, azonban náluk is fontos helyet foglaltak el a nem anyagi jellegű juttatások. Megállapítható, hogy a fiatalabb generáció számára fontosabbak az anyagi javak, ugyanakkor legalább ennyire fontosak számukra az olyan nem anyagi jellegű juttatások, eszközök, amelyek az önképzéshez, szakmai fejlődéshez vagy a munka–magánélet egyensúlyához kapcsolódnak.

6. A hatodik témakörben azt vizsgáltam, hogy vajon a fiatalabb generáció tagjainak többsége könnyebben vált-e munkahelyet, mint elődeik. Ezen témakörre 2 kérdés elsődlegesen, 2 kérdés másodlagosan adott választ.

Az első kérdésben arról kérdeztem a válaszadókat, hogy jelenlegi munkahelyükre hosszú- vagy rövid távon gondolnak-e.

A kitöltők többsége hosszú távra tervezi jelenlegi foglalkoztatójával, azonban a korcsoportokon belüli arányokat tekintve kirajzolódott, hogy a kor csökkenésével fordított arányban nő azoknak a száma, akik rövid távon terveznek jelenlegi munkahelyön maradni; míg az X-generációnál ez az arány 81,25%, az Y-generáció esetében 65,81%, a Z-generációsok körében már csak 55,10%.

A következő kérdésben a válaszadókat arra kértem, hogy indokolják az előző kérdésre adott válaszukat.

Az X-generáció azon tagjai, akik hosszú távon terveznek munkáltatójuknál maradni, elsődleges indokként a stabilitást jelölték, illetve az életkorukat, és hogy szeretik a munkájukat; míg akik rövid távon terveznek, elsősorban a vezetőséggel, vezetési stílussal való elégedetlenségüket, illetve a nyugdíjkorhatár közeledtét jelölték meg indokként.

Az Y-generáció azon tagjai közt, akik hosszú távra terveznek szintén első helyen szerepelt a stabilitás, megbízhatóság, de magas volt azoknak a száma is, akik nem szeretnék munkahelyet váltani, illetve számos válaszdó indokolta döntését a bizonytalan gazdasági- és munkaerő-piaci helyzettel. Akik rövid távon terveznek, többnyire anyagi jellegű okokból teszik ezt, illetve keresik a fejlődési lehetőséget, nem értenek egyet a vezetési stílussal, nem kedvelik a vezetői hozzáállást vagy bizonytalanak ítélik meg munkáltatójuk jövőjét.

A Z-generáció hosszú távon tervező tagjai esetében szintén a legelső helyen szerepelt indokként a stabilitás, illetve az, hogy szeretik a munkájukat. A rövid távra tervezők szakmai fejlődésre, karrierváltásra vágnak, jelenlegi munkahelyükre „ugródeszkaként” tekintenek.

Egy korábbi kérdés kapcsán már említettem, hogy a kitöltők többsége inkább választana egy stabil, de kevesebb juttatással járó munkahelyet, szemben egy bizonytalan, de több juttatást kínálóval szemben. Azonban megállapítást nyert, hogy az arány a kor csökkenésével növekszik a bizonytalan, de több juttatást kínáló állás irányába.

Egy másik, már szintén említett kérdés kapcsán jelen témakör vonatkozásában kiemelendő, hogy azoknak az aránya, akik úgy nyilatkoztak, hogy nem hagynák ott munkahelyüket, a kor csökkenésével csökken. Ezen kérdés kapcsán, hogy milyen indokkal hagyná ott jelenlegi munkahelyét a válaszdó, az anyagiakon túl az X-generáció többsége a jobb légkört és megbecsülést, az Y-generációsok zöme a home office lehetőségét, a rugalmas munkaidőt, a jobb munkahelyi körülményeket, lakóhelyhez közelebbi munkahelyet és a fejlődési lehetőségeket emelte ki, míg a Z-generációsok majoritása az előrelépést, karrierépítést és a külföldi munkavégzés/kiküldetés lehetőségét említette.

A fentieket összegezve elmondható, hogy a fiatalabbak könnyebben váltanak munkahelyet, kevesebb időt töltenek egy-egy munkáltatónál, ugródeszkaként tekintenek arra, illetve arról kérdezve, hogy milyen okból váltanának, az idősebb generáció tagjai mélyebb, fontosabb indokokat jelöltek meg, mint például a megbecsülés, míg a fiatalabbak akár egy home office-t kínáló munkahelyért is otthagynák a jelenlegi munkáltatójukat.

Összegzés

Kutatásom során az egyes generációk közötti különbségeket, illetve ezek következményeit vizsgáltam a toborzás–kiválasztásra és a munkaerő-megtartásra vonatkozóan. Vizsgáltam, hogy a különböző generációk eltérő elvárásokat támasztanak-e a munkáltatók felé, ezáltal érdemes-e az egyes korosztályokat specifikusan kezelni mind a szervezethez vonzás, mind a megtartás-menedzsment eszközök kidolgozása és alkalmazása során.

Az eredményekből kirajzolódik, hogy ugyan az anyagi juttatások az elsődleges, legjobban használható motivációs eszközök, érdemes kiemelt figyelmet fordítani más típusú, belső motivációs eszközökre is, hiszen a hosszú távú elégedettség csupán ezek kombinálásával érhető el. Megállapítást nyert, hogy a munkavállalók számára a fent említettek túl a legfontosabbak, amiket kínálhat egy meglévő vagy leendő munkahely, az a rugalmas munkaidő, a home office lehetősége, a munka-magánélet megfelelő egyensúlya és az oktatás.

Eredményeimre alapozva továbbá úgy vélem, érdemes minden munkáltatónak fontolóra vennie a teljesítményalapú értékelést és jutalmazást, hiszen látható, hogy a munkavállalói oldalról is megvan az igény mind a visszajelzésre, mind pedig a teljesítményalapú jövedelemszerzésre. Ez a foglalkoztató számára is előnyös lehet, hiszen a munkavállaló teljesítményére ösztönzően, motiválóan hat, továbbá extra kiadást csupán abban az esetben jelent, amennyiben az eredmények is javulnak.

A kutatás során bebizonyosodott az is, hogy fontos szerepet játszik a munkahelyi jóllét kapcsán az őszinte, nyílt kommunikáció, illetve elsősorban a fiatalabbak esetében a munkatársakkal és vezetőkkel való jó kapcsolat, a vezetők kompetenciái és vezetési stílusa.

Konklúzió a korábbiakon túl, hogy érdemes nyitni az online munkahelyi megoldások felé, hiszen, ahogy egyre növekszik a Z-generáció tagjainak aránya a munkaerő-piacon, úgy növekszik az igény az effajta megoldásokra is.

A fiatalabbak egyre rövidebb távra terveznek aktuális munkáltatójukkal, jellemző az úgynevezett *job hopping*, mikor is munkahelyről munkahelyre ugrálnak az emberek. Ennek megakadályozására vagy arányának csökkentésére javaslom, hogy a munkáltatók dolgozzanak ki saját szervezetükön belül egy karrierprogramot, aminek keretén belül munkahelyi oktatás, továbbképzés és átképzés is megvalósulhat. A fiatalabbak fejlődésre, tanulásra és karrierépítésre vágnak. A fluktuáció csökkenthető, amennyiben ezen fejlődési lehetőségeket házon belül kínálja fel a munkáltató, legyen szó horizontális vagy vertikális karrier lépésről.

Összefoglalva a kutatási eredményeimet, ha az egyes generációk munkáltatókkal szembeni elvárásai kapcsán egy-egy kulcsszót vagy kifejezést kellene kiemelnem, azok az X-generáció kapcsán a *megbecsülés*, az Y-generáció esetén a *rugalmas munkavégzés*, míg a Z-generáció vonatkozásában a *szakmai fejlődés* lenne.

Kutatásom korlátait a következőkben látom: a minta viszonylag kicsi, hiszen 215 fő töltötte ki a kérdőívet. Egy jelentősen magasabb létszámú kitöltés esetén az eredmények valószínűleg megbízhatóbbak lettek volna. A kérdőív eredményét feltehetően befolyásolta a hazai gazdasági helyzet, az európaiktól elmaradó átlagbérek, a hirtelen kialakult „rezi válság” és az ukrán háború további hatásai. Csupán a tanulmányom elkészítésének ideje alatt is rengeteget változott a munkaerőpiac és az erőviszonyok ezen tényezők hatására. Úgy gondolom, hogy amennyiben a fentebb felsoroltak nem lettek volna jelen befolyásoló tényezőként, akkor valamelyest más eredmények születtek volna; a stabilitáson és anyagi biztonságon túl nagyobb szerepet kaptak volna egyéb, generáció-specifikus tényezők is.

Úgy vélem, érdemes lenne további kutatásokat végezni a témában, hiszen aktuális és érinti a teljes munkaerő-piacot. Ugyan a munkaerő-piaci erőviszonyok folyamatosan változnak, a munkanélküliek aránya felváltva nő és csökken, azonban bizonyos ágazatokban a szakképzett munkaerő hiánya állandó. Egy országos, reprezentatív kérdőíves felmérés, mely számba veszi a régiós különbségeket is, hasznos és tanulságos lehet minden munkaerő-piaci résztvevő, de különösen a keresleti oldal számára.

Irodalom

- András K. (2017). Gondolatok a versenyképesség és generációs szinergia kapcsolatáról. In: Mészáros A., Lestyán K. (szerk.): *Generációso(k)k – tanulmányok a generációk témakörében*. Gödöllő: Szent István Egyetemi Kiadó Nonprofit Kft.
- Bencsik A., Horváth-Csikós G., Juhász T. (2016). Y and Z generations at workplaces. *Journal of Competitiveness*, 8(3), 90–106.
- Berkup, S. B. (2014). Working with generations X and Y in generation Z period: Management of different generations in business life. *Mediterranean Journal of Social Sciences*. 5(19), 218–229.
- Cennamo, L., Gardner, D. (2008). Generational differences in work values, outcomes and person-organization values fit. *Journal of Managerial Psychology*. 23(8), 891–906.
- Csutórács G. Á. (2016). Az Y generációs munkatársak megtartási lehetőségei a Központi Statisztikai Hivatalban. *Pro Publico Bono – Magyar közigazgatás*. 2016/1., 92–107.
- Czeily T., Dajnoki K. (2021): Játékosítás, mint a HR új stratégiai eszköze. *Economica*. 12. 1-2.sz. 1–10.
- Dajnoki K., Héder M. (2017). „Új szelek fújnak” – a HR válasza a globalizáció és a változás kihívásaira. *Hadtudomány*. 27(1), 84–93.
- Darby, V., Morrell, D. L. (2019). Generations at work: A review of generational traits and motivational practices impacting millennial employees. *Drake Management Review*. 8(1-2), 1–13.
- Kollár P., Mészáros A. (2017). Super-féle munkaértékek vizsgálata a munkaerőpiacon fontos szerepet játszó négy különböző generáció esetében. In: Mészáros A., Lestyán K. (szerk.): *Generációso(k)k – tanulmányok a generációk témakörében*. 152–168.
- KSH – Központi Statisztikai Hivatal (2022). *Munkaerőpiaci folyamatok, 2022. II. negyedév* <https://www.ksh.hu/s/kiadvanyok/munkaeropiaci-folyamatok-2022-ii-negyedev/> Utolsó letöltés: 2023. 03. 19.
- KSH – Központi Statisztikai Hivatal (2023). *Üres álláshelyek száma és aránya nemzetgazdasági áganként* https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0072.html Utolsó letöltés: 2023. 03. 19.
- Mahmoud, A. B., Reisel, W. D., Fuxman, L., Mohr, Iris, Grigoriou, Nicholas (2021). „We aren't your reincarnation!” workplace motivation across X, Y and Z generations. *International Journal of Manpower*. 42(1), 193–203.

- Malatyinszki Sz. (2020). Az új generáció mint erőforrás. *Multidiszciplináris kihívások, sokszínű válaszok – Gazdálkodás- és Szervezéstudományi folyóirat*, 1, 91–101.
- Ozkan, M., Solmaz, B. (2015). The changing face of the employees – Generation Z and their perceptions of work. *Procedia Economics and Finance*, 26, 476–483.
- Pál E., Törőcsik M. (2013). *Irodalmi áttekintés a Z generációról*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs. https://ktk.pte.hu/sites/ktk.pte.hu/files/images/szervezet/intezetek/mti/pal_torocsik_irodalmi_attekintes_a_z_generacirol_2013.pdf Utolsó letöltés: 2022. 11. 19.
- Pálffy Zs. (2021). A Z generáció motiválása és megtartása a munkahelyeken in. Makkos A., Kecskés P., Kövecsesné Gósi V. (szerk.). *XXIV. Apáczai-napok Tudományos Konferencia tanulmánykötet 2020*. Győr: Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Kar. 116-124.
- Sharma, L. (2012). Generation Y at workplace. *Human Resource Management*, 5. September, 74–78.
- Tay, A. (2011). Managing generational diversity at the workplace: expectations and perceptions of different generations of employees. *African Journal of Business Management*, 5(2), 249–255.
- Törőcsik M., Szűcs K., Kehl D. (2014). Generációs gondolkodás – A Z és az Y generáció életstílus csoportjai. *Marketing és menedzsment*, 48(2. különszám), 3–15.
- Varga E. (2017). Módszertani eltérések és attitűdbeli különbségek generációnként az oktatásban. in. Mészáros A., Lestyán K. (szerk): *Generációso(k)k – tanulmányok a generációk témakörében*. Gödöllő: Szent István Egyetemi Kiadó Nonprofit Kft.
- Wood, Jeanne Charles (2019): Millennials in the workplace: Mistery or magic? *Dispute Resolution Journal*, 74(1), 111-120.

Császtu Lilla

Debreceni Egyetem, Ihrig Károly Doktori Iskola

ORCID:0000-0002-9787-2862

Multigenerációs munkahelyek a gyakorlatban

Avagy mi lehet a megoldás a generációs különbségekre?

Absztrakt

A generációk közötti különbségek az életkörülmények, a technológiai fejlesztések, a társadalmi változások és az értékrend különbözőségeiből adódnak. Ezek az eltérések hatással lehetnek az emberek gondolkodására, viselkedésére és az élethez való hozzáállásra, ugyanakkor az interperszonális kapcsolatokat is meghatározzák, ezért a munkaerőpiac szempontjából vizsgálva alapvető a működésük megértése. Tanulmányomban a generációk és a generációk közötti különbségek nemzetközi és magyar szakirodalomban fellelhető történeti vonatkozásait vizsgálom meg és tárom fel. Majd megvizsgálom azokat a kulcsfontosságú tényezőket, amelyek a generációs különbségeket enyhíthetik.

Kulcsszavak: generációk, generációs különbségek, baby boomer, millenniumi generáció, soft skillek

Abstract

Multigenerational workplaces in practice

Or what could be the solution of the generation differences?

Differences between generations usually result from differences in living conditions, technological developments, social changes and values. These differences can affect people's thinking, behavior and general attitude towards life, however, they also define interpersonal relationships, so their understanding and operation are fundamental when examined from the point of view of the labor market. In my study, I examine and explore the historical implications of the differences between generations and generations in international and Hungarian literature. I examine those key factors that can mitigate generational differences.

Keywords: generations, differences between generations, baby boomer, millennial generation, soft skills

Bevezetés

A 20. század második felétől egyre nagyobb hangsúlyt fektettek a kutatók a generációk megértésére, amit az empirikus generációkutatások is alátámasztanak. A kor nagy gondolkodója, a magyar származású Mannheim Károly megfogalmazása szerint a generáció megjelölés általában egy adott időszakban született emberek csoportját jelenti, akik hasonló életkörülmények között nőttek fel, és közös élmények, értékek, szokások határozták meg őket életük során. Ilyen lehetett például egy háború, vagy egy kormányváltás megélése, esetleg egy új technológiai termék, például a mobiltelefon bevezetése (Mannheim 2000). Törőcsik és Szűcs 2017-es kutatása alátámasztotta, hogy a társadalmi közbeszédben a fiatal generáció a 29 évesekig tart, a középgeneráció a 30 és 59 éveseket foglalja magában, míg az idős generáció megjelölés a 60 év fölöttiekre értendő. Sokáig egyértelmű volt, hogy három generáció esetében érdemes vizsgálni, ezért kézenfekvő volt a fiatal-, a közép- és az idős generációk megkülönböztetése. Ez alapvetően arra reflektál, hogy születéssel-halállal természetes módon jönnek létre és élnek egymás mellett a generációk (Törőcsik, Szűcs 2021). A generációkról való gondolkodás első és

legfontosabb kérdése tehát az, hogy hogyan határozzuk meg – milyen időintervallumra – azokat, milyen életkori, kohorszélmény-határokat nevezzünk meg és egyáltalán hány generációról beszélhetünk egyidejűleg a társadalomban és a munkaerőpiacon. A két alapvető irány, amelyet megvizsgálhatunk az a klasszikus, kevesebb csoportegységgel operáló-, valamint a média által támogatott és a médiafogyasztás szempontjából szétválasztott kisebb életkori fókuszú kohorszokat jelenti (Törőcsik, Szűcs 2017). Ezen túlmenően azt is megvizsgálhatjuk, hogy az egyes területi egységek által megformált és definiált kohorszok azonosak-e, hasonló jellemzőkkel bírnak-e? Például az Amerikában elterjedt Mannheim-féle generációs felosztás összecseng-e a magyarországi generációs felosztással, avagy sem. Hiszen teljesen más élménykészlettel dolgozik egy Amerikában felnőtt generáció, mint egy Magyarországon felcseperedett. Fontos tisztázni azt is, hogy ezek a generációs jellemzők hogyan mutatkoznak meg a munkahelyeken, amelyek a generációs találkozások színterei. Milyen előnyökkel, esetleg hátrányokkal rendelkeznek az egyes generációk és milyen az együttműködésük? Hogyan birkóznak meg a konfliktushelyzetekkel? Továbbá mit tehetünk annak érdekében, hogy az együttműködési hajlandóságot növeljük valamennyi generációs csoportban. Tanulmányomban vizsgálom és összehasonlítom a nemzetközi generációkutatás múltját és jelenét, majd a tématerület magyarországi vonatkozásait a generációkutatás területén. A kutatási kérdéseimet a szisztematikus szakirodalom elemzés módszerével igyekszem megválaszolni, amihez a Google Scholar és a Matura adatbázisokat használtam. A kulcsszavak, amelyekre rákerestem a „generáció”, „generációk”, „kohorsz”, „generációs marketing”, „baby boomer”, „milleniumi”, „Y generáció”, „X generáció” és „Z generáció” kifejezések. Az adattáblákhoz kapcsolódó szekunder forrásokat a KSH interaktív korfa térkép adataiból használtam fel.

Generációk

A 19. és 20. században megnőtt a generációkutatás iránti érdeklődés a nyugati gondolkodók körében. A tématerület úttörője a magyar származású Karl Mannheim, akit a leggyakrabban a generációkutatás atyjaként emlegetnek. A koncepcióját az 1928-ban megjelent *Das Problem der Generationen* című esszéjében mutatta be, amelyet 1952-ben *The Problem of Generations* címmel fordítottak angolra. Mannheim szerint a generációkat olyan jelentős történelmi események határozzák meg, amelyeknek az adott generáció tagjai fiatal éveikben voltak tanúi (Mannheim 1952). Mannheim jelentős munkát végzett a társadalmi változások és a generációk közötti kapcsolatok vizsgálatában. Szellemi hagyatéka ma is releváns, és továbbra is több tudományterület vizsgálja. Ilyen a szociológia, pszichológia és menedzsment. Valamennyi más-más megközelítésben értelmezi, definiálja a „generáció” szó jelentését (Meretei 2017). Egy részük (Mannheim 1952; Ward 1974; Schuman-Scott 1989; Kupperschmidt 2000; Arnett 2000; Deal et al. 2010) úgy tekint rá, mint egyfajta összekötő kapocsra, ami a kollektív öntudatot jelképezi. Mások pedig ennél materialistábban az életkort, és a korszakokat veszik alapul a definíció meghatározásakor (Inglehart 1977; Twenge 2000; Tolbize 2008; Lyons, Kuron 2014). A generációk csoportosítása médiafogyasztás szempontjából is meghatározó. Ekkor a médiageneráció megnevezés az, ami alapvetően a digitális technológiához való viszony alapján csoportosítja a generációkat. Publikációkból, médiaközleményekből az is látszik, hogy egyre gyakoribb a rövidebb időszakokat, körülbelül 10-15 évet átfogó kohorszok vizsgálata. Ilyennek tekinthetők az általunk médiagenerációknak nevezett csoportok (Törőcsik, Pál 2015), az X, Y, Z, Baby boomerek és a csendes generáció. Az elnevezés utal arra is, hogy ezeket a megnevezéseket használják a médiában leggyakrabban a legfiatalabbakkal foglalkozó közleményekben.

Mannheim munkájának nyomán a generációk csoportosítása William Strauss és Neil Howe generációs szakértők nevéhez köthető, akik azonosított jellemzők alapján határozták meg az egyes generációkat. Strauss és Howe által kidolgozott elmélet szerint az egymást követő emberi generációk világlátásában, értékrendjében és viselkedésében egy mintázat fedezhető fel, ami ciklikusan rendszeresen ismétlődik. Az általuk meghatározott négygenerációs ciklusokat „Strauss-Howe generációs elméletnek” vagy a „nemzedékek elméletének” nevezik. Az 1991-ben megjelent *Generations (Nemzedékek)* című művükben kifejtették, hogy ezek a generációs ciklusok körülbelül 20-25 évig tartanak, és az aktuálisan ereje teljében lévő generáció aktivitása fémjelzi őket. A négy ciklus elnevezése a „felemelkedés”, „ébredés”, „kibontakozás” és „fordulópont”, amely korszakoknak megvannak a maguk archetipikus emberalakjai: így a felemelke-

dés embertípusa az új értékek felé vágyódó próféta (Baby boomerek), míg az ébredése a szabadságkereső nomád (X generáció), akiket a vagyongyarapító hősök követnek (Y generáció) a kibontakozás fázisában, végül a sort, a fordulópontot elviselni kényszerülők, a művészek zárják (Z generáció). A világ másik szegletében Hugh Mackay és Phil Ruthven, a jól ismert ausztrál társadalomkutatók Strauss és Howe munkájából merítve írják le az ausztrál generációkat a föderációs generációtól a fiatal Z generációig. Ugyan területenként más és más megnevezéseket használtak, a közbeszédben leginkább elterjedt X, Y és Z generációs megnevezések Douglas Coupland¹ nevéhez fűződnek. Az ő *Generation X: Tales for an Accelerated Culture* című könyve nyomán terjedt el az X generáció kifejezés és az ezekből eredeztethető Y és Z is. Az említett generációkutatók szerint a generációs címkézések mögött az egyes generációk csoportokat alkotnak, és különböző jellemzőkkel bírnak, valamint ciklikusan követik egymást. A generációs ciklikus elmélettel szemben azonban komoly ellenérvként lehetne felhozni azt, hogy azt a benyomást kelti, mintha a generációk évszakok lennének, melyek egyenletesen váltják egymást a korszakokon át. A legtöbb társadalmi elemző a szimmetriát igen merevnek érzi a valós élethelyzetek vizsgálatára. Mégis egyvalami biztos: minden generáció saját időszakának következménye, és reakció az őt megelőzőre (McCrinkle, Wolfinger 2011).

A magyar kutatásokat alapvetően három generációs kiindulópont jellemzi: a klasszikus generációs elmélet szerint ez a fiatal-, közép- és idősgeneráció, bár Hoffmann Istvánné négy generáció vizsgálatát javasolta (Hoffmanné 2007). Hipotézise szerint négy generációt kellene kezelni a generációs kutatások vizsgálatánál, nevezetesen az 1920–1938 között születettek, a nagy változások generációját, az 1939–1960 között születettek, a vesztesek és győztesek generációját, az 1961–1980 között születettek, a rendszerváltók generációját, illetve az 1981–2000 között születettek, az ezredforduló generációját. Ilyen kiindulópontú tényleges kutatás azonban nem került publikálásra (Törőcsik, Szűcs 2021). Ami tény, hogy a II. világháború előtt születettek a recesszióval találkoztak Magyarországon a nagy gazdasági világválság hatására, csak úgy, mint nyugaton. Erre a nemzedékre, a veteránokra a kemény munka tisztelete, a konzervativizmus és a társadalmi intézmények iránti elköteleződés a jellemző. Ahogy Fekete és Nagy (2020) is kiemelik, a nyugati baby boomnak Magyarországon az 1950–1956 közötti Ratkó-korszak feleltethető meg. Ez a generáció szocializációs közegeit tekintve meglehetősen különbözik a nyugati megfelelőitől, hiszen a gyermekkorát és ifjúságát a szocialista ideológia által uralt iskolai és szabadidős terek uralják. Ha elfogadjuk a nyugati besorolást kiindulópontként, elmondhatjuk, hogy a magyar X generáció tetemes részét a Ratkó-unokák adják, akik a szocializmus időszakában szocializálódtak, a rendszerváltást tinédzserként vagy fiatal felnőttként élték meg². Médiafogyasztási szempontból a magyar X generáció tagjai jellemzőikben inkább a nyugati baby boom nemzedékben feltűnőkre hasonlítanak (Székely 2020). A magyarországi Y generáció hozta be azokat a lemaradásokat, amelyeket a korábbi magyar generációk felhalmoztak, hiszen ők már a rendszerváltás után éltek gyerekkorukat, ahol egy csapásra kapitalista fogyasztói társadalom jött létre. Ez a generációs csoport immáron „globális generációnak” tekinthető, hiszen ízléstrendben a nyugati társadalmakhoz próbál meg igazodni, a maga szerényebb lehetőségeivel (Székely 2008).

A globalizációnak köszönhetően, melyet a mai változatos technológiai újítások tettek lehetővé az ausztrál, amerikai, brit, német, spanyol, magyar és japán fiatalokat ugyanazon események, trendek, folyamatok alakítják: a közösségi média és az online technológiák felhasználói, akik jólétben nevelkedtek, közösségeikben nagyfokú előregedési hullám szemtanúi voltak, valamint formálisan képzetebbek minden őket megelőző generációnál. Továbbá ugyanazok a társa-

¹ A Baby boomerek előtt a nemzedékek felcímkézésének gyakorlata nem létezett. A boomereket követő generáció leírására valószínűleg Douglas Coupland találta meg azt a megoldást, melyet kerestek. 1991-ben megjelent első regénye az X generáció: mesék egy felgyorsult kultúrának címmel. Ez a fikciós munka a saját generációját dolgozta fel és olyan címkeket hozott létre, amely a köztudatban elhíresült. Ironikus módon a könyv egy olyan generációról szól, amely megvetette a címkézéseket, azonban a címke maradt és belőle származott az Y és Z generáció cinkemegjelölése is.

² A magyarországi 1946–1964-es kohorsz sokkal kevésbé tekinthető televíziós nemzedéknek, hiszen Magyarországon 1957-ben heti három adással indult meg a rendszeres televízióadás.

dalmi markerek vannak hatással rájuk, hiszen többnyire ugyanazokat a filmeket és zeneszámokat hallgatják, és ugyanazon termékek és márkák határozzák meg őket, bárhol élnek a világon.

Generációk a munkaerőpiacon

Vajon miért olyan fontos a menedzsmentirodalom számára a generációmenedzsment? Miért jelenik meg évről évre egyre több kutatás és összefoglaló anyag ezzel kapcsolatban? A válasz nagyon egyszerű. A modern menedzsmentirodalomban, amely az egyes szervezetek működésének hatékonyságára fókuszál, az egyik leggyakoribb termelési tényező a humánerőforrás. Generációmenedzsment alatt az eltérő korosztályú munkavállalók sikeres együtt foglalkoztatását értjük, amely szerint egy szervezetnek tisztában kell lennie a különböző generációk preferenciáival, valamint a munkahelyi viselkedésükkel. A szervezetben a humánerőforrás összetételére, a generációk meghatározására leggyakrabban használt elv az életkor alapján történő csoportosítás (Lyons, Kuron 2014). A generációmenedzsment nem újkeletű, azonban olyan HR funkció, melynek egyre nagyobb hangsúlyt kell kapnia. A tanulmányban korábban felsorolt szakirodalmak felhasználása alapján a következőféleképpen csoportosíthatóak az egyes generációk földrajzilag, területi egységként:

Generáció	Dél-Afrika	USA	Európa	Magyarország
Veterán	1930–1949	1923–1942	1918–1945	1928–1945
Baby Boomer	1950–1969	1943–1962	1946–1965	1946–1965
X generáció	1970–1989	1963–1983	1966–1983	1966–1979
Y generáció	1990–2000	1984–2001	1984–2001	1980–1995
Z generáció	2001–2009	2002–2009	2002–2009	1996–2009
Alfa generáció	2010–	2010–	2010–	2010–

1. táblázat: Generációk által behatárolt időszakok területi megoszlás alapján

Forrás: Saját szerkesztés

Tekintsük át, hogy milyen életesemények történtek ebben az időszakokban, Európában és Magyarországon, amelyek formálták az egyes generációk attitűdjét és értékrendjét, valamint ezek milyen általános jellemzőkhöz vezettek. Milyen generációs kihívásokkal néznek szembe? Ehhez az irodalomjegyzékben található, szisztematikus szakirodalom-elemzés alapján a következő táblázatot készítettem:

	Veteránok	Baby Boomer	X generációs	Y generációs	Z generációs	Alfa generációs
Életkor (év)	100–78	77–58	57–40	39–22	21–14	13
Fő életesemények	– gazdasági világválság – világháború – II. világháború	– II. világháború	– rendszerváltás – digitalizáció – multik megjelenése – Európai Unió	– globalizáció – technológiai fejlődés – Internet – 2008-2010-es világválság – Európai Unió	– migráció – digitális forradalom – Covid-19 járvány munkába lépéskor – orosz-ukrán háború – inflációs válság	– orosz-ukrán háború – inflációs válság
Általános jellemzők	– biztonságra törekvés – túlélés – beolvadás	– biztonságra törekvés – munkahelyhez kötődés – én-központúság – fontos a pozíció, presztízs – jelenre fókuszáló gondolkodás	– szorgalmasak – a rendszerváltás nyertesei vagy vesztesei – multi karrier-lehetőség – racionálisak, elemzők – digitalizáció – alternatív kapcsolódás, szingli életmód	– technológiai jártasság – „megérdemlem”-életérzés – mama-hotel jelenség – alternatív munkavállalás – közösségi média jelenlét – konfliktuskerülés	– az teszik, amiben hisznek – önkifejezés fontossága – környezetvédelem, klíma-védelem – virtuális csoportokban való részvétel – önképzők – mobilak – nagyok az igényeik	– önmegvalósító – hálózatban gondolkodó – technológiailag magas szinten van
Generációs kihívások		– megtalálni az egyensúlyt saját és mások érdeke között – alázatot tanulni – optimalizálni az egót	– munka és magánélet egyensúlyának megteremtése	– mély érzelmi biztonság megteremtése	– érvényt szerezni az etikus magatartásnak, igazságnak	

2. táblázat: Generációk fő életeseményei, általános jellemzői és kihívásai

Forrás: Saját szerkesztés

Coupland szerint a marketingalkalmazás alapját jelentő Yankelovich-riportok mint a generációs kutatások kiindulópontjai eredetileg három generáció vizsgálatát tartalmazták, az X generáció, a baby boomerek és az érettek megnevezéssel (Coupland 2007). A Yankelovich-riport egy híres társadalomkutatási jelentés, amelyet a Yankelovich Partners Inc. nevű amerikai piackutató cég készített. A Yankelovich-riportok átfogóan elemzik a társadalmi és kulturális változásokat, az emberek értékrendjét, véleményét és viselkedését befolyásoló tényezőket. A riportok célja, hogy segítsenek a vállalkozásoknak, politikai döntéshozóknak és más érdeklődőknek megérteni a társadalom aktuális trendjeit és a fogyasztói viselkedést. A jelentésekből arra következtethetünk, hogy a fogyasztói piacon megjelenő generációk nyújtották a riportok célcsoportjait. Ez a kutatói tendencia a menedzsmentirodalomban jellemzően megfigyelhető. A kutatások középpontjában elsősorban a munkaképes korú generációk állnak (Lemay 2023; Kawana 2021), így a már említett Veteránok, Baby Boomerek, X generációsok és Y generációsok. (A Z-generációval³ és az „Alfákkal” is már egyre több tudományág szakembere foglalkozik, azonban jelen tanulmány a „Z generációs” 16 év alattiakra és az Alfa³ generációra nem tér ki.)

Meretei Barbara (2017) *Generációs különbségek a munkahelyeken* című cikkében olvasható, hogy HR-vezetők mind Magyarországon, mind világszerte arról számolnak be, hogy a generációs különbségekből adódó konfliktusos helyzetek nagyobb kihívás elé állítják a szervezeteket, mint az eddigiek (Soós 2008). Valószínűsíthetően a technológia-használatbeli, valamint a munkához való hozzáállás attitűdjéből fakadó eltérések, amelyek elsősorban kiváltják ezeket a konfliktushelyzeteket. Reeves és Oh 2007-es *Generation differences and educational technology research* című munkájukban 12 kritérium alapján vizsgálta az egyes generációk jellemzőit (3. táblázat):

Kritérium	Baby boomer	X generáció	Y generáció
bizalom szintje	nem tekintélyelfogadó magában biztos	alacsony szintű tekintélyelfogadás	tekintélyelfogadó
intézmények iránti attitűd fontos számára	cinikus hatalom megragadása	naív vállalkozást indítani	elkötelezett a hős követése
karriercélok	csillagszerű karriert építeni	hordozható karriert építeni	párhuzamos karriereket építeni
jutalmak	cím és sarokiroda	szabadság, hogy ne kelljen semmit csinálni	jelentőségteljes munka
szülő-gyermek kapcsolat attitűdje	kihátráló	távolságtartó	tolakodó
gyerekvállalás	kontrollált	készségekkel teli	bizonyos benne
családi élet	elnéző	elidegenített	védett
oktatás	kifejezés szabadsága	pragmatikus	felelősség struktúrája
értékelés	évente egyszer dokumentummal	„elnézést, hogyan teljesítek?”	visszajelzés, amikor akarom
politikai orientáció „a nagy kérdés”	zsarnokság támadása mit jelent?	egyéni, közömbös hogyan működik?	közösségi vágy hogyan építsünk?

3. táblázat: Generációk csoportosítása 12 kritérium alapján

Forrás: Törőcsik, Szűcs (2017) és Reeves, Oh (2007) munkája alapján saját szerkesztés

A kritériumokra adott válaszokból az a kép rajzolódik ki, hogy a generációk azonos kérdésekre igen különböző válaszokat fogalmaztak meg. Az ellentétes-avagy nem azonos világlátás pedig a feszültségek melegágya lehet. Ezen a pontos el is jutottunk a David Finkelhorn, amerikai szociológus által csak *juvenile*nek nevezett jelenséghez, amely a *juvenile* (fiatal) és a *paranoia* (félelem) szavak egybeolvásztásából született. A szó jelentése a fiataloktól való félelem vagy ellenségeskedés, amelyet egy idősebb nemzedék irányít a fiatalabbak felé, vagy általában az ifjúsági kultúra felé. Az együtt dolgozó generációknak olyan kihívásokkal kell szembenézniük, mint a technológia tudás eltérő szintje, vagy a konfliktuskezelés módszerei. A különbözőségekből adódó nézeteltéréseket, konfliktusokat pedig kezelni szükséges főleg a munkaerőpiacon, egy szervezetben.

Generációmenedzsmentre tehát szükség van, hiszen ezáltal egy életkori szempontból heterogén csapattal való közös munka sokkal sikeresebb tud lenni. Mindegyik generáció más és más,

³ Az Alfa generáció a Y generációt követő demográfiai csoport. Többnyire 2010 után születtek. Számukra az online tér, a közösségi hálókön való részvétel és a technológia már életmód.

nincs olyan csoport, mely hasznosabb a másinál munkaerőpiacon. Mindegyik más értékeket képvisel. Előregedő társadalomban élünk, így a nyugdíj kérdése, a nyugdíjba vonultak pótlása, az új pályakezdeők toborzása egyre és egyre élesebben a fókuszba kerül.

Mi lehet a megoldás?

Cappelli 2015-ös tanulmányára szeretném felhívni a figyelmet ebben a részben, amely a képeséghiányt gyakran a közoktatási rendszer kudarcának tulajdonítja. Ugyanitt Blaszczynski és Green 2012-es, valamint Tulgan 2015-ös tanulmányára, akik a „soft képességek” hiányát jelölik meg, mint fejlesztendő területet az egyén fejlesztésében, amely az interperszonális és szociális képességek kombinációja, mint a kommunikáció, együttműködés, problémamegoldás, figyelmesség, rugalmasság és alázatosság. Ezek a nem technikai jellegű kompetenciák az egyén személyiségével, attitűdjével és a másokkal való hatékony interakcióra való képességgel összefüggésben állnak és jelentősen hozzájárulnak az egyén sikeres munkavégzéséhez.

Kawana (2021) kutatásai alapján tudjuk, hogy ezek az újnevezett „puha képességek” a technológiahasználattal egyenesen arányosan elkezdtek kikopni a fiatalabb generációkból. Velük együtt a hatékony kooperáció képessége is, hiszen inkább a digitális-írásbeli kommunikációt részesítik előnyben a fiatalok, amely az interperszonális élmények csökkenéséhez vezet, így a „személyesség” az „érintettség” és a „kapcsolódás” élménye veszik ki az egyes kapcsolatokból. A *Wall Street Journal* által végzett felmérés (Davison 2016) is megmutatja, hogy a „soft képességek” ugyanolyan fontosak, vagy fontosabbak, mint a technikai készségek, alkalmazásuk el-sajátítása pedig alapvető a munkakörnyezetben való könnyű beilleszkedésben. Mindebből az következik, hogy amennyiben ezeknek a soft képességeknek a fejlesztésével foglalkozunk egy adott szervezeten belül érintett csoportokban, nem csak a kohézió erősödik, és ezáltal az együttműködési képesség, hanem a hatékonyság és a sikeresség is.

Mik is azok a bizonyos „soft képességek”?

A „soft képességek” olyan készségeket jelentenek, amelyek nem pusztán a technikai ismereteken alapulnak, hanem a személyes jellemzőkre és a kommunikációs képességekre fókuszálnak. Ezek az általános, átívelő készségek lehetővé teszik az egyének számára, hogy hatékonyan működjenek együtt másokkal, kezeljék az érzelmeiket, kommunikáljanak, problémákat oldjanak meg és alkalmazkodjanak a változó környezethez.

Az egyének, akik rendelkeznek ezekkel a készségekkel, nagyobb valószínűséggel képesek a sikeres munkavégzésre és a munkahelyi beilleszkedésre. Az elmúlt években számos kutatás (Blaszczynski, Green 2012; Tulgan 2015, 2018; Cappellini 2015; Kawana 2021; Lemay 2023) foglalkozott a szoft készségekkel kapcsolatos munkaerőpiaci hatásvizsgálattal. Ezek a kutatások általában a munkahelyi környezetre, a foglalkoztatási trendekre és a sikeres szakmai teljesítményre összpontosítanak. Néhány főbb eredmény és megállapítás a soft készségekkel kapcsolatban, a fent megnevezett kutatások eredményeinek összefoglalói alapján (4. táblázat):

Soft képességek előnyei		
	Megnevezése	Jellemzője
1.	Munkahelyi siker	A soft készségek rendkívül fontosak a munkahelyi siker szempontjából. Az említett kutatások azt mutatják, hogy a magasabb szintű soft készségekkel rendelkező egyének nagyobb valószínűséggel érik el a munkahelyi célokat, jobb teljesítményt nyújtanak és magasabb szintű vezetői szerepeket töltenek be.
2.	Munkaerő-piaci versenyképesség	A soft készségek fejlesztése segíthet az egyéneknek jobban megkülönböztetni magukat a munkaerőpiacon. A vállalatok és munkáltatók gyakran értékelik az olyan soft készségeket, mint a kommunikáció, a csapatmunka és a problémamegoldás, és előnyt jelenthetnek a versenyben más jelentkezőkkel szemben.
3.	Változó munkakörnyezet	A modern munkakörnyezet folyamatosan változik, és a soft készségek rendkívül fontosak az alkalmazkodás szempontjából. Rugalmasság, kreativitás, kritikus gondolkodás és problémamegoldó képesség segíthetnek az egyéneknek a változásokhoz való alkalmazkodásban és az új kihívások kezelésében.
4.	Munkahelyi kapcsolatok és kultúra	A soft készségek fontos szerepet játszanak a munkahelyi kapcsolatok és a pozitív munkahelyi kultúra kialakításában. Az empátia, az együttműködés, a konfliktuskezelés és a kommunikációs képességek segítenek a hatékony csapatmunkában, a jó vezetésben és a harmonikus munkakapcsolatokban.

4. táblázat: Soft képességek előnye összefoglaló táblázat.

Forrás: Saját szerkesztés

Végezetül pedig néhány példa a soft készségekre, amelyek elengedhetetlenek a sikerességhez, valamint a generációk közötti gördülékeny párbeszédhez a munkahelyeken. Ezek a kommunikáció és csapatmunka, hiszen egyre több a projektfeladat a munkahelyeken; együttműködési képesség, mert ebben a környezetben általában többen dolgozunk egy-egy probléma megoldásán; a problémamegoldás, kreatív és logikai gondolkodási képesség a problémák felismerésére, elemzésére és hatékony megoldások kidolgozására; rugalmasság az alkalmazkodásban és a változások kezelésében; nyitottság az új környezet és kihívások iránt; kritikus gondolkodás és értékelő képesség.

Összefoglalás

A munkaerőpiacon a technikai tudás megszerzése a versenyképesség elérése, fenntartása végett már kevésnek bizonyul rohanó világunkban. Valami többre, újabbra, kézzelfoghatóbbra van szükség, hogy újra és újra felülmúljuk az eredményeinket. A tanulmányban felsorakoztatott és összegyűjtött kutatások eredményei egyértelműen alátámasztják a soft készségek jelentőségét a munkahelyi beilleszkedés, kapcsolattartás mint belső erőforrás, és az üzleti értékteremtés mint a siker és a sikeres szakmai teljesítmény szempontjából. Ezeket a készségeket pedig leghatékonyabban az aktív részvétellel és a gyakorlati tapasztalatokra helyezett hangsúllyal hívhatjuk elő és fejleszthetjük.

Irodalom

- Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: a theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55(5), 469–480.
- Beard, D., Schwieger, D., Surendran, K. (2008). Integrating soft skills assessment through university, college, and programmatic efforts at an AACSB accredited institution. *Journal of Information Systems Education*, 19(2), 229–240.
- Blaszczynski, C., Green, D. J. (2012). Effective strategies and activities for developing soft skill, part 1. *Journal of Applied Research for Business Instruction*, 10(1), 1–13.
- Cappelli, P. H. (2015). Skills gaps, skill shortages, and skill mismatches: Evidence and arguments for the United States. *ILR Review*, 68(2), 25–290.
- Davidson, K. (2016). Employers find 'soft skills' like critical thinking in short supply. *The Wall Street Journal*, aug. 30. <https://www.wsj.com/articles/employers-find-soft-skills-like-critical-thinking-in-short-supply-1472549400> Utolsó letöltés: 2023. 11. 28.
- Fogg, P. (2009). When generations collide. *Education Digest*, 74, 25–30.
- Inglehart, R. (1977). *The silent revolution: changing values and political styles among western publics*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Jukes, I., Dosaj, A. (2006). *Understanding Digital Children (DKs). Teaching and Learning in the New Digital Landscape*. The InfoSavvyGroup. <http://jayneturner.pbworks.com/w/file/fetch/28960601/Jukes%20-%20Understanding%20Digital%20Kids.pdf> Utolsó letöltés: 2023. 11. 28.
- Kawana J. (2021). *Business and Management Internship: Improving Employability through Experiential Learning*. Routledge.
- Kolb, A. Y., Kolb, D. A. (2008). Experiential learning theory: A dynamic, holistic approach to management learning, education and development. In: Armstrong, S. Fukami C. V. (szerk.) *The SAGE handbook of management learning, education, and development*. London: SAGE Publications, 42–68.
- Kolb, A. Y., Kolb, D. A. (2009). The learning way: Meta-cognitive aspects of experiential learning. *Simulation & Gaming*, 40 (3), 297–327. DOI:10.1177/1046878108325713
- Kolb, A. Y., Kolb, D. A. (2017). Experiential learning theory as a guide for experiential educators in higher education. *Experiential Learning & Teaching. Higher Education: A Journal for Engaged Educators*, 1(1), 7–44. <https://learningfromexperience.com/downloads> Utolsó letöltés: 2023. 11. 28.
- Kolb, D. A. (2015). *Experiential learning: Experience as the source of learning and development*. Hoboken, NJ: Pearson Education.
- KSH – Központi Statisztikai Hivatal (2023). *Magyarország népességének száma nemek és életkor szerint*, január 1. <https://www.ksh.hu/interaktiv/korfak/orszag.html> Utolsó letöltés: 2023. 11. 28.
- Kumar, S., Bhandarker, A. (2017). Experiential learning and its relevance in business school curriculum. *Developments in Business Simulation and Experiential Learning*, 44, 244–251.

- Kupperchmidts, B. R. (2000). Multigenerational employees: strategies for effective management. *The Health Care Manager*, 1, 65–76. DOI:10.1097/00126450-200019010-00011
- Lyons, S., Kuron, L. (2014). Generational differences in the workplace: a review of the evidence and directions for future research. *Journal of Organizational Behavior*, 139-157.
- Mannheim, K. (2000) [1956]. A nemzedékek problémája. In: uő. *Tudásszociológiai tanulmányok*, Budapest: Osiris, 201–254.
- McCordle, M., Wolfinger, E. (2010). Az XYZ ábécéje. A nemzedékek meghatározása. *Korunk*, 11, 13–18.
- Meretei B. (2017). Generációs különbségek a munkahelyeken; *Vezetéstudomány – Budapest Management Review*, 48(10). 10–18. DOI:10.14267/VEZTUD.2017.10.02
- Pearce LeMay, C. (2023). *Millennials and Conflict in the Workplace. Understand the Unique Traits of the Now Generation*. New York: Routledge Taylor&Francis Group Ltd.
- Reeves, T. C., Oh, E. J. (2007). Generation differences. In: Jonassen, D., Spector, J. M., Merrill, van Merinboer, J., Driscoll, M. (szerk.): *Handbook of research on educational communications and technology*. NJ Routledge, 295–303.
https://www.academia.edu/2798943/Generational_differences Utolsó letöltés: 2023. 11. 28.
- Schulmeister, R. (2009). *Gibt es eine Net-Generation?* Universität Hamburg.
- Schuman, H., Scott, J. (1989). Generations and collective memories. *American Sociological Review*, 3, 359–381.
- Soós J. K. (2008). Generációk találkozása: értékrendek ütközése vagy hatékony együttműködés? *Munkapszichológia*, 1, 29–34.
- Tapscott, D. (2001). *Digitális gyermekkor. Az internetgeneráció felemelkedése Információs Társadalom kicsiknek és nagyon nagyoknak*. Budapest: Inforum Kossuth Kiadó.
- Tari A. (2010). *Y generáció: klinikai pszichológiai jelenségek és társadalomlélektani összefüggések az információs korban*. Budapest: Jaffa Kiadó.
- Tolbize, A. (2008). *Generational differences in the workplace*. Research and Training Center on Community Living, University of Minnesota.
https://rtc.umn.edu/docs/2_18_Gen_diff_workplace.pdf Utolsó letöltés: 2023. 11. 28.
- Törőcsik M., Szűcs K. (2021). *Fogyasztói magatartás. Mintázatok, trendek, alkalmazkodás*. Budapest: Akadémia Kiadó. ISBN 978 963 454 635 1
- Tulgan, B. (2015). *Bridging the soft skills gap: How to teach the missing basics to today's young talent*. New Jersey: Jossey-Bass.
- Tulgan, B. (2018). *The soft skills gap: Growing steadily from Gen X to Gen Z. Training Industry*
<https://trainingindustry.com/blog/leadership/the-soft-skills-gap-growing-steadilyfrom-gen-x-to-gen-z/> Utolsó letöltés: 2023. 11. 28.
- Twenge, J. M. (2000). The age of anxiety? The birth cohort change in anxiety and neuroticism, 1952–1993. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79(6), 1007–1021. DOI:10.1037/0022-3514.79.6.1007
- Ward, S. (1974). Consumer socialization. *Journal of Consumer Research*, 2, 1–14.